

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUK ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ

Mahmut Yalçın SÖĞÜTLÜ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Oğuz ŞİMŞEK

İZMİR 2006

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Siyasi Parti Özgürlüğü” adlı çalışmanın; tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../.....

Mahmut Yalçın SÖĞÜTLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Mahmut Yalçın Söğütü
Anabilim Dalı : Kamu Hukuku
Programı : Tezli Yüksek Lisans
Tez Konusu : Siyasi Parti Özgürlüğü
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 18.maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI	☐	OY BİRLİĞİ ile	☐
DÜZELTME	☐	OY ÇOKLUĞU	☐
RET edilmesine	☐	ile karar verilmiştir.	

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. ***
Öğrenci sınava gelmemiştir. **

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.

*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez, burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.	☐	Evet
Tez, mevcut hali ile basılabilir.	☐	Tez,
gözden geçirildikten sonra basılabilir.	☐	
Tezin, basımı gerekliliği yoktur.	☐	

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red
.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red
.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ/PROJE VERİ FORMU**

Tez No:

Konu Kodu:

Üniv. Kodu:

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez Yazarının

Soyadı: SÖĞÜTLÜ

Adı: Mahmut Yalçın

Tezin Türkçe Adı: Siyasi Parti Özgürlüğü

Tezin Yabancı Dildeki Adı: Freedom Of Political Parties

Tezin Yapıldığı

Üniversitesi: Dokuz Eylül Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yıl: 2006

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

Yüksek Lisans:

Dili: Türkçe

Doktora:

Sayfa Sayısı: **XXIII+163**

Tıpta Uzmanlık:

Referans Sayısı: **162**

Sanatta Yeterlilik:

Tez Danışmanınının

Ünvanı:

Yrd. Doç. Dr.

Adı: Oğuz

Soyadı: ŞİMŞEK

Türkçe Anahtar Kelimeler:

1-Siyasi Partiler

2-Siyasi Parti Özgürlüğü

3-Türkiye’de Parti Özgürlüğü

4-Parti Kapatma Nedenleri

5-Siyasi Parti Özgürlüğü’nün Sınırları

İngilizce Anahtar Kelimeler:

1-Political Parties

2-Freedom of Political Parties

3-Freedom of Parties in Turkey

4-Closing Cause of Parties

5-Limits Of Political Parties Freedom

Tarih: 26.10.2006

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum

Evet

Hayır

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi
Siyasi Parti Özgürlüğü
Mahmut Yalçın SÖĞÜTLÜ

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
Kamu Hukuk Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

1982 Anayasasının 68. maddesinde siyasi partilerin demokratik siyasal yaşamın vazgeçilmez unsurları olduğu ve önceden izin almaksızın kurulabilecekleri öngörülmektedir. Partilerin siyasal yaşamdaki önemleri doğrultusunda vazgeçilmez bir işlevi yerine getiren kurumlar olması dolayısıyla Anayasa Koyucu, bunların tabi olacağı kuralları ana hatlarıyla Anayasada düzenlenmesi yolunu tercih etmiştir. Böylece özellikle siyasal iktidarların sayısal çoğunlukları karşısındaki siyasi partiler için bu güvence bir anlam ifade edebilecektir. Partilerin siyasal yaşamda vazgeçilmez unsurlar olarak kabul edilmesi onların hiçbir sınırlamaya tabi tutulamayacağı anlamına elbette gelmemektedir. Aksine siyasal yaşamdaki önemli işlevleri nedeniyle çeşitli açılardan yine Anayasada belirtilen ilkelere uymak zorundadırlar. Nitekim bu doğrultuda siyasi partilere kimlerin üye olabileceği, partilerin ne şekilde ve hangi kurum yada kişilerden yardım alabilecekleri, tüzük, program ve eylemlerinin uyması gereken ilkeler ve benzeri konularda Anayasanın 68. ve 69. maddelerinde önemli hükümler mevcuttur.

Anayasanın 68. maddesinin dördüncü fıkrası “Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine millet egemenliğine demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf ve zümre diktatörlüğünü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik

edemez" şeklindedir. 69. maddenin beşinci ve altıncı fıkrasında bir siyasi partinin tüzük, program ve faaliyetlerinin 68. maddeye aykırı olması halinde Anayasa Mahkemesi tarafından temelli kapatılacağı belirtilmektedir.

Anayasanın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında siyasi partilerin uyması gereken ilkeler sayı olarak on adet civarında olmasına rağmen, bunları üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bu ilkeler "demokratik devlet", "laik devlet" ve "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü (üniter devlet)" ilkeleridir. Anayasa Mahkemesi de önüne gelen siyasi parti ile ilgili davalarda bu ilkeleri titizlikle değerlendirirken, gerekçeli kararlarında bu ilkelerden ne anlaşılması gerektiğini de belirtmiştir. AİHM ise Türkiye ile ilgili siyasi parti davalarında Anayasa Mahkemesi'nin kararlarını Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırı bulmuş ve kapatma yaptırımının yapılacak düzenlemelerle son çare olması gerektiğini vurgulamıştır.

Anahtar Kelimeler: 1-Siyasi Partiler, 2-Siyasi Parti Özgürlüğü, 3-Türkiye'de Parti Özgürlüğü, 4-Parti Kapatma Nedenleri, 5-Siyasi Parti Özgürlüğü'nün Sınırları

ABSTRACT

Master Thesis

Freedom of Political Parties

Mahmut Yalçın SÖĞÜTLÜ

**Dokuz Eylul University
Institute Of Social Sciences
Department of Common Law
Master Thesis**

There is a rule in 1982 constitution which is political parties are indispensable elements of a democratic system and political parties can be establish with unallowing. Political parties is codificated in constitution by Turkish constitution maker cause of these establishment's indispensable element. Especially, constitutional guarantee creates very credibil condition against of party of power. Political parties are indispensable elements of a democratic system principle doesnt mean theirs freedom arent infinite. On the contrary, political parties have to obey in constituional rules, because of important function in political life. As a matter of fact, who can be member to parties, financial helping method to parties; how can be statue, program and actions rules include article of 68 and 69 of constitution.

According to article 68/4 of constitution "The statutes and programmes, as well as the activities of political parties shall not be in conflict with the independence of the state, its indivisible integrity with its territory and nation, human rights, the principles of equality and rule of law, sovereignty of the nation, the principles of the democratic and secular republic; they shall not aim to protect or establish class or group dictatorship or dictatorship of any kind, nor shall they incite citizens to crime". And, the dissolution of political parties shall be decided finally by the Constitutional Court. The permanent dissolution of a political party shall be decided when it is established that the statute and programme of the political party violate the provisions of the fourth paragraph of Article 68. A

political party shall be deemed to become the centre of such actions only when such actions are carried out intensively by the members of that party or the situation is shared implicitly or explicitly by the grand congress, general chairmanship or the central decision-making or administrative organs of that party or by the group's general meeting or group executive board at the Turkish Grand National Assembly or when these activities are carried out in determination by the above-mentioned party organs directly. Instead of dissolving them permanently in accordance with the above-mentioned paragraphs, the Constitutional Court may rule the concerned party to be deprived of State aid wholly or in part with respect to intensity of the actions brought before the court.

Article 68/4 of constitution indicate ten piece obligation for political parties, but all of these obligations can be summarize three main title: These are “countrial and national completeness of goverment basis”, “secular goverment basis” and “democratic goverment basis”. Turkish Constituion Court evaulate these basis fastidiously and explain their means when political parties trial. According to Court of Europan Human Rights, Turkish Constituion Court's shutting punishment of judgement is excessive in Turkish political parties trials, so change of law shutting punishment must be last cure for political parties.

Key World: 1-Political Parties, 2-Freedom of Political Parties, 3-Freedom of Parties in Turkey, 4-Closing Cause of Parties, 5-Limits Of Political Parties Freedom

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	II
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI.....	III
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	IX
KISALTMALAR.....	XIX
GİRİŞ.....	XXII

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ PARTİLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ, İŞLEV VE AYRICALIKLARI İLE SİYASİ PARTİ KAVRAM VE TANIMI

I.SİYASİ PARTİLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

A. GENEL OLARAK.....	1
B. ESKİ YUNAN VE ROMA DÖNEMİ.....	1
C. ORTA ÇAĞ DÖNEMİ.....	2
D. İSLAM DÜNYASINDA.....	2
E. ÇAĞDAŞ ANLAMDA SİYASİ PARTİLERİN DOĞUŞU.....	3
1. İngiltere.....	4
2. Amerika Birleşik Devletleri.....	5
3. Fransa.....	6
4. Almanya.....	7
F. TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLER.....	8

1. Cumhuriyet Öncesi Dönem.....	8
2. Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partiler.....	11
a. Tek Partili Dönem.....	11
aa. Tek Parti Döneminin Değerlendirilmesi.....	12
bb. Tek Parti Döneminin Katı Tek Parti Sistemi İle Karşılaştırılması	13
b. Çok Partili Dönem.....	13
aa. 1945-1960 Dönemi.....	13
bb. 1960-1980 Dönemi.....	15
cc. 1980 Sonrası Ve Günümüz.....	16

II. SİYASİ PARTİ KAVRAMI

A. SİYASİ PARTİ TANIMI.....	17
1. Doktrindeki Tanımlar ve Tanım Üzerine Tartışmalar.....	17
2. Türk Hukuku'ndaki Tanımlar.....	19
a. Doktrindeki Tanımlar.....	19
b. Mevzuattaki Tanımlar.....	20
aa. 1961 Anayasası Dönemi.....	20
bb. 1982 Anayasası Dönemi.....	21
B. PARTİ KAVRAMINDA ULUS DÜZEYİNDEN ULUSLARARASI DÜZEYE	
.....	21
1. Avrupa Birliği Sözleşmesi'nde Siyasi Parti Kavramı.....	21
2. Avrupa Birliği Partilerinin Statüsü.....	22
3. Avrupa Birliği Anayasası'na göre Siyasi Partiler.....	23
C. SİYASAL REJİMLER AÇISINDAN PARTİLER.....	23
1. Tek Partili Rejim.....	23
2. İki Partili Rejim.....	24
3. Çok Partili Sistem.....	24

III. SİYASİ PARTİLERİN İŞLEV VE AYRICALIKLARI

A. SİYASİ PARTİLERİN İŞLEVLERİ.....	25
1. Genel Olarak Siyasi Partilerin Sahip Oldukları İşlevler.....	25
2. Siyasi Partilerin Hukuki Statüsü.....	26
a. Kamu Hukuku Kuruluşu.....	26
b. Özel Hukuk Kuruluşu.....	26
c. Karma Görüş.....	27
3. Farklı Ülkelerin Anayasalarında Siyasi Partilerin Ana İşlevlerini Tanımlayan Somut Örnekler.....	28
4. Ülkemizdeki Durum.....	28
5. Seçimlerde Belirleyici Rol.....	29
6. Siyasi Partilerin İşlevlerinden Doğan Sonuçlar.....	30
B.SİYASİ PARTİLERE TANINAN AYRICALIKLAR.....	30
1.Devlet Tarafından Yapılan Maddi Yardım	30
2.Partilere Bağışlarda Vergi Kolaylıkları.....	32
3.Kitle İletişim Araçlarından Yararlanma.....	32
4.Kapatma Kararının Anayasa Mahkemesi Tarafından Verilmesi.....	33
5.Siyasi Partilerin Mali Denetimi.....	33

İKİNCİ BÖLÜM
SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ

I. SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ'NÜN GELİŞİMİ VE ANLAMI

A. SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ'NÜN HUKUKİ GELİŞİMİ.....	34
B.SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ'NÜN ANLAMI.....	35
1.Özgürlük Kavramı.....	35
a.Özgürlüğün Hukuki Dayanağı Ve İçeriği.....	37
b.Hukukun Konusu Olan Özgürlük.....	37
2.Siyasi Parti Özgürlüğü'nün Bireysel Anlamı.....	38
a.Bireysel Anlamda Olumlu(Pozitif) Siyasi Parti Özgürlüğü.....	38
b.Bireysel Anlamda Olumsuz(Negatif) Siyasi Parti Özgürlüğü.....	39
c.Siyasi Parti Özgürlüğü'nün Bağımsız Olarak Düzenlenmesinin Güvence Boyutu.....	40
3.Kurumsal Anlamda Siyasi Parti Özgürlüğü.....	40
4.Karşılaştırmalı Hukuktaki Durum.....	41
C.SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ'NÜN TEMEL HAKLAR SINIFLANDIRILMASINDAKİ YERİ.....	42
1.Temel Hakların Sınıflandırılması.....	42
a.Negatif Statü Hakları.....	42
b.Pozitif Statü Hakları.....	43
c.Aktif Statü Hakları.....	43
2.Siyasi Parti Özgürlüğü'nün Temel Haklar Sınıflandırılması İçindeki Yeri.....	44
D.PARTİ İÇİ DEMOKRASİ YÜKÜMLÜLÜĞÜ.....	44
1.Anayasal Düzenleme.....	45
2.Kanuni Düzenlemeler.....	45
3.Önseçim.....	45

4.Karşılaştırmalı Hukuktaki Durum.....	47
--	----

II.1982 ANAYASASI'NA GÖRE SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ

A.1982 ANAYASASI'NDA GENEL OLARAK SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ.....	47
1.1995 Anayasa Değişikliklerinin Getirdikleri.....	48
a.Siyasi Partilere Katılımcılığı Kolaylaştırılan Değişiklikler.....	48
b.Siyasi Partilerle İlişki ve İşbirliği Yasağını Kaldıran Değişiklikler..	49
c.Devlet Yardımı Konusuna Anayasal Düzenleme.....	49
d.Kapatılma Aşamasında Getirilen Güvenceler.....	49
e.Değişikliklerin Siyasi Parti Özgürlüğü Açısından Değerlendirilmesi	49
2.2001 Anayasa Değişikliklerinin Getirdikleri.....	50
a.Odak Olmanın Koşullarının Yeniden Belirlenen Kriterleri.....	50
b.Kapatma Dışında Yeni Yaptırımların Getirilmesi.....	50
c.Kapatma Kararlarında Nitelikli Çoğunluk Koşulunun Getirilmesi	52
B.SİYASİ PARTİ KURMA ÖZGÜRLÜĞÜ.....	52
1.Siyasi Partilerin Kuruluşu ve Tüzel Kişilik Kazanmaları.....	53
a.Kuruluş Serbestisi.....	53
b.Siyasi Parti Oluşturmada Yeter Sayı.....	53
c.Siyasi Parti'nin Merkezi.....	54
d.Kuruluş'ta İçişleri Bakanlığı'nın Fonksiyonları.....	54
e.Cumhuriyet Başsavcılığı'nın Partilerin Kuruluşunu Denetlemesi...	54
f.Siyasi Partiler Sicili.....	55
g.Sicilin Aleniyeti.....	55
2.Siyasi Parti Kuruculuğu ve Üye Olma.....	55
a.Siyasi Partilere Kurucu veya Üye Olamayacak Meslek Mensupları.....	56
b.Siyasi Partilere Kurucu ve Üye Olmayı Engelleyen Durumlar.....	56
c.Yükseköğretim Elemanlarının Özel Durumu.....	57

3.Siyasi Parti Olmanın Hukuksal Sonuçları.....	57
a.Anayasal Güvenceye Kavuşma.....	57
b.Anayasada Yer Alan Temel Haklardan Yararlanma.....	58
aa.Eşitlik Hakkı (An. m.10).....	59
bb.Düşünce Özgürlüğü(An. m.26).....	59
cc.Kitle Haberleşme Araçlarından Yararlanma Hakkı(An. m.31).....	59
dd.Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı(An. m.34).....	59
ee.Siyasi Partilerin Nitelikleri Gereği Faydalanabilecekleri Diğer Temel Haklar	60
C. SİYASİ PARTİYE ÜYE OLMA VEYA OLMAMA ÖZGÜRLÜĞÜ...60	
D.ANAYASADA SİYASİ PARTİLERİN UYMASI GEREKEN ESASLAR.....	61
1.Devletin Ülkesi Ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğü İlkesi.....	62
a. Devletin Ülkesiyle Bölünmez Bütünlüğü.....	63
aa. Bölgecilik ve Bölücülük.....	63
bb. Federasyon Modelini Savunmak.....	64
cc. Bağımsızlığın Korunması.....	65
b. Devletin Milletiyle Bölünmez Bütünlüğü.....	65
aa.Tek Millet	65
bb.Azınlık Yaratılmasını Önleme.....	67
2.Laik Devlet İlkesi.....	68
a.Anayasa’da Öngörülen Laik Devlet İlkesi.....	69
b.Siyasi Partilere Yönelik İnkılap Kanunları’na Aykırı Amaç ve Faaliyet Yasağı.....	70
c.Siyasi Partiler Kanunu’ndaki “laik devlet” ilkesini korumaya yönelik hükümler.....	71
3.Demokratik Devlet İlkesi.....	72
a.Anayasadaki Demokratik Devlet İlkesi.....	72
b.Siyasal Partiler Kanunu’ndaki Demokratik Devlet İlkesi.....	73

4.Anayasada Yer Alan Diğer Yasaklar.....	74
a.Belli Kişilerden Mali Yardım Alma Yasağı.....	74
b.Ticari Faaliyette Bulunma Yasağı.....	74
c.Kapatılan Bir Partinin Başka Bir Adla Yeniden Kurulması Yasağı.	75
5.Siyasi Partiler Kanunu'nun Anayasadaki Yasakları Genişletici Etkisi	75
E.ANAYASANIN BAŞLANGIÇ BÖLÜMÜNÜN SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	76
1.Anayasalara Başlangıç Bölümü Konulması.....	76
2.1982 Anayasası'nın Başlangıç Bölümü.....	77
3.Anayasanın Başlangıç Bölümünün Siyasi Parti Özgürlüğü Açısından Değerlendirilmesi	78
4.Anayasa Mahkemesi'nin Başlangıç Bölümü İlkeleri'ni Yorumu...	80
F.SİYASİ PARTİLER İÇİN YASAK İSİMLER.....	81
G.SİYASİ PARTİ YASAKLARI İHLALİNİN ÇEŞİTLERİ.....	82
1.Tüzük Veya Program İle İhlal.....	82
2.Eylem İle İhlal.....	82
H.SİYASİ PARTİLERİN TÜZEL KİŞİLİĞİNİN SONA ERMESİ.....	83
1.Tüzel Kişiliğin Sona Erdiği Durumlar.....	83
2. Kapanma yada Fesih Kararı.....	84
3.Başka Bir Siyasi Parti İle Birleşme.....	85
4.Kendiliğinden Dağılma.....	85
5.Siyasi Partinin Kapatılması.....	86
a.Temelli Kapatma.....	86
b.Kapatılma.....	87

III.SİYASİ PARTİ KAPATMA DAVALARINDA ORTAYA ÇIKAN ODAKLAŞMA SORUNU

A.ODAK KAVRAMI.....	87
----------------------------	-----------

B.1982 ANAYASASI DÖNEMİNDE ODAKLAŞMA OLGUSU.....	89
C.ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİNDEN SONRA ODAKLAŞMA OLGUSU.....	93
1.Odak Olmanın Koşulları.....	93
a.Yoğunluk.....	94
b.Kararlılık.....	95
c.Benimseme.....	96
2.Odak Olma Durumunun Değişik İhtimallere Göre Değerlendirmesi	97
a.Parti Yasaklarının Üyeler Tarafından İşlenmesi Halinde Odak Olma	97
b.Parti Yasaklarının Parti Organlarının Tarafından İşlenmesi Halinde Odak Olma.....	99
3.Odak Olmanın Yaptırımı.....	101

IV.SİYASİ PARTİ KAPATMA NEDENLERİ KONUSUNDA ANAYASA MAHKEMESİ'NİN TUTUMU VE SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

A.DEVLETİN ÜNİTER NİTELİĞİ.....	102
1.Anayasa Mahkemesi'nin Bu İlke İle İlgili Genel Tutumu.....	102
2.Devletin Ülkesi İle Bölünmez Bütünlüğü.....	104
3.Devletin Milleti İle Bölünmez Bütünlüğü.....	106
4.Dil ve Kültürel Haklar.....	109
5. Bölgesel Ayrımcılık ve Etnik Bölücülük.....	111
6.Eşitlik İlkesinin Korunması.....	112
B.DEVLETİN LAİK NİTELİĞİ	112
1.Diyamet İşleri Başkanlığının Konumunun Tartışılması.....	115
2.İnkılap Kanunlarına Aykırılık.....	118
3.Hukuk Kurallarına Din Kurallarını Dayanak Yapma.....	119
C.DEVLETİN DEMOKRATİK NİTELİĞİ	120

V. AİHS VE AİHM GÖRE SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ

A. AİHS' E GÖRE SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ.....	123
B. AİHM' E GÖRE SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ.....	124
C. TÜRKİYE HAKKINDA VERİLEN KARARLAR.....	124
1. Türkiye Birleşik Komünist Partisi Kararı.....	125
2. Sosyalist Parti Kararı.....	126
3. ÖZDEP Kararı.....	128
4. Halkın Emek Partisi Kararı.....	129
5. Refah Partisi Kararı.....	130
6. Demokrasi Partisi Kararı.....	132
7. Sosyalist Türkiye Partisi Kararı.....	133
D. AİHM KARARLARININ SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	134
E. VENEDİK KOMİSYONU RAPORU (10-11 OCAK 2000).....	137

VI. SİYASİ PARTİLER ALANINDA MİLİTAN DEMOKRASİ ANLAYIŞI

A. KAVRAM VE ANLAMI İLE ORTAYA ÇIKIŞI.....	137
B. MİLİTAN DEMOKRASİ ANLAYIŞININ TÜRKİYE'DEKİ TARİHSEL GELİŞİMİ.....	140
1. 1923-1960 Dönemi.....	140
2. 1961 Anayasası Dönemi.....	141
3. 1961 Anayasası Döneminde Anayasa Mahkemesi'nin Tutumu.....	142
a. Türkiye İşçi Partisi.....	143
b. Türkiye Emek Partisi.....	143
c. Milli Nizam Partisi.....	143
4. 1982 Anayasası Dönemi.....	144
C. AİHM KARARLARINDA MİLİTAN DEMOKRASİ ANLAYIŞI.....	144

D. ÜLKEMİZDE MİLİTAN DEMOKRASİ ANLAYIŞININ SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ'NE ETKİSİ.....	146
SONUÇ.....	149
KAYNAKÇA.....	154

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
An.	: Anayasa
An. Mah.	: Anayasa Mahkemesi
AMKD	: Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AÜHFY	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını
AYD	: Anayasa Yargısı Dergisi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
Bkz./bkz	: bakınız
B	: bent
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev	: Çeviren
DEP	: Demokrasi Partisi
DP	: Demokrat Parti
Dn	: dipnot
DEÜHF	: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi

DEÜSBED	: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
E	: Esas
e.t.	: erişim tarihi
f	: fıkra
FP	: Fazilet Partisi
GSÜ	: Galatasaray Üniversitesi
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
İÜHF	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
İÜSBFD	: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
HÜİİBFD	: Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
HEP	: Halkın Emek Partisi
K	: Karar
k.t.	: karar tarihi
m/md	: madde
MNP	: Milli Nizam Partisi
no	: Numara
ÖZDEP	: Özgürlük ve Demokrasi Partisi
RG	: Resmi Gazete
RP	: Refah Partisi
S	: Sayı
s	: sayfa
SBFD	: Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

SPK	: Siyasi Partiler Kanunu
STP	: Sosyalist Türkiye Partisi
t	: tarih
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBKP	: Türkiye Birleşik Komünist Partisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TODAİE	: Türkiye ve Ortadoğu Âmme İdaresi Enstitüsü
vd.	: ve devamı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
vs.	: ve saire
y	: yayını
YÖK	: Yüksek Öğretim Kanunu

GİRİŞ

Günümüzde siyasi partiler demokratik siyasal yaşamın vazgeçilmez öğeleri sayılmaktadır. Bu çerçevede demokratik Anayasalarda, vatandaşların siyasi parti kurma, kurulmuş bir partiye girme ve partiden ayrılma hakları güvence altına alınmıştır. Diğer taraftan siyasi partilerin denetimi Anayasa Mahkemesi gibi yüksek yargı organına verilerek, bu güvence daha bir sağlamlaştırılmıştır. Gerek 1961 Anayasasında, gerekse 1982 Anayasasında, bir yandan partilerin demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları olduğu belirtilirken, diğer yandan uyacakları esaslar sayılmış ve bu esaslara uymayan partilerin kapatılmaları hükme bağlanmıştır.

Siyasi partiler özgürlüğü, uzun bir dönem Türkiye'nin siyasal gündeminin en önemli sorunlarından birisi olmuştur. 1982 Anayasası ve Siyasi Partiler Kanunu ile siyasi partilere getirilen kısıtlamalar ve öngörülen yasaklar, pek çok partinin kapatılması sonucunu doğurmuş ve bu durum ülkemizi, dahil olduğu demokrasi anlayışı karşısında zor durumda bırakmıştır. Gerçekten siyasi partilerin kapatılması rejimi bakımından, Türk Hukuku ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi arasındaki farklılıklar, hep gündemde kalmış ve tartışılmıştır. Bu durum, konunun parlamento nezdinde de her zaman gündemde olmasını sağlamış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1995 ve 2001 yıllarında yapmış olduğu kapsamlı Anayasa değişikliklerinde, konuya özellikle eğilmiştir.

Bu çalışmada, son Anayasa değişiklikleri ve Anayasa Mahkemesi kararları incelenerek ülkemizde siyasi parti özgürlüğü inceleme konusu yapılmıştır. Bu inceleme yapılırken, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin örgütlenme özgürlüğü ile ilgili 11. maddesine ilişkin içtihatlarına da değinilmiştir.

Tezin birinci bölümünde demokratik hayatın temel unsurları olarak kabul edilen siyasi partilerin ortaya çıkışları ve tarihi gelişimleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca siyasi partilerin kavramsal, ulusal ve uluslararası anlamlarına değinilerek; yüklendiği işlevlerden de bahsedilmiştir. Bu bölümde siyasi partiler tarihsel gelişimleriyle birlikte tanıtılarak asıl konunun daha iyi anlaşılabilmesi için hukuki statüleri ortaya konmuştur.

Tezin ikinci bölümünde ise siyasi parti özgürlüğünün anlamı, bu özgürlüğün temel haklar sınıflandırması içindeki yeri ile birlikte; ülkemizdeki siyasi parti özgürlüğü ve sınırlamaları yoğunlukla tahlil edilerek, Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları çerçevesinde Türkiye’de siyasi partilerin hareket alanı incelenmiştir. Ayrıca, ikinci bölümün son kısmında siyasi parti özgürlüğü’nün militan demokrasi anlayışı çerçevesinde de değerlendirilmesi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SIYASİ PARTİLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ, İŞLEV VE AYRICALIKLARI İLE SIYASİ PARTİ KAVRAM VE TANIMI

I. SIYASİ PARTİLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

A. GENEL OLARAK

İnsanların siyasi iktidarı ele geçirmek ve bu güce sahip olabilmek için örgütlenmeleri, bir lider veya liderler takımı etrafında birleşmeleri, çok eski bir olgu olmakla beraber, modern siyasi partilerin doğuşu çok eskilere dayanmamaktadır. On dokuzuncu yüzyıl ortalarında Amerika dışındaki hiçbir ülkede bugünkü anlamda siyasi partiler olmamıştır. Yirminci yüzyıl ortalarında partiler tüm demokratik sistemlerde faaliyet gösterir duruma gelmişler, devlet yönetim mekanizmasının ana çarkını meydana getirmişlerdir. Totaliter rejimlerin tümünde, otoriter rejimlerin ise önemli bir kısmında tek parti düzeni hüküm sürmüştür. Partisiz rejimlere ise ancak geleneksel ve henüz devletleşmesini tamamlamayan bazı toplumlarda rastlanmıştır¹.

B. ESKİ YUNAN VE ROMA DÖNEMİ

Siyasi partiyi bir gruplaşma olarak düşünürsek bu oluşumların ilk çeşitlerini tarihin ilk demokrasinde yani Atina'da görmek mümkündür². Yıkılışına kadar geçen bir asır boyunca Roma İmparatorluğu sosyal ve ekonomik değişime uygun olarak anayasal düzenlemeleri yapabilme sorunları ile meşgul olmuştur. Eski Romanın "Partici"³ ve "Pleps"⁴ sınıflarının aslında sosyal açıdan homojen ve oldukça kalabalık iki parti olarak

¹ **DUVERGER**, Maurice: Siyasal Partiler, Çeviren:Ergun Özbudun, Ankara 1970, s.1 ; **ÖZBUDUN**, Ergun: Siyasal Partiler, 2. Bası, Ankara 1977, s.19.

² **LIPSON**, Leslie: Demokratik Uygarlık, çev.Haldun Güllalp-Türker Alkan, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1984, s.263 ; **KOÇAK**, Mustafa: Siyasal Partiler ve Türkiye'de Parti Yasakları, Turhan Kitabevi, Ankara 2002, s.4.

³ Bunlar bir anlamda soylu sınıf olup krala yardımcı olan üyelikler bunlara aitti. **ATEŞ**, Toktamış: Cumhuriyet ve Laiklik, Sarmal Yayınları, İstanbul 1994, s.20.

⁴ Bu sınıf ise halk sınıfı olup, 3. ve 4. yüzyılda eşitlik haklarını elde etme mücadelelerini yoğunlaştırmıştır. **ATEŞ**, s.19.

bilindiği, Scylla, Marius ve Spartakus'ün de birer partiye dayandığı söylenebilir ki Bizans imparatorluğunda bu anlamda partileşme olayına rastlanmaktadır⁵. Bu dönemde halk, her biri renk ile temsil edilen dört partiye ayrılmıştır. Halkın bu eğilimini, imparatora karşı yapılan özel günlerde ve görkemli gösteriler esnasında ortaya koyduğu bilinmektedir. Bu partiler kendi kendilerini yöneten özellikli heyetler oluşturmuştur⁶.

C. ORTA ÇAĞ DÖNEMİ

Bilindiği gibi Ortaçağ ve Rönesans, feodal beylerin kurduğu partilerin ihtiras kavgalarının yoğun yaşandığı bir dönemdir. Almanya'da doğan sonra İtalya'ya ulaşan "Guelfler" ile "Ghibellin" adında iki parti bu döneme damgasını vurmuştur. Guelfler yerel özerkliği önemsemiş parti söylemlerini bu ilkelere dayandırmışlardır, ayrıca prenslikler ile cumhuriyetleri desteklemişlerdir. Ghibellinler ise imparatorlarının İtalya'yı yönetmesini benimsemiş, merkezi idareyi savunmuştur⁷.

Bu dönemde İngiltere'de ise hanedanlar tahtı ele geçirmek için rekabete girişmişlerdir. Bu dönemdeki iktidar mücadelelerinden dolayı önemli şahsiyetler, feodal beyin ve kralın gözdesinin etrafında toplanan gruplar parti diye tanımlanabilecek takımlar oluşmuştur⁸. On altıncı ve on yedinci yüzyılların İngiltere, Fransa ve İspanya'sında krallara karşı muhalefet edecek partilerin kurulması olanaksızdır⁹.

D. İSLAM DÜNYASINDA

İslam dünyasında parti ismini karşılayan kelime "fırka" sözcüğüdür. İslam dünyasında fırkalaşma yani partileşme olayları İslam dininin Arap yarımadasının sınırlarını aştığında ve genişlemeye başladığı dönemde cemaat ve tarikatlar şeklinde

⁵ **TUNAYA**, Tarık Zafer: Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, 4. Bası, İstanbul 1980, s.288 ; **ALBAYRAK**, Mustafa: Atatürk Ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.13.

⁶ **KOÇAK**, Siyasal Partiler, s.4-5.

⁷ **TUNAYA**, Tarık Zafer: Türkiye'de Siyasi Partiler, C.3, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1989, s.4 ; **KOÇAK**, Siyasal Partiler, s.5.

⁸ **KOÇAK**, Mustafa: Batıda Ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik, 1: Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2006, s.50.

⁹ **KOÇAK**, Siyasal Partiler, s.5-6.

belirmiştir. Aslında İslam dünyasında partileşme ayrılma ve dinsel bölünme anlamına gelmektedir. İslam da belli başlı fırkalar; Cebriye, Mutezile, Şia ve bunun gibi fırkalardır ki daha sonra bu gruplar kendi içlerinde de bölünmeler yaşamıştır¹⁰.

İslam'da dini ayrılıkların baş nedeni siyasal iktidar mücadeleleridir. Peygamberin ölümünden sonra yerine geçecek olan halifenin hangi yolla işbaşına geleceği ve halifenin taşıması gereken özelliklere ilişkin sorunlar partileşme olaylarının çıkış sebebi olmuştur¹¹. İslam tarihinde partileşme olayının ilk örneği “Haricilerdir”. Haricilere göre Halifenin hakem heyetince seçilmesi dine meydan okumak anlamına gelmektedir, Halife ancak Allah tarafından tayin edilir¹².

İslam tarihinde asıl partileşme hareketi “Şii” denilen grupta görülür. Şii'ler Hz. Ali'ye taraftar olan anlamına gelen Şia kelimesini kendi sıfatları olarak kullanmışlardır. Daha sonra Şiilerde kendi aralarında gruplara bölünmüşlerdir¹³.

E. ÇAĞDAŞ ANLAMDA SİYASİ PARTİLERİN DOĞUŞU

Siyasi partiler kendisine hayat veren parlamento ve seçimlerle birlikte doğmuş, bugünkü modern anlamını kazanmıştır. Öte yandan parlamento dışında doğan partiler söz konusu olmuştur ki, bu tür örgütlenmelerin amacı düzen içinde faaliyet olabileceği gibi düzeni yıkmak ve değiştirmek faaliyeti de olabilmektedir. Britanya adasında parlamento içinde doğan partilere örnek olarak Muhafazakar ve Liberal partiler, parlamento dışında doğan partilere İşçi partisi gösterilebilir¹⁴.

¹⁰ TUNAYA, Siyasal Kurumlar, s.256.

¹¹ Hz. Muhammed vefat ettiği zaman kendisinden sonra belirli bir şahsın halife seçilmesine veya nasıl halife seçileceğine ilişkin açık bir vasiyet veya delil bırakmamıştı. Bu durum Müslümanlar arasında ilk siyasal mücadelenin başlangıcı oldu. MANAZ, Abdullah: Dünyada Ve Türkiye'de Siyasal İslamcılık, İzmir 1998, s.33.

¹² YILDIZ, Hakkı Dursun: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.2, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, s.21; Bu olay aynı zamanda Hz. Ali'yi kafirlikle suçlama akımının doğmasına da sebep olmuştur. MANAZ, s.34 ; KOÇAK, Siyasal Partiler, s.7.

¹³ TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Partiler, s.4-8 ; KOÇAK, Siyasal Partiler s.7.

¹⁴ DUVERGER, s.10 ; ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.20-30 ; KABASAKAL, Mehmet: Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960, Tekin Yayınevi, 1. Basım, İstanbul 1991, s.13 ; KOÇAK, Siyasal Partiler, s.8.

Çağdaş anlamda batı dünyasında ilk partiler burjuvazi tarafından örgütlenmiştir¹⁵. Soyluluğa dayanan rejime tepki olarak onun yerine yeni düzen kurmak amaçlandığından kronolojik olarak liberal partiler muhafazakar partilerden öncedir. Sosyalist partilerin ortaya çıkışı 1900'lü yıllardan itibaren başlamış ve iki dünya savaşı arasındaki dönemde de hız kazanmıştır. Çağdaş anlamda ilk örgütlü parti örnekleri ise A.B.D. ve İngiltere de ortaya çıkmıştır¹⁶.

1. İngiltere

İngiltere'de modern anlamıyla parti denilebilecek ilk zümreler on yedinci yüzyılın ikinci yarısında doğmuştur. İngiltere'de kralın mutlak haklarına karşı başlayan mücadele sonuca ulaşmış, kral idam edilmiş ve cumhuriyet ilan edilmişti¹⁷. Ancak bu durum fazla sürmemiş, cumhuriyet idaresi sona erdirilip krallık yeniden ilan edilmiştir. Bu durum kral yanlısı ve kral karşıtı olmak üzere iki grup meydana getirmiştir. Kral yanlısı olanlara "Tory" denirken, kral karşıtları "Whig" olarak adlandırılmıştır¹⁸. Thomas Hobbes'in fikirleri monarşinin iktidarını egemen kılmak için Torylere dayanak olurken, John Locke'un fikirleri ise Whigleri büyük oranda etkilemiştir¹⁹. Ancak belli bir süre sonra kralın baskıcı tutumuna karşı iki grup birlikte mücadele etmiş ve nihayetinde 1688 ihtilali gerçekleşmiştir. 1688 ihtilali iki grup arasında ilkesel ve fikrinsel ayrılıkları yumuşatmış, Tory'lerin önemli kısmı Whig'lerin sınırlı monarşi fikrini kabullenmişlerdir²⁰.

O dönemin İngiltere'sinde bugünkü manasıyla modern partiler parlamento grupları şeklinde örgütlenmişlerdir. Bu grupların parlamento dışında ise herhangi bir örgütlenmeleri yoktur. Bu durumun nedenleri; oy hakkının sınırlı zümreye tanınması ve parlamento üyeliğine seçilen kişilerin üyesi olduğu partiden önce parlamento üyesi

¹⁵ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.28.

¹⁶ GİRİTLİ, İsmet/KARMAŞIK, Jale: Anayasa Hukuku, Yeni Bası, İstanbul 2001, s. 56 ; ERDOĞAN, Mustafa: Siyasal Partiler, Devlet Ve Demokrasi, Liberal Düşünce Dergisi, S.22, Ankara 2001, s.59.

¹⁷ YANIK, Murat: Parti İçi Demokrasi, Beta Yayınları, İstanbul 2002, s.16.

¹⁸ BERKES, Niyazi: Siyasal Partiler, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946, s. 25 ; ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.28-34 ; TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Partiler, s. 31.

¹⁹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.28-34 ; TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Partiler, s. 31.

²⁰ KOÇAK, Siyasal Partiler, s.9.

olmasıdır. Ancak bu durum çok da uzun sürmemiş, “1832 tarihli parlamento reform yasası” İngiltere’deki siyasi partilerin gelişmesi ve güç odakları haline gelmesini sağlayıcı önemli bir aşama olmuştur. Bu yasayla, seçmen sayısı mevcut seçmen sayısının belli oranında artırılmış, büyük endüstri ve ticaret merkezlerinin de içinde bulunduğu bazı bölgelere oy kullanma hakkı verilmiştir²¹.

1861 yılında Liberaller, bundan kısa bir süre sonra da Muhafazakarlar kayıt kurumlarını kurarak hem parti örgütlerini sağlam yapıya kavuşturmuş, hem de yerel parti örgütlerini denetleme imkanı elde etmişlerdir²². Bir süre sonra Liberal ve Muhafazakarların yanında İngiliz siyaset hayatına İngiliz İşçi Partisi(Labour Party) de katılmıştır. İşçi partisi diğerlerinden farklıdır, çünkü bu parti parlamento dışında doğan ve sendikaların etkisiyle kurulan partilerdendir²³. İşçi partisinin doğuşu 1899 Sendikalar Kongresinde alınan seçim örgütü kurma kararına dayanmaktadır²⁴.

2. Amerika Birleşik Devletleri

Amerikan partilerin ortaya çıkışı, sistemleri ve örgütlenmeleri Avrupadaki parti sistemlerinden farklılık göstermektedir. Bu coğrafyada siyasi partilerin ortaya çıkışı federal anayasa hazırlanırken meydana gelen örgütlenmeler sonucunda gerçekleşmiştir²⁵. Arkasında bariz bir şekilde ekonomik menfaatler bulunan grupların birbirleriyle mücadelesinden partiler daha doğrusu iki parti doğmuştur. Federalistlerin lideri Alexandor Hamilton, sanayicilerin yani zengin sınıfın yararını ön planda tutarken, Anti-Federalistlerin lideri Thomas Jefferson ise orta ve fakir tabakanın yararlarını savunmuşlardır²⁶. Federalistlere başlangıçta “Whig” denirken daha sonra “Cumhuriyetçiler” denmiştir. Anti-Federalistlere ise başlangıçta federe devletlerin

²¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler: s.33 ; BERKES, s.27-29 ; ERDOĞAN, Mustafa: Anayasal Demokrasi, 2. Baskı, Ankara 1997, s.212.

²² KOÇAK, Siyasal Partiler, s.11.

²³ KALAYCIOĞLU, Ersin: Çağdaş Siyasal Bilim Teori Olgu Ve Süreçler, İstanbul 1984, s.330 ; BERKES, s.34 ; DUVERGER, s.9 ; ÇAM, Esat: Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 1987, s.183.

²⁴ DUVERGER, s.23-24.

²⁵ YANIK, Parti İçi Demokrasi, s.15.

²⁶ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.28-29 ; LİPSON, Demokratik Uygarlık, s. 372-380.

özerkliğinin daha da arttırılmasını savunan “cumhuriyetçiler” diye adlandırılırken, daha sonra “demokratlar” denmiştir²⁷.

Amerika Birleşik Devletleri’nde belirtilen iki partinin dışında birçok parti kurulmuştur. Sosyalist İşçi Partisi, Komünist Parti, Amerikan İşçi Partisi bunlardan birkaçıdır. Ancak adı sayılanlar ya tutunamamışlar yada Komünist Parti de olduğu gibi yasaklanmışlardır. Genellikle bu iki parti dışında kurulan partiler yeni fikir akımlarına öncülük ederek zamanla görülen lüzum üzerine birleşmiş, ancak iki eski partinin yerini alamamışlardır²⁸. Amerikan partileri, genellikle toplum sınıflarının ifadesi olmadıklarını belirtmektedirler. Bu coğrafyadaki siyasi partiler siyasal sorunlarla ilgilenmekte, doktrin ve ideolojileri ikincil planda algılamaktadır²⁹.

3. Fransa

Fransa’da 1789 Fransa İhtilali sürecinde seçimlerle oluşan tüm parlamentolarında sağ-sol gruplaşmalar görülmüştür. Fransız siyasal hayatında partiler arasında farklılıkların temelinde bu dönemin etkisi görülmektedir³⁰.

Fransa’da örgütlere sahip siyasi partiler 19. yüzyıl başlarında kurulmuştur³¹. Bu partilerin ideolojileri incelendiğinde sağ ve sol görüşlerin yanında radikaller ve aşırıların yer aldığı da görülecektir. 1945’te kadınlara oy hakkı tanınması ve cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçimini öngören anayasa değişikliği siyasal hayatın gelişmesi bakımından önemli olmuştur. Fransa’ da partileri Wallerstein muhafazakar, liberal ve sosyalist olarak sınıflandırırken³², Kubalı Fransız siyasi partilerini muhafazakar-liberal

²⁷ **BERKES**, s.76 vd. ; **ÖZBUDUN**, Siyasal Partiler, s.30 ; **KOÇAK**, Siyasal Partiler, s.12 ; **TEZİÇ**, Erdoğan: Anayasa Hukuku, Beta Yayınları, 4. Bası, İstanbul 2001, s.308 ; **ERDOĞAN**, Anayasal Demokrasi, s.212.

²⁸ **BERKES**, s.93-94.

²⁹ **TEZİÇ**, Anayasa Hukuku, s.308 ; **KUBALI**, H. Nail: Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler, İÜHF y., İstanbul 1971, s.463 ; **LİPSON**, Demokratik Uygarlık, s.294.

³⁰ **BERKES**, s.99.

³¹ **YANIK**, Parti İçi Demokrasi, s.21.

³² **WALLERSTEIN**, Immanuel: Liberalizmden Sonra, çeviren: Erol Öz, 1. Basım, Metis y., İstanbul 1998, s. 80 ; **KOÇAK**, Siyasal Partiler, s.15.

ve sosyalist partiler diye tasnif etmiştir³³. Muhafazakar-Liberal partiler kapitalizmi savunurken, sosyalist partiler sosyalizmi savunmuşlardır. Günümüzde ise radikal partiler bulunsa da genellikle merkez sağ ve sol parti bloğu birbirleriyle siyasi alanda rekabet etmektedirler³⁴.

4. Almanya

Almanya’da 1848 Devrimine kadar olan dönemde örgütlere sahip siyasi parti görülmemiştir, örgütlere sahip siyasi partiler bu devrimden sonra görülmüştür. İdeoloji ile sıkı sıkıya bağlılık Alman siyasi partilerinde göze çarpan en temel özelliktir³⁵. O dönemde sol kanadı “Tarakki Partisi” temsil ederken, sağ kesimi “Milli Liberal Parti” temsil etmiştir. 1933 Hitler’in iktidarına kadar Almanya ‘da birbirinden az veya çok farklı birçok parti kurulmuştur. Hitler Almanya’sından kısa bir süre önce parti sayısının on beşe ulaşmasının sebepleri dönemin uygun seçim ve parlamento sistemi ile ülkedeki barış ortamıdır³⁶.

1933 seçimlerinde oyların yarısını alarak iktidara gelen “Nazi Partisi” aşırı sağcı, şoven bir partidir. Adolf Hitler’in liderliğini yaptığı bu hareketin Almanya’da neler yaptığı hatta dünyayı nereye sürüklediği herkes tarafından bilinen gerçektir. İkinci Dünya savaşından sonra Almanya için yeni bir siyasal dönem başlamış ve yeni partiler kurulmuştur³⁷.

1949 tarihli Bonn Anayasası’na kadar Alman siyasi partileri hukuksal geçerlilikten yoksun kalmışlardır. Bu tarihe kadar hukuksal geçerlilikleri olmasa da Alman siyasi partileri serbestçe kurulmuş, örgütlenme ve siyasal çalışmalarını özgürce sürdürmüşlerdir. Bonn Anayasa’sı ile anayasal güvenceye kavuşturulan Alman siyasi

³³ KUBALI, Anayasa Hukuku Dersleri, s.421.

³⁴ BERKES, s.144 ; KOÇAK, Siyasal Partiler, s.15.

³⁵ BERKES, s.161 ; YANIK, Parti İçi Demokrasi, s.21.

³⁶ BERKES, s.161-162.

³⁷ KOÇAK, Siyasal Partiler, s.12.

partileri için, bu özgürlüğün sınırı “Milan Demokrasi³⁸” anlayışı olmuştur ki; bu sınır yine aynı Anayasa ile belirtilmiştir. Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasa’sının militan demokrasi anlayışını yansıtan 21/2 maddesi aynen şöyledir: “Amaçlarına ve taraftarlarının tutumuna göre, hür ve demokratik temel düzeni zedelemek ya da ortadan kaldırmak ya da Federal Alman Cumhuriyeti’nin varlığını tehlikeye atmak eğiliminde olan partiler, Anayasaya aykırıdır. Anayasaya aykırılık sorunu hakkında, Federal Anayasa Mahkemesi karar verir”. Nitekim bu anlayış, Alman Anayasa Mahkemesi tarafından kararlarına dayanak yapılmış, Sosyalist Devlet partisi ve Alman Komünist partisini bu anlayışın dayandığı gerekçelerle yasaklanmıştır³⁹. Günümüzde ise Almanya’da siyasi partiler “Hristiyan Demokratlar” ile “Sosyal Demokratlar” ana ekseninde ve birkaç küçük parti ile devam etmektedir.

F. TÜRKİYE’DE SİYASİ PARTİLER

1. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Osmanlı İmparatorluğunda ilk siyasal nitelikli örgütlenmeler daha çok Fransız devriminin yaydığı milliyetçilik akımının etkisi ile imparatorluktan koparak bağımsız devlet kurmak arzusunda olan azınlıklar tarafından oluşturulmuştur. Genellikle dernekler şeklinde örgütlenen bu faaliyetlerin öncüleri gizlilik içinde hareket etmiştir⁴⁰. “Fedailer Cemiyeti”, Türkler tarafından kurulan ilk siyasal dernektir. Bu siyasal derneğin padişaha karşı darbe veya suikast düzenleme planları söz konusu iken, bu dernek üyeleri bir ihbar

³⁸ Amaçları ve taraflarının tutumu hür demokratik düzeni zedelemek veya ortadan kaldırmak olan siyasi partilerin cezalandırılması öngören anlayıştır. Bu anlayışın temel amacı demokratik düzeni yıkıcı sayılan akımlara karşı korumaktır. Daha geniş bilgi için bkz. **HAKYEMEZ**, Yusuf Şevki: Milan Demokrasi Anlayışı Ve 1982 Anayasası, Seçkin Yayınevi, Ankara 2000, s.23-64 ; **KAPANİ**, Münici: Kamu Hürriyetleri, Yedinci Basım, Ankara 1993, s.192-193.

³⁹ **HAKYEMEZ**, Yusuf Şevki: İkibinli Yıllarda Milan Demokrasinin Güncelliği: Federal Almanya, Avusturya Ve Türkiye Örnekleri, Liberal Düşünce Dergisi, S.22, Ankara 2001, s.81-82 ; **SAĞLAM**, Fazıl: Siyasi Partiler Hukukunun Güncel Sorunları, Beta Yayınları, 1. Baskı, Temmuz 1999, s.11 ; **KUBALI**, Anayasa Hukuku Dersleri, s.430.

⁴⁰ **SAVCI**, Bahri: Türkiye’de Siyasi Partiler ve Tazyik Grupları, Kanuni Esası’nın 100. Yıl Armağanı, AÜSBF y., Ankara 1978, s.129 ; **TUNAYA**, Türkiye’de Siyasi Partiler, s. 16 vd.

üzerine yakalanmış ve dernek üyeleri kışlaya kapatılmıştır. Üyeleri kulenin kışlasına kapatıldığı için bu olay tarihe ‘Kuleli Vakası’ olarak geçmiştir⁴¹.

Osmanlı İmparatorluğunda siyasi parti denilebilecek ilk siyasal hareket “Genç Osmanlılar” örgütü olmuştur. Genç Osmanlıların amacı mevcut rejimi yıkararak meşruti bir yönetim kurmak ideali olmuştur. Amaçlarına ulaşmak için Bab-ı Ali’ye baskın planlamışlardır, ancak bu plan başarıya ulaşamamıştır. Başarısızlık üzerine bir kısmı kaçan örgüt üyelerinin, diğer kısmı da yakalanmıştır⁴².

1889 yılında kurulan “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” çalışmalarını öncekiler gibi gizli olarak yürütmek zorunda kalmıştır. Bu durumun sebebi 1876 Anayasası’nda dernek kurma özgürlüğünün tanınmamasıdır⁴³. “Osmanlı Hürriyet Derneği” de subaylar arasında taraftar toplamak ve baskıcı rejimi yıkararak meşrutiyeti yeniden yürürlüğe koymayı planlayan bir oluşumdur. Daha sonraki dönemde “Osmanlı İttihatı Derneği” diğer dernekler ile birleşmiş ve “Osmanlı Terakki ve İttihat Derneği” ismini almıştır⁴⁴. Ülkenin tamamına yayılmayı başaran bu dernek yüksek memurlara suikast düzenleyerek baskıcı rejimi yıkmaya çalışmıştır. Bu olayların üzerine II. Abdülhamit, II. Meşrutiyeti ilan etmiştir. II. Meşrutiyetin ilanından sonra yapılan milletvekili seçimlerinde özellikle iki siyasi parti dikkat çekmektedir. Bunlardan biri “İttihat ve Terakki Cemiyeti”dir. Bu cemiyet merkezîyetçi yönetimi ve Türkçü ideolojileri savunmuştur⁴⁵. Diğer parti olan “Ahrar Fırkası” ise daha çok Osmanlıcı ve Adem-i Merkezîyetçi fikirleri benimsemiştir⁴⁶.

⁴¹ **TUNAYA**, Türkiye’de Siyasi Partiler, s.90 ; **AKAD**, Mehmet: Genel Kamu Hukuku, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1997, s.108 ; **KOÇAK**, Siyasal Partiler, s.19.

⁴² **KAPANİ**, Kamu Hürriyetleri, s.102-104 ; **ALBAYRAK**, s.28.

⁴³ **GÖREN**, Zafer: Anayasa Hukuku, Seçkin Yayınevi, Ankara 2006, s.39 ; **TEZİÇ**, Anayasa Hukuku, s.311.

⁴⁴ **LEWİS**, Bernard: Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çeviren:Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu, 8. Baskı, Kasım 2000, s.196 ; **ALBAYRAK**, s.32.

⁴⁵ İttihat ve Terakki Derneği’nin program özeti için bkz. **ALBAYRAK**, s.32.

⁴⁶ **KONGAR**, Emre: Günümüz Türkiye’sinin Toplumsal Yapısı, Cem Yayınları, İstanbul 1976, s.134 ; **TUNAYA**, Türkiye’de Siyasal Partiler, s.107-108.

II. Meşrutiyetin siyasi partiler açısından iki önemli özelliği söz konusudur. Birincisi, bu dönemde seçimler vasıtası ile halk siyasal hayata katılmıştır. İkinci olarak da dernek kurma özgürlüğü tanınmıştır⁴⁷. Bu anayasal değişikliklerinden sonra önceden izin alınmadan dernek kurulabileceği şeklindeki düzenleme 1909 tarihli Dernekler Yasası'nda da kabul edilmiştir. Böylece II. Meşrutiyet döneminde siyasi fırkalar ilk kez kurulmuştur. Bu dönemde faaliyet gösteren bazı fırkalar aynı zamanda cemiyet özelliği ve adını taşımaktadır. Örneğin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meclisteki organı fırka adını taşıırken sosyal hayatta cemiyet adını kullanmıştır. İttihat ve Terakkideki cemiyet ve fırka karmaşası 1913 yılında kabul edilen nizamname ile giderilmiş ve bir siyasi parti olduğu resmen kabul edilmiştir⁴⁸.

Osmanlı meşrutiyet döneminde en büyük muhalefet hareketi 1911 tarihinde küçük muhalefet fırkaları ve siyasi derneklerin birleşerek oluşturduğu “Hürriyet ve İhtilaf Fırkası”dır. Bu fırka hızla büyümeye başlamış ve ara seçimi kazanması kuruluşundan kısa bir süre sonra gerçekleşmiştir. Ancak İttihat ve Terakki Fırkası'nın gücü Enver Paşanın Edirne'yi geri alması ile yeniden artmış ve bunun sonucunda çok partili düzen hukuken var olmakla beraber İttihat ve Terakki'nin baskısı ile fiilen ortadan kalkmıştır. 1913 yılında başlayan 1918 yılına kadar devam eden -adeta muhalefetsiz- dönemde İttihat ve Terakki tek parti olarak varlığını sürdürmüştür⁴⁹.

Birinci Dünya savaşından sonra mütareke döneminde birçok siyasi dernek ve fırkalar kurulmuş, bu oluşumlar genellikle himaye ve manda sorunları, barış, milliyetçi akımlar ve Anadolu hareketi gibi konular üzerinde tartışma başlatmıştır⁵⁰. Bu dönemde Sivas Kongresi sonrasında gizli örgütlenmeye geçen ve zaman zaman Mustafa Kemal'in adını kullanan “Yeşil Ordu” dikkat çekicidir. Bu hareket batı emperyalizmine karşı

⁴⁷ Madde metni için bkz. **KUZU**, Burhan: Türk Anayasa Metinleri İle İlgili Mevzuat, Filiz Kitabevi, İstanbul 1999, s.274.

⁴⁸ **TUNAYA**, Türkiye'de Siyasi Partiler, s.106.

⁴⁹ **TUNAYA**, Türkiye'de Siyasi Partiler, s.164 ; **KAPANİ**, Kamu Hürriyetleri, s.106 ; **KABASAKAL**, s.30 vd ; Halk arasında hürriyeti getiren parti olarak bilinen İttihat ve Terakki Partisi 1913'de yapılan seçimlerden sonra ülkede tek parti diktatörlüğü kurmuştur. **DAVER**, Bülent: Siyaset Bilimine Giriş, Sevinç Matbaası, Ankara 1968, s.100.

⁵⁰ **YANIK**, Parti İçi Demokrasi, s.22.

direnç içerisindeki devrim hareketinin Rusya'nın desteği ile sağlanabileceğini kanımsındadır. Daha sonra bu örgüt Mustafa Kemal'in isteği üzerine çalışmalarına geçici olarak ara vermiş, 1920'lere gelindiğinde ise dağılma sürecine girmiştir, üyeleri hükümetçe oluşturulan "Türkiye Komünist Fırkası"na girmişlerdir. Türkiye Komünist Fırkası'nın Hükümetçe kurulması bu kitleyi denetim altına alma düşüncesinden kaynaklanmıştır⁵¹.

Bu dönemi kısaca özetlemek gerekirse: Kurtuluş savaşı öncesi başlayan ve gelişme gösteren Müdafai Hukuk hareketi karşısında, Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya, hatta kuruluşundan bir süre sonraya kadar; klasik anlamı ile siyasi partiler oluşmamıştır. İkinci meşrutiyetin ilanından sonra kurulan siyasi partiler yada siyasi fıkralar daha önceki dönemde cemiyet ve dernek olarak varlık göstermişlerdir. İmparatorluk ve cumhuriyet dönemindeki siyasi partilere, siyasi cemiyetler öncülük etmiştir. İmparatorluk döneminin en önemli partisi Birinci Dünya savaşıdan önce o döneme damgasını vuran İttihat ve Terakki Fırkası da aynı adlı cemiyetten doğmuştur. Cumhuriyet döneminin ilk siyasi partisi olan "Cumhuriyet Halk Partisi" de "Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti"nden doğmuştur⁵².

2. Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partiler

Siyasi partiler açısından cumhuriyet dönemi iki bölümde incelenebilir. Birinci dönem Türkiye'de tek partinin egemen olduğu dönemdir. İkinci dönem ise 1945 yılında başlayan çok partili dönemdir.

a. Tek Partili Dönem

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin oluşturduğu kökenden ortaya çıkan Cumhuriyet Halk Partisi dönemin partisidir. Başkanlığını Mustafa Kemal'in yürüttüğü Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 1921 yılında 262 üye ve 10 maddelik

⁵¹ GÜNEŞ, İhsan: Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı(1920-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1997, s.142 ; KOÇAK, Siyasal Partiler, s.23-24.

⁵² TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Partiler, s.130.

tüzüğü ile Meclis grubu kurmuştur. Çok kısa bir süre sonra ikinci Müdafaa-i hukuk grubunu doğuran Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin içinde fikirsel ayrılıklar sonucu kutuplaşma belirgin hale gelince Mustafa Kemal grubuna, genelde muhalif olan ve tüzüğü bulunmayan bu grubun yoğun muhalefetinden kurtulmak için seçimler yenilenmiştir. Seçimler neticesinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 23 Ekim 1923’de “Halk Fırkası”na dönüştürülmüştür. Cumhuriyetin ilanından sonra 24 Kasım 1923 tarihinde partinin adına “Cumhuriyet” kelimesi eklenmiş ve partinin adı tam olarak “Cumhuriyet Halk Partisi” adını almıştır. Böylece siyasi terminolojimize “parti” terimi ilk kez girmiştir⁵³.

Cumhuriyet Halk Partisi, içinden başka siyasi partiler ortaya çıkarabilecek tek parti olma özelliği taşımaktadır. Nitekim bu partinin içinden doğan “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, 1945 öncesi çok partili hayata geçiş için girişimlerinin ilki olmuştur. Ancak Türkiye’deki siyasal durum nedeniyle ömrü uzun olmamış, “Tahrir-i Sükun Kanunu” ile kapatılmıştır⁵⁴. İkinci deneme 1929 ekonomik buhranın etkisi ile liberal ilkeleri benimseyen “Serbest Cumhuriyet Fırkası⁵⁵” da daha demokratik yaşam istekleriyle kurulmuştur. Ancak Serbest Cumhuriyet Fırkası dünya ve ülke şartlarına uygun bulunmaması ve rejim karşıtlarının giderek yoğunlaştığı parti durumuna girdiğinden kuruluşundan beş ay kadar sonra kendini feshetmiştir. Böylece çok partili hayata geçiş için yapılan ikinci denemede başarısız olmuştur⁵⁶.

1924 Anayasası’nda siyasi partilerle ilgili hükümler olmaması nedeniyle partiler cemiyet kurma hakkı içinde düzenlenmiş ve bu özgürlüğün kanunla sınırlanabileceği bu

⁵³ **KOÇAK**, Siyasal Partiler, s.26.

⁵⁴ **KABASAKAL**, s.116 ; **TUNAYA**, Türkiye’de Siyasal Partiler, s.622 ; **ALBAYRAK**, s. 119 ; **LEWIS**, s.275 ; Ahmad’a göre bu parti CHP tarafından uydu parti niteliğinde kurdurulmuştur. Bu parti halkın hoşnutsuzluğunu için emniyet vakası olacak ve rejimi eleştirenleri ortaya çıkarmayı sağlayacaktı. **AHMAD**, Feroz: Modern Türkiye’nin Oluşumu, Çeviren:Yavuz Akogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, s.88 ; **BAT**, Nesibe: Siyasal Katılma, Türkiye’de Partiler Ve Çok Partili Yaşama Geçiş, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1985, s.76.

⁵⁵ Serbest Cumhuriyet Fırkası girişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **KABASAKAL**, s.117 vd.

⁵⁶ **TUNAYA**, Türkiye’de Siyasal Partiler, s.622 ; **YANIK**, Murat: Parti Sistemleri ve Türkiye Uygulamaları, AÜHFD, C.VII, S.1-2, Haziran 2003, s.279 ; **KOÇAK**, Siyasal Partiler, s.25 ; **ALBAYRAK**, s.118 vd ; **TANÖR**, Bülent: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, Der yayınları, 2.Basım, İstanbul 1995, s.261.

Anayasanın 79. maddesinde düzenlenmiştir. Bu istikamette yapılan 1938 tarihli Dernekler Kanunu'ndaki yasaklar incelendiğinde, Cumhuriyet Halk Partisi dışında hiçbir siyasi dernek ve partinin kurulabilme ve varlığını sürdürme imkanı görülmemektedir⁵⁷.

aa. Tek Parti Döneminin Değerlendirilmesi

Ülkemizde tek partinin var olduğu bu dönemi demokratik rejimi hazırlama devri olarak değerlendirmek mümkündür⁵⁸. Demokrasiye geçiş sürecinde demokratik kültürün yerleşmesi ve siyasal hayatın gelişmesi için tek partinin egemen olduğu bu döneme ihtiyaç vardır. Bu tip rejimler, tek parti yönetimini sürekli ve değişmez değil, fakat çok partili yaşama hazırlayan tek parti sistemidir ve ılımlı yada yumuşak tek parti sistemi olarak nitelendirilir. Bu bağlamda tek parti süreci ihtiyacı karşılayan dönemin adı olmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki; Atatürk tek parti sistemini hiçbir zaman ideal olarak görmemiş ve göstermemiştir⁵⁹.

bb. Tek Parti Döneminin Katı Tek Parti Sistemi İle Karşılaştırılması

Katı tek parti sistemi, tek particiliği geçici bir dönem olarak değil, sürekli bir yönetim sistemi olarak benimsemiştir. Kapalı bir elit grubundan oluşan yönetici kadrosu, iktidarı bırakmak yada günün birinde paylaşmak düşüncesinde değildir⁶⁰. Yukarıda ılımlı tek parti sistemi açıklandığı üzere, Atatürk'ün liderliğindeki tek partili dönemi ılımlı tek parti sistemi olarak nitelemek mümkündür. Öyle ki Duverger ılımlı tek parti sistemini “kemalist tipte tek partiler” olarak adlandırmıştır. Duverger Kemalist diye tipteleştirdiği ılımlı tek partilerin özelliklerini şöyle sıralamıştır: “Kemalist tipte tek partiler oldukça esnek bir yapıya sahiptirler. Bunların katı bir doktrinleri yoktur, daha çok ampirik bir yöntem izlerler. Kendi içlerinde değişik siyasal eğilimlere ve tartışmalara

⁵⁷ Cumhuriyet Halk Partisi kısa süreli denemelerin dışında bu dönemi tek parti olarak iktidarı elinde bulundurmuştur. **TEZİÇ**, Anayasa Hukuku, s.312 ; **YANIK**, Parti Sistemleri ve Türkiye Uygulamaları, s.279.

⁵⁸ **GİRİTLİ**, Siyasal Rejim Laiklik Ve Atatürk, s.93.

⁵⁹ **FEYZİOĞLU**, Turhan: Türkiye’de Demokrasi Hareketleri Konferansı, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.4, S.1, Ankara 1986, s.175 ; Ahmad’a göre Atatürk yaşadığı dönemde yürürlüğe koyamasa da çok parti fikrini benimsemişti. Türk toplumu uygun gelişme aşamasına gelir gelmez yürürlüğe konulacaktı. **AHMAD**, s.84.

⁶⁰ **KAPANİ**, Kamu Hürriyetleri, s.191.

yer verirler. Bu tip ılımlı partilerin politik ortamın gelişmesiyle ve halkın aktif bir katılmaya hazır hale gelmesiyle ortaya çıkacak başka partilerin çekirdeklerini kendi içlerinde taşımakta oldukları söylenebilir”⁶¹. Akgüner, de Cumhuriyet Halk Partisi’nin demokratik bir ideolojiye sahip olduğunu, çok partili yaşama geçmek için denemelere müsait olduğunu belirterek Duverger’in bu konuda tespitlerini teyit etmiştir⁶².

b. Çok Partili Dönem

18 Temmuz 1945 tarihinde kurulan “Milli Kalkınma Partisi” ile başlayan çok partili dönem, 1945 yılından 27 Mayıs 1960 yılına kadar süren birinci, 1961 Anayasası’nın kabulünden sonra başlayan ve 12 Eylül 1980 dönemine kadar süren ikinci, 1982 Anayasası’nın kabulünden başlayarak günümüze kadar devam eden üçüncü dönem olmak üzere üç dönem olarak incelemek gerekir⁶³.

aa. 1945-1960 Dönemi

İkinci Dünya savaşının sonunda diktatörlerin kesin yenilgisi ile başlayan demokrasi rüzgarı ülkemiz içinde de çok partili hayata geçiş için uygun ortam hazırlarken, Birleşmiş Milletler Andlaşması’nın imzalandığı San Fransisco Konferansı’nın dünyayı saran havası çoğulcu demokratik düzene geçiş adımlarının atılmasını ülkemizde de tetiklemiştir. Çok partili yaşamın başlaması için anayasal engel bulunmadığından Anayasa’da herhangi bir değişiklik yapılmamış, yasal değişiklik yeterli olmuştur⁶⁴.

Çok partili yaşamın başlamasına vesile olan “Milli Kalkınma Partisi”, Cumhuriyet Halk Partisi karşısında varlık gösterememiş, 7 Ocak 1946’ da kurulan

⁶¹ **KAPANİ**, Kamu Hürriyetleri, s.190-191 ; Duverger, Atatürk’ün demokrasi anlayışını “halkçı yada sosyal diye nitelendirilen yeni bir demokrasi değil, geleneksel siyasi demokrasidir.” şeklinde belirtmektedir. **DUVERGER**, s.360.

⁶² **AKGÜNER**, Tayfun: Önseçim, Onar’a Armağan, İÜHF Yayını, İstanbul 1977, s.7.

⁶³ Dönemsel ayırım için bkz. **KOÇAK**, Siyasal Partiler, s.28.

⁶⁴ “Bu Durum Atatürk’ün kurmuş olduğu temel hukuk çerçevesinin esasında gerek ruh, gerek yapı bakımından demokratik olduğunu ve parlamenter sistemin işlemesi için pekala elverişli bir çerçeve teşkil edebileceğini gösterir.” **KAPANİ**, Kamu Hürriyetleri, s.113 ; **EROĞUL**, Cem: Demokrat Parti, Ankara 1970, s.10.

“Demokrat Parti”, Cumhuriyet Halk Partisi karşısında güçlü bir muhalefet olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi’nden kopan milletvekillerince kurulan Demokrat parti kuruluş ve yapısı itibarı ile “Serbest Fırka”nın özelliklerini taşıdığı söylenebilir⁶⁵. Bu durum, Duverger’in parlamentoda doğan partiler tiplemesine uygun bir oluşumdur⁶⁶.

Demokrat Parti hareketi tek parti yönetiminin baskı aracı haline gelmiş olan devlet bürokrasi zihniyetine ağır eleştiriler getirmiş, ekonomik kalkınmaya vurgu yapmış; kısa zamanda geniş halk kitlelerinin desteğini sağlamayı başarmıştır⁶⁷. Partinin kısa zamanda geniş halk kitlelerinin desteğini kazanmasında çeşitli faktörler rol oynasa da en önemli faktör liberal demokrasinin, insan haklarının, özgürlüklerin savunuculuğunu yapması ve bunları en geniş ölçüde gerçekleştirmeyi vaat etmesi olmuştur. Çünkü insan hakları, temel hak ve özgürlüklerin güvencede olması gibi konulara toplumda derinden derine duyulan bir özlem hatta hasret olmuştur⁶⁸.

1946 tarihli Cemiyetler Kanunu’nda değişikliklerin yapılması Türkiye’de çok partili dönemin açılmasını sağlamıştır. Siyasi partilerin kurulması herhangi bir izne bağlanmamış ve ilkesel olarak serbest bırakılmıştır. Ancak yasal düzenleme ile “laikliğe aykırılık” ve “komünizme taraftarlık” yönünden sınırlamalar getirilmiştir. Ayrıca Cemiyetler Kanunu siyasi parti ve dernek ayrımını düzenlemiştir⁶⁹.

Demokrat Partinin kuruluşundan sonra yapılan ilk genel seçim Cumhuriyet Halk Partisi’nin seçimleri güvenceye alma düşüncesi nedeniyle yapılması gereken zamandan bir yıl öne alınmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi bu seçimde istediğini elde etmiş ve meclisteki çoğunluğun büyük kısmını elde etmiştir. Bu dönemden sonra seçim güvenliği ve dürüstlüğü üzerine yapılan eleştiriler yoğunluk kazanmış ve seçimlerin dürüst, serbest

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. **ALBAYRAK**, s.118 vd. ; **KOÇAK**, Siyasal Partiler, s.29.

⁶⁶ **DUVERGER**, s.2 vd.

⁶⁷ Uzun yıllar iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi’nin karşısına ilk ciddi muhalefet partisi çıkmıştır. **TİMUR**, Taner: Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s.18.

⁶⁸ **KAPANİ**, Kamu Hürriyetleri, s.113.

⁶⁹ 3512 sayılı Kanunun bazı hükümlerinin değiştirilmesine dair 5 Haziran 1946 kabul tarihli 4919 sayılı kanun için bkz. 10 Haziran 1946 tarihli Resmi Gazete.

ve teminatlı bir şekilde yapılması için 1950 tarihli yeni Seçim Kanunu kabul edilmiştir. Yeni yasanın getirdiği en önemli yenilik seçimlerin “yargıç kontrol ve denetimi”nde yapılmasıdır. 1950 tarihli seçimlerde Demokrat Parti oyların % 53 ünü alarak iktidarı ele geçirmiştir⁷⁰. Böylece mecliste çoğunluğu elinde bulunduran Demokrat Parti’nin zaman içinde bazı icraatları Üniversite ve Silahlı Kuvvetleri’ni rahatsız etmiş ve bu kurumları karşısına almasına neden olmuştur. DP’nin bu icraatlarının sürmesi üzerine doğan gergin ortam sonucunda Türk Silahlı Kuvvetleri 27 Mayıs 1960 tarihinde müdahale ile TBMM’yi dağıtmış, Demokrat Parti⁷¹ ve diğer siyasi partiler faaliyetten men edilmişlerdir⁷². Böylece 1945 yılında başlayan çok partili dönem kesintiye uğramıştır.

bb. 1960-1980 Dönemi

Kesintiye uğrayan çok partili dönem 1961 Anayasası’nın kabul edilmesiyle yeniden başlamış ve Anayasa ile “siyasi partiler siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları” olarak yerlerini almışlardır. Bu Anayasa ile vatandaşların parti kurma, partiye girme ve partiden ayrılma hakları güvence altına alınmıştır. Siyasi partilerin sadece Anayasa Mahkemesi’nin kararı ile kapatılabileceği hükmü getirilmiştir. Ayrıca 1965 yılında Anayasa gereğince siyasi partilerle ilgili özel kanun niteliğinde olan 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu kabul edilmiştir. 1961 yılı Şubat ayında yeni siyasi partilerin kurulmasına ve faaliyet göstermesine izin verilmiş ve Anayasa halk oyuna sunulmuş kabul edilmiştir⁷³. Çok partili dönemin yeniden başlaması ile Demokrat Parti seçmenlerini toplamak için, “Adalet Partisi” ve “Yeni Türkiye Partisi” adında partiler kurulmuş, ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi yeniden faaliyetlerine başlamıştır.

cc. 1980 Sonrası ve Günümüz

⁷⁰ Demokrat Parti 14 Mayıs 1950 tarihli seçimleri beklenmedik bir şekilde büyük bir zaferle sonuçlandırmıştır. **CEM**, İsmail: Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s.377.

⁷¹ Ankara Asliye 4. Hukuk Mahkemesi’nin 29.1.1960 tarih ve E.1960/570, K. 1960/784 sayılı kararı ile “...program ve tüzüğü dışında hareketle esas gayesinden ayrıldığı, dini siyasete alet ettiği, bir zümre tahakkümü kurduğu..... nedenleriyle feshedilmiştir”, **KOÇAK**, Siyasal Partiler, s.32 dn. 120 ; **TEZİÇ**, Erdoğan: 100 Soruda Siyasi Partiler, Gerçek y., İstanbul 1976, s.274.

⁷² **TEZİÇ**, 100 Soruda Siyasi Partiler, s.274.

⁷³ **TEZİÇ**, Anayasa Hukuku, s.316.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin “emir komuta zinciri” içinde ülke yönetimine el koyması demokratik hayatı üçüncü kez kesintiye uğratmıştır. Oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi ilk olarak siyasal çalışmalarını yasaklamış, siyasi partileri kontrol altına almıştır. Siyasi partilerin idaresinin devamı için kayyum tayin edilmiş ve mevcut siyasi parti üyelerinin siyasal faaliyetleri yasaklanmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk ve tek partisiz dönem bu dönem olmuştur, zira Milli Güvenlik Konseyi çıkardığı bir yasa⁷⁴ ile bütün siyasi partileri feshetmiştir⁷⁵. 22 Nisan 1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ile Milli Güvenlik Konseyi siyasi partilerin yeniden kurulabilmesine izin vermiştir. Böylece 16 Ekim 1981’ den itibaren süren partisiz yaşam yeniden çok partili yaşama dönüşmüştür. Yeni dönemin ilk siyasi partisi “Milliyetçi Demokrasi Partisi”dir, bunu takiben “Anavatan Partisi” kurulmuştur. Kurulduktan sonraki ilk katıldığı seçimlerde Anavatan Partisi Turgut Özal’ın genel başkanlığında tek başına iktidara gelmiştir. Bu iki partiyi takiben yeni dönemde birçok siyasi parti kurulmuş ve bir kısmı varlığını günümüze kadar sürdürebilmiştir.

II. SİYASİ PARTİ KAVRAMI

Önceleri dilimizde parti kelimesi yerine “fırka” kelimesi kullanılıyordu. Dilimize Fransızca’dan girmiş olan parti ve eşanlamlısı olan fırka kelimesi bölüm, kısım, parça, bir bütünün parçası ve insan topluluğu manalarına gelmektedir⁷⁶.

⁷⁴ 16.10.1981 tarihli 2533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun.

⁷⁵ **KOÇAK**, Mustafa: 1982 Anayasası’na göre Siyasi Partilerin Hukuki Statüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1993, s.32 ; **MUMCUOĞLU**, Maksut: 2253 Sayılı Kanunla Siyasal Partilerin Kapatılması Olayına Bir Değişik Yaklaşım, Bahri Savcı’ya Armağan, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1998 s.349 vd. ; Bu yaklaşımın amacı siyasi partileri iktidar mücadelesinde rakip olarak gören, partilerin geniş yığımlarla birleşerek güçlenmelerini önlemek olduğunu belirten Perinçek’e göre, böylece siyasi partiler devlet kontrolüne altına alınmak istenmiştir. **PERİNÇEK**, Doğu: Türkiye’de Siyasal Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması Rejimi, AÜHF Yayını, Ankara 1963, s.63.

⁷⁶ **KOÇAK**, Siyasal Partiler, s.39 ; **BERKES**, s.2 ; **SUNAY**, Türkiye’de Parti Özgürlüğü, s.33 ; **KUZU**, Burhan: 1961 ve 1982 Anayasalarında ve Bunlara İlişkin Siyasal Partiler Kanunlarında Siyasal Parti Kavramı, Kuruluşu ve Kapatma Rejimi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme), İÜHF, Sulhi Dönmezer’e Armağan, İstanbul 1987, s.146.

1961, 1982 Anayasaları ve gerek mevzuatta “siyasi parti” kavramı kullanılmıştır. İncelendiğinde siyasi parti kavramı, parti kavramı ile aynı mana da kullanılmıştır. Siyasi kelimesinin manası siyasetle ilgili, politik manasına gelmektedir.

A. SİYASİ PARTİ TANIMI

1. Doktrindeki Tanımlar ve Tanım Üzerine Tartışmalar

Siyasi partilerin tanımı üzerinde doktrinde görüş birliği sağlanamamıştır. Tartışmaların yoğunlaştığı noktaların en önemlilerinden birisi tek partinin parti sayılıp sayılamayacağı hususundadır. Bazı yazarlara göre ancak çok partinin faaliyette olduğu yarışmacı ve çoğulcu sistemlerde gerçek siyasi partilerden söz edilebilir. Neumann’a göre “bir tek parti sistemi terimsel olarak çelişki demektir, hiç değilse bir tane daha yarışmacı grubun olması bir siyasi partiyi gerçek parti haline getirir”⁷⁷. Aynı şekilde Sartori de tek partinin gerçek parti sayılamayacağı belirterek, “partinin bir bütünün parçası anlamına geldiğini ve bütün tek parçadan ibaretse artık parçadan söz edilemeyeceği” iddiasındadır⁷⁸. Ranney, Kendall ve Grodzins de aynı görüşü iddia etmiş, kamu oyunun ifade bulmasını sağlamaya yönelik olmayan bir kuruluşun siyasi parti sayılamayacağını belirtmişlerdir⁷⁹. Bazı yazarlar ise yarışmacı partilerle, tek partilerin fonksiyonel olarak benzerlikleri işaret etmekle beraber iki parti tipinin tamamen ayrı olarak ele alınmasının tamamen doğru olmayacağını vurgulamaktadırlar. Friedrich, La Palombara ve Weiner bu görüşü savunmuşlar ve yarışmacı ve tek partilerin bir çok fonksiyonu üstleneceğini belirtmişlerdir. Her iki sistemde de siyasi parti geniş halk kitleleriyle resmi devlet yönetimi arasında bağlantı sağlayan bir mekanizmadır. Gerek tek parti sisteminde, gerekse yarışmacı parti sisteminde siyasi parti halkın siyasete katılmasını sağlayan araçtır⁸⁰.

⁷⁷ NEUMANN, Sigmund: Modern Political Parties, Approach To Comparative Politics, The University Of Chicago Press, Second Edition, Illinois 1957, s.395.

⁷⁸ SARTORI, Giovanni: Parties And Party Systems, A Framework For Analysis, Cambridge University Press, Cambridge 1977, s.370.

⁷⁹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.2.

⁸⁰ KABASAKAL, s.12 ; KOÇAK, Siyasal Partiler, s.40-41.

Siyasi parti tanımlamasında diğer görüş ayrılığı noktası “örgüt veya yapı” sorunundan kaynaklanmaktadır. Siyasal bilimcilerin çoğunluğu bir legal örgütlenmenin gerçek siyasi parti sayılması için “az çok sürekli” niteliğe sahip olması gerektiğini ileri sürmektedirler. Bu örgüt belli ölçüde sürekli olmalı yani partinin hayatı tek bir seçimle, tek sorunla ve tek bir liderle sınırlı olmamalıdır. Epstein ise örgüt bakımından daha farklı bir tanım yapmış, kendisine parti adı veren her siyasi partinin parti sayılması gerektiğini, örgütün şart olmadığını ileri sürmüştür⁸¹.

Siyasi parti tanımında ortaya çıkan diğer bir tartışma konusu siyasi partilerin işlevi ile ilgilidir. Doğal olarak bir siyasi partinin amacı iktidara sahip olarak ülkeyi yönetmektir⁸². Bu noktada bir sorun yoktur; ancak üzerinde durulması gereken nokta siyasi parti üyelerinin devlet yönetimi makamlarına hangi yoldan gelecekleridir. Demokrasi de bunun olağan yolu hiç kuşkusuz seçimlerdir. Ancak seçim şartının mutlaka aranması, iktidara seçim dışı yollardan gelmeye çalışan ihtilalci partileri tanım dışında bırakabilir. Janda'nın başını çektiği bir kısım görüşler ihtilalci yani kanun dışı gizli faaliyet gösteren partileri de parti tanımına sokmaktadır⁸³. Buna karşılık bazı görüşler kanun dışı faaliyetlerde bulunan partileri ve buna ek olarak totaliter ve ihtilalci partileri de parti kabul etmemektedir. Örneğin, Ranney ve Kendall'e göre partiler demokratik uzlaşmanın devamı amacına yönelik olmalıdır⁸⁴.

2. Türk Hukuku'ndaki Tanımlar

a. Doktrinindeki Tanımlar

Doktrinindeki tanım üzerindeki farklı anlayışlar bizim hukukumuzu da etkilemiştir. Bundan dolayı, Türk hukuk doktrinindeki siyasi parti tanımları da birbirinden farklıdır.

⁸¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.3.

⁸² ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.4.

⁸³ JANDA, Kenneth: A Conceptual For the Comparative Analysis Of Political Parties, A Sage Professional Paper, Comparative Politics Series, Number:01-002, California 1970, s.83.

⁸⁴ Bkz. ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.4.

Örneğin, Özbudun siyasi parti tanımlamasını şöyle yapmıştır; “Siyasal partiler halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasi topluluklardır”⁸⁵.

Teziç ise “Siyasi parti, üyelerinin düşünce ve menfaatlerini gerçekleştirmek için iktidarı kısmen yada tamamen elde etmek amacıyla siyasi hayata katılan teşkilatlanmış bir gruptur” diye tanımlamıştır⁸⁶.

Daver, “Siyasal parti, programını, felsefesini, görüşlerini uygulamak için iktidara gelmeyi amaçlayan örgütlenmiş bir insan topluluğudur” diye tanımlamıştır. Bu tanımda beliren a) iktidar amacı, b) program ve felsefe, c) örgütlenmiş insan topluluğu unsurları siyasi partileri kendilerine benzeyen diğer kuruluşlardan ayırt etmektedir⁸⁷.

Tunaya ise siyasi partileri “belli bir program üzerinde birleşmiş kişilerin, bu programı normal seçim yolu ile gerçekleştirmek amacını güderek, kurmuş oldukları bir topluluktur” şeklinde tarif etmiştir⁸⁸.

Tanör-Yüzbaşıoğlu, “Siyasi partiler, siyasi düşüncenin toplumca örgütlenmesinin en etkili biçimidir” şeklinde tanım yapmıştır⁸⁹.

Berkes’e göre siyasi partiler “Modern manası ile parti bir camianın işlerini yürütmek meselesi ile ortaya çıkan ve bir takım menfaatlere dayanan görüşlerin

⁸⁵ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.4.

⁸⁶ TEZİÇ, Anayasa Hukuku s.305.

⁸⁷ Daver bu üç unsurun, özellikle derneklerden; ayrıca şirketlerden ve kooperatiflerden siyasi partiyi ayırt ettiğini vurgulamaktadır. **DAVER**, Bülent: Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından Siyasal Partiler: Birkaç Örnek Olay, Anayasa Yargısı, S.2, Ankara 1986, s.97.

⁸⁸ Tunaya göre siyasi partiyi dernekten ayıran özellik sadece iktidarı etkileme değil, iktidara geçme şartıdır. **TUNAYA**, Tarık Zafer: Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, 3. Bası, İstanbul 1975,s.354 ; Kuzu da bu tanımlamayı aynen benimsemiştir. **KUZU**, s.147.

⁸⁹ **TANÖR**, Bülent/**YÜZBAŞIOĞLU**, Necmi: 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 4.Bası, İstanbul 2002, s.187.

hangisinin üstün geleceğini tayin etmek üzere halkı hakem olarak kabul eden ve çoğunluk hangi tarafı tutarsa iktidarı ona bırakan zümrelerdir”⁹⁰.

b. Mevzuattaki Tanımlar

1961’den önceki Anayasa’larda siyasi parti kavramı yer almamıştır. Siyasi parti kavramı 1961 Anayasası’nda ilk kez kullanılmış (md.56-57)⁹¹, ancak aynı Anayasa’da siyasi parti tanımına yer verilmemiştir. 1982 Anayasası’nda ise siyasi partileri iki maddede 68. ve 69. maddelerinde düzenlenmiş ancak siyasi parti tanımı yer almamıştır.

aa. 1961 Anayasası Dönemi

1961 Anayasası siyasi partileri düzenleyen maddelerinde siyasi parti tanımı yapılmamıştır, tanım bu dönemde yürürlükte bulunan Siyasi Partiler Kanunu’na bırakılmıştır. O dönem yürürlükte bulunan 13 Temmuz 1965 tarihli ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 1. maddesi de siyasi partileri şöyle tanımlamaktadır: “Siyasi partiler, toplum ve devlet düzenini ve kamu faaliyetlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği ve özel kanunlarına göre mahalli idareler yoluyla ve belirli görüşleri yönünde yönetmek, denetlemek ve etkilemek için sürekli çalışma amacı güden kuruluşlardır”⁹².

⁹⁰ **BERKES**, s.4.

⁹¹ 1961 Anayasası’nın bu maddeleri aynen şöyledir: “Madde 56: Vatandaşlar, siyasî parti kurma ve usûlüne göre partilere girme ve çıkma hakkına sahiptir. Siyasî partiler, önceden izin almadan kurulur ve serbestçe faaliyette bulunurlar.Siyasî partiler, ister iktidar ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasî hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.(Ek : 30/6/1971 - 1421 S. Kanun/md. 1) Son milletvekili genel seçimlerin muteber oy sayısının en az yüzde beşini alan veya bu seçimlerde Millet Meclisinde grup teşkil edecek sayıda milletvekilliği kazanmış bulunan siyasî partilere Devletçe yapılacak yardım kanunla düzenlenir.”, “Madde 57: Siyasî partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır.(Değişik : 2. ve 3. Fıkra) Partilerin iç çalışmaları faaliyetleri, Anayasa Mahkemesine hangi hallerde ve ne suretle hesap verecekleri ve bu mahkemece malî denetimlerin hangi hallerde ve nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir.Siyasî partilerin kapatılması hakkındaki davalara Anayasa Mahkemesinde bakılır ve kapatma kararı ancak bu Mahkemece verilir.” **KİLİ**, Suna-**GÖZÜBÜYÜK**, A.Şeref: Senedi İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Kurtuluş Basımevi, Ankara 1985, s.186-187 ; **AYBAY**, Rona: Karşılaştırmalı 1961 Anayasası, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1963, s.79.

⁹² Savcı’ya göre 648 sayılı Kanunun yaptığı tanım bilimsel değildir. Tanımın eleştirisi için bkz. **SAVCI**, Bahri: Siyasi Partiler Kanunu Dolayısıyla Bazı Mütalalar, SBFD, Ankara 1964, C.19, s.354.

bb. 1982 Anayasası Dönemi

1982 Anayasası metninde de siyasi parti tanımına yer verilmediğini belirtmiştik. Nitekim 1982 Anayasası kabul edildikten sonra bu Anayasa doğrultusunda yürürlüğe giren 24 Nisan 1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 3. maddesinde siyasi parti "Anayasa ve kanunlara uygun olarak, milletvekili ve mahalli idareler seçimi yoluyla tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık programları ile milli iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir devlet ve toplum içinde çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanmış tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır" şeklinde tanımlanmıştır.

B. PARTİ KAVRAMINDA ULUS DÜZEYİNDEN ULUSLARARASI DÜZEYE

1. Avrupa Birliği Sözleşmesi'nde Siyasi Parti Kavramı

Avrupa Birliği düşüncesi kağıt üzerinde kalmayarak realiteye dönüşmesi sonucunda, devlet yönetiminde çok önemli bir yere sahip olan siyasi partiler kavramına yeni bir içerik kazandırılması çalışmaları söz konusu olmuştur. Avrupa siyasi partiler hukukunun güncel konularından bir tanesi siyasi parti olgusunun ulus düzeyinden birlik düzeyine doğru geçiş sürecinde hukuksal alt yapısının oluşturulmasıdır. Sözleşmede siyasi partiler Avrupa Birliği yapısına uygun olarak yeniden tanımlanmaktadır: "Avrupa düzeyinde siyasal partiler, birliğin entegrasyon faktörü olarak önem taşırlar. Bu partiler, bir Avrupa bilincinin oluşmasına ve birlik yurttaşlarının siyasal iradesinin açıklanmasına katkıda bulunurlar". Bu tanımdan çıkarabileceğimiz sonuç gösteriyor ki; Avrupa Birliği, siyasi partilere ulusal üstü bir konum vermekte ve Avrupa'nın bütünleştirilmesi misyonunu yüklemektedir⁹³.

2. Avrupa Birliği Partilerinin Statüsü

⁹³ KOÇAK, Siyasal Partiler, s.44.

Avrupa Parlamentosu tarafından 1996 tarihinde siyasi partilerin anayasal statülerine ilişkin olarak alınan bir karar⁹⁴ bu yolda önemli bir mesafe kat edilmesine vesile olmuştur. Kararda siyasi partilere ilişkin iki ayrı düzenleme yapılması istenmektedir. Bunlardan ilki Avrupa siyasi partilerinin hukuksal durumuna ilişkin bir çerçeve tüzük, ikincisi ise anılan partilerin mali ilişkileri hakkında ayrı bir tüzüktür. Bir siyasi örgütlenmenin Avrupa Birliği düzeyinde parti statüsünü kazanabilmesi için birtakım koşulları yerine getirmesi gerekmektedir.

- Bir siyasi organizasyonun Avrupa siyaseti ve uluslar arası politika alanında görüş oluşturması ve Avrupa parlamentosunda temsil edilme veya böyle bir temsili amaçlama yahut benzer biçimde Avrupa düzeyinde siyasi irade açıklama sürecine katılma,
- Avrupa Birliği yurttaşlarının siyasi iradelerini yansıtabilmesine uygun biçimde örgütlenmiş olma,
- Sadece bir seçim bir siyasi grup veya parlamento çalışmasını desteklemek için oluşturulan bir örgüt olmanın ötesinde geniş amaçlara ve örgütsel yapıya sahip olma,
- Üye devletlerin en az üçte birinde temsil edilme ve uluslararası alanda aktif olma⁹⁵.

Özetle, Avrupa düzeyinde parti ulusal düzeyi aşarak uluslar arası politika alanında görüş oluşturan, fikirler ileri sürebilen, Avrupa parlamentosunda temsil edilen veya bunu idealize eden ve parti içi demokrasiye örgütlenmesinde yeterince yer veren organizasyondur⁹⁶.

⁹⁴ Anılan kararın temelinde Kurumlar Komitesinin 29 Mayıs 1996 tarihli kararı ile rapörtör atanan Dimitris Tsatsos tarafından hazırlanıp Kurumlar Komisyon'unda kabul edildikten sonra Avrupa Parlamentosuna sunulan raporun özeti bulunmaktadır.(Adı geçen karar internette <http://www.europarl.eu.int/tsatsos> adresinden bulunabilir.e.t.01.01.2005)

⁹⁵ Adı geçen rapor

⁹⁶ **TEZCAN**, Durmuş/**ERDEM**, Mustafa Ruhan/ **SANCAKDAR**, Oğuz: AİHS Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, Ankara 2004, s.351 ; **KOÇAK**, Siyasal Partiler, s.45.

3. Avrupa Birliği Anayasası'na göre Siyasi Partiler

Avrupa Birliği'nin yeni yapılanmasının temelini oluşturacak “Avrupa İçin Anayasa Oluşturan Antlaşma” 30 Ekim 2004 tarihinde düzenlenen törenle imzalanmıştır. Avrupa Birliğine tüm ye ülkelerin onay vermesinden sonra 1 Kasım 2006 tarihinden itibaren yürürlüğe girecek olan Avrupa Birliği Anayasası siyasi parti özgürlüğünü örgütlenme özgürlüğü kapsamında dzenlemiřtir⁹⁷. Ayrıca bu Anayasada siyasi partilerin işlevi doğrudan belirtilmiřtir⁹⁸.

Avrupa Birliği Anayasası'nın siyasi partileri ilgilendiren düzenlemesi ikinci bölüm, altıncı kısımda düzenlenmiştir. Buna göre “Birlik düzeyindeki siyasi partiler, Birlik vatandaşlarının siyasi iradesini ifade etmeye katkıda bulunurlar”. Bu düzenleme ile siyasi partilerin Avrupa Birliği Sözleşmesinde belirtilen işlevine paralel olarak Avrupa düzeyinde siyasi partiler anayasal hükme bağlanmıştır.

C. SİYASAL REJİMLER AÇISINDAN PARTİLER

1. Tek Partili Rejim

Böyle bir düzende siyasi parti ile devlet bir ve aynı gerçeğin farklı görünüşleridir. Parti ilkeleri ve doktrin resmi hukuk düzeninin temeli veya “ta kendisi”dir⁹⁹. lke yönetimi, tek partinin tekelinde bulunuyor, yada birden çok parti iktidar yarışına katılma imkanı elde edemiyorsa, o ülkenin sistemi tek parti sistemidir¹⁰⁰. Tek parti rejimi ile partisiz rejimleri birbirinden ayırırken parti adını verdiğimiz siyasal kuruluşun temel nitelikleri üzerinde durmak gerekir¹⁰¹. Tek parti rejimi devletin yanında veya üstünde bulunabilir ve devamlılık gösterebilir veya kurumsal olarak geicide olabilir. Aslında tek parti rejimi özgürlük ve özgürce siyasette bulunma düşüncesine

⁹⁷ Bkz. Avrupa İçin Anayasa Oluşturan Antlaşma, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2004, s.73.

⁹⁸ Bkz. AB Anayasası madde 72/2.

⁹⁹ Bu sistemde tek parti, resmi doktrinini savunan ve gerçekleştirmek ideali ile faaliyetini sürdürmektedir. TEZİÇ, Anayasa Hukuku, s.338.

¹⁰⁰ GÖZÜBÜYÜK, A. şeref: Anayasa Hukuku, 9. Bası, Ankara 2002, s.79.

¹⁰¹ ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.112.

yabancı bir rejimdir. Bu rejimlerde devlet haline gelen veya devletleşen bir parti söz konusudur. Bu tek partinin dışında başka partilerin kurulması ve faaliyet göstermesi kesin olarak yasaklanmıştır¹⁰². Ülkemizde çok partili döneme başlayıncaya kadar geçen dönemde CHP bunun bir örneğidir.

2. İki Partili Sistem

Bu sistemin özelliği siyasal hayatta ikiden fazla parti yarıştığı halde sadece iki büyük partinin siyasal sisteme hakim olmasıdır. İki büyük parti dışında diğer partilerin iktidara ağırlıklarını koyabilecek güçleri yoksa da yine o ülkede iki parti sistemi egemendir¹⁰³. Etkin iki parti arasında temel rejim sorunlarında uzlaşma söz konusudur, eğer rejim konusunda anlaşmazlık söz konusu olursa iki parti sisteminden söz edilemez. İktidarın kullanılması, iki büyük parti arasında zamanla el değiştirdiği için bu durum partileri gerçekçi ve sorumlu olmaya zorlamaktadır¹⁰⁴. Bundan dolayı bu sistem partilerin seçmen önünde sorumluluğunu en iyi şekilde yansıtan sistemdir¹⁰⁵.

3. Çok Partili Rejim

Çağdaş demokrasi siyasi partilerin serbestçe kurulabildiği ve özgür ortamda yarışabildiği düzendir. Günümüz çağdaş demokrasilerinde partisiz bir siyasal yaşam düşünülmemekte, ayrıca modern demokrasilerde siyasi partiler demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak görülmektedir. Çok parti sistemlerin özelliği, ikiden çok siyasi partinin siyasal yaşamda olması, ancak hiçbirinin sürekli iktidarı tek başına

¹⁰² Tek parti sisteminde hukuken ve fiilen sadece bir parti olduğunu belirten Yanık'a göre bu sistem tam anlamıyla tekelci, iktidar üzerinde her rekabeti, yarışmayı ve paylaşmayı reddeder. **YANIK**, Parti Sistemleri ve Türkiye Uygulamaları, s.272 ; **SAVCI**, Bahri: Türkiye'nin Şartları Açısından Siyasal Partiler Rejimine Bir Bakış(1), C.20, No:1, Ankara 1965, s.147 vd. ; **DUMAN**, İlker Hasan: Türk Anayasa Hukuku, Gaye Yayınları, 1. Basım, İstanbul 1985, s.136.

¹⁰³ **KAPANİ**, Münci: Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, 13. Bası, Ankara 2001, s.181 ; İki parti sistemini çok partili sistemden ayırmanın bazı durumlarda zor olduğunu belirten Özbudun'a göre, bu konuda sayısal ölçüt kabul etmek yeterli ve tatmin edici bir çözüm olmaz. Ayrıntılı bilgi için bkz. **ÖZBUDUN**, Siyasal Partiler, s.128-131.

¹⁰⁴ **TEZİÇ**, Anayasa Hukuku, s.334 ; Bu nedenle partiler oldukça ılımlı politika izlerler. Bundan dolayı da bu sistemde siyasal istikrar daha kolay sağlanır ve seçmenler karşısında siyasal sorumluluk açık ve kesin olarak belirlenir. **KAPANİ**, Politika Bilimine Giriş, s.181 ; **YANIK**, Parti Sistemleri ve Türkiye Uygulamaları, s.275 ; **ERDOĞAN**, Anayasal Demokrasi, s.218.

¹⁰⁵ **ÖZBUDUN**, Siyasal Partiler, s.132 ; **KAPANİ**, Politika Bilimine Giriş, s.181.

kullanabilecek boşluğu elde edememesidir¹⁰⁶. Önceleri anayasalar ve meclis iç tüzüklerinde siyasi parti grupları birer organ olarak kabul edilmiş, ardından dernekler yasası hükümlerinin siyasi partiler için de uygulanması sürecinde çok partili rejim doğmuştur ki bu rejim partiler devleti olarak da bilinmektedir¹⁰⁷. Partilerin anayasal güvencelere sahip olduğu gerçek demokratik rejim olan çok partili rejim siyasi iktidarı elde etmek için, birden çok partinin Anayasa ve yasalara aykırılık taşımadan yarışabilecekleri bir ortamı ifade eder¹⁰⁸. Günümüzde özgürlük rejimini baskıcı ve zorba rejimden ayırt etmek için birden çok partinin varlığı önemli bir kriterdir¹⁰⁹.

III. SİYASİ PARTİLERİN İŞLEV VE AYRICALIKLARI

A. SİYASİ PARTİLERİN İŞLEVLERİ

1. Genel Olarak Siyasi Partilerin Sahip Oldukları İşlevler

Siyasi partilerin demokrasilerde kazandığı önemli işlevler önceleri fiili durumken daha sonra hukuki temele oturmuştur. Siyasi partilerin demokratik rejim içinde kurumsallaşması bu kurumların kamusal işlevlerini de arttırmıştır¹¹⁰. Bu bağlamda siyasi partiler, toplumdaki değişik düşünce ve eğilimlere açıklık kazandırır, kendilerini destekleyen seçmenlerin ve çeşitli sosyal grupların çıkarlarını bağdaştırarak; senteze ulaştırır¹¹¹. Ayrıca siyasi partilerin, yönetici kadroları oluşturmak, yetiştirmek ve bunun

¹⁰⁶ Çok partili sistemlerin ülkelere göre farklılık gösterdiğini belirten Teziç'e göre bu durumun sebebi ülkelerdeki ideolojik, dinsel, tarihsel ve ulusal nedenlerdir. **TEZİÇ**, Anayasa Hukuku, s.332 ; **YANIK**, Parti Sistemleri ve Türkiye Uygulamaları, s.277.

¹⁰⁷ **TUNAYA**, Türkiye'de Siyasal Partiler, s.12-13.

¹⁰⁸ **TEZİÇ**, Anayasa Hukuku, s.332 ; **GÖZÜBÜYÜK**, s.80 ; **YANIK**, Parti Sistemleri ve Türkiye Uygulamaları, s.277 ; **BULUT**, Nihat: Siyasal Parti Yasakları ve Son Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Odaklaşma Olgusunun Kriterleri, E. Önen'e Armağan, İstanbul 2003, s.545.

¹⁰⁹ **CANIKLIOĞLU**, Meltem Dikmen: Anayasa Arayışları Ve Türkiye, (Anayasal İktisat Eleştirisi), BDS Yayınları, İstanbul 1998, s.299 ; **GÖZLER**, Kemal: Türk Anayasa Hukuku, Ekin Yayınevi, Bursa 2000, s.136.

¹¹⁰ **SAĞLAM**, Fazıl: Siyasi Parti Özgürlüğü, İnsan Hakları, Yapı-Kredi Yayınları, Aralık, İstanbul 2000, s.197-198.

¹¹¹ Siyasi partilerin bulunmadığı bir toplumda, aralarında bağlantı kurulamamış, dağınık, kişisel eğilimler ve görüşler mevcuttur. Siyasi partiler bu isteklere yön verirler, bunların belli kalıplara girmelerini sağlarlar. **KUZU**, s.152 ; Siyasi partilerin zaman zaman mevzuatta belirtilen yükümlülüklerinin dışına çıkarak üyelerine menfaat dağıma ve bölüştürme ortaklığı işlevlerini yükledikleri de ileri sürülmektedir.

yanında halkın ulusal ve uluslar arası olaylar karşısında dikkatlerini çekmek, onların ülke sorunları hakkında belli bir görüşe ulaşmalarını sağlamak gibi işlevleri de vardır¹¹². Mesela, siyasi partilere yüklenen bu kamusal işlevler sebebiyle Almanya’da siyasi partiler kamu hukukunun sui generis(kendine özgü) kurumları olarak adlandırılmaktadır. Kaldı ki siyasi partilerin kurumsallaşmasından kaçınan ülkelerde dahi seçim yasalarından ve parlamento içtüzüklerinden kaynaklanan işlevleri vardır¹¹³.

2.Siyasi Partilerin Hukuki Statüsü

Siyasi partilerin hukuki statülerine ilişkin doktrinde görüş birliği yoktur. Bu hususta görüşleri üç başlık altında inceleyeceğiz:

a. Kamu Hukuku Kuruluşu

Siyasi partilerin anayasa metinlerinde bulunmaları ve kamusal işlevleri nedeni ile kamu hukuku kuruluşu olduğunu belirten bu görüş bir dönem Anayasa Mahkemesi tarafından da benimsenmiştir¹¹⁴. Siyasi partileri devlet organı veya bir kamu kurumu olarak kabul eden anlayış, tek parti sistemleri için geçerli bir modeldir¹¹⁵.

b. Özel Hukuk Kuruluşu

Bu görüşe göre, siyasi partilerin özel hukuka göre düzenlenmiş tüzel kişi oldukları, belli bir üstün güce de sahip olmadıkları için de kamu tüzel kişi olmadığı

DAVER, Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından Siyasi Partiler, s.97 ; **GÖZÜBÜYÜK**, Anayasa Hukuku, s.81.

¹¹² Bu işlevler, genel itibariyle eğitici işlevler diye adlandırılabilir. **TEZİÇ**, Erdoğan: Seçim Sistemleri, İstanbul 1967, s.21 ; Siyasi partiler demokrasilerin çok önemli bir gereği olan halkın siyasal terbiyesine ve eğitimine önemli katkıda bulunurlar. **DAVER**, Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından Siyasi Partiler, s.97.

¹¹³ **SAĞLAM**, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.198.

¹¹⁴ Anayasa Mahkemesi bir kararında siyasi partileri kamu yararına çalışan kuruluşlar olarak nitelerken, daha sonra verdiği bir kararda içtihat değiştirerek siyasi partilerin kamu yararına hizmet etmediklerini belirtmiştir. Kararlar için bkz. E. 1970/12, K. 1971/13 K.T.:02.02.1971, **AMKD**, S.9, s.285-289 ; E. 1987/14, K. 1988/1 K.T.:05.01.1988, **AMKD** S.24, s.15-19.

¹¹⁵ **TEZİÇ**, Siyasi Partiler, s.31-32.

belirtmiştir¹¹⁶. Anayasa Mahkemesi'nin de bu görüşü destekler nitelikte kararları söz konusudur. Yüksek Mahkeme, siyasi partilerin bazı durumlarda kamu hizmeti yaptıkları kabul edilse de; kamu hukuku kurumları olarak kabul edilemeyeceğini ve devlet örgütü içinde düşünülmemeyeceğini vurgulamaktadır¹¹⁷.

Yine bu görüşe göre, siyasi partilerin anayasa metinlerinde bulunmaları bu kurumları anayasa organı statüsüne getirmez. Çünkü bir kuruluşun anayasa organı olabilmesi için her şeyden önce anayasanın tüzel kişiliğinin belirtilmesi gerekir¹¹⁸. Anayasanın tüzel kişiliği olduğundan söz edilemeyeceğine göre, bunun organın olduğundan da söz edilemez. Tüzel kişiliği olan devlettir, olsa olsa devletin organlarından söz edilebilecektir. Bu bakımdan siyasi partileri devletin organı olarak da belirtmek yerinde değildir. Örneğin meclis, hükümet, yargı yerleri devlet organları olarak tüzel kişiliği olan devlet iradesinin açığa çıkmasını sağlarlar. Oysa ki siyasi partiler, devlet örgütü dışında tüzel kişiliğe sahip sadece devletin iradesinin ortaya çıkışında birer araç durumundadır¹¹⁹. Siyasi partileri kamu kuruluşları olarak değerlendirmek de yerinde değildir. Kamu kuruluşlarının özellikleri devlet yönetimine veya devlet örgütüne dahil olmalarınıdır¹²⁰. Bu bakımdan siyasi partileri kamu kuruluşları olarak görmek, onların siyasal yaşamda işlevlerini sıfıra indirmek olarak değerlendirilebilir. Bu değerlendirmenin sebebi, bu durumda bütün faaliyetlerin devlet müdahalesi içinde olması sonucunu ortaya çıkarır. Çok partili demokratik siyasal yaşamda, siyasi partiler ister anayasalarda, ister kanunlarda düzenlenmiş olsun; devlet örgütü dışında kalan serbest kuruluşlardır. Siyasi partileri devlet organı veya bir kamu kurumu olarak görmek ancak tek parti sistemleri için geçerli bir modeldir¹²¹.

¹¹⁶ **MEHTER**, Hamdi: Siyasi Partilerin Mali İşlemleri ve Denetimleri, Ankara 1995, s.4 ; **TEZİÇ**, Anayasa Hukuku, s.317-318.

¹¹⁷ E. 1987/14, K. 1988/1 K.T.:05.01.1988, **AMKD** S.24, s.15-19.

¹¹⁸ **TEZİÇ**, Anayasa Hukuku, s.317 ; **YANIK**, Parti İçi Demokrasi, s.34-35.

¹¹⁹ **KUZU**, s.153 ; **TEZİÇ**, Siyasi Partiler, s.30-31.

¹²⁰ Bir kamu kuruluşunun ortaya çıkabilmesi her zaman yasal dayanağa ihtiyaç gösterir. **GÖZÜBÜYÜK**, A.Şeref: Yönetim Hukuku, 13. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara 1999.

¹²¹ **TEZİÇ**, Siyasi Partiler, s.31-32 ; Anayasa Mahkemesi bir kararında siyasi partileri kamu yararına çalışan kuruluşlar olarak nitelerken, daha sonra verdiği bir kararda içtihat değiştirerek siyasi partilerin kamu yararına hizmet etmediklerini belirtmiştir. Kararlar için bkz. E. 1970/12, K. 1971/13 K.T.:02.02.1971, **AMKD**, S.9, s.285-289 ; E. 1987/14, K. 1988/1 K.T.:05.01.1988, **AMKD** S.24, s.15-19.

c. Karma Görüş

Bizim de katıldığımız bu görüşe göre, siyasi partiler, sivil toplumla devlet arasında köprü oluşturmaları¹²² nedeniyle yarı kamusal niteliğe bürünmektedir. Bu durumda bazı yönlerden kamu hukuku tüzel kişilerine, bazı yönlerden ise özel hukuk kişilerine benzeyen kendine özgü kurumlardır¹²³.

3. Farklı Ülkelerin Anayasalarında Siyasi Partilerin Ana İşlevlerini Tanımlayan Somut Örnekler

Avrupa ülkelerinin birçoğunun anayasa metinlerinde siyasi partilerin ana işlevleri bir yada birkaç cümle de olsa belirtilmiştir:

Almanya: “halkın siyasi iradesinin oluşumuna katılma” (Alman An. 21.md.)

Avusturya: “halkın siyasi iradesinin oluşumuna katılma” (Avusturya An. 1.pf.)

İtalya: “ulusun politikasının belirlenmesine katılma” (An.49 md.)

Fransa: “seçimlere katılma” (An.4 md.)

İspanya: “demokratik çoğulculuğun bir ifadesi olarak ve siyasal katılımın aracı olarak halkın siyasal iradesinin oluşumuna ve açıklanmasına katılma” (An.6 md.)

Portekiz: “halk iradesinin örgütlenmesi ve ifade bulması için yarışma, demokratik temsil gereği seçilmiş organlara katılma ve aday belirleme” (An.10-117-154 md.)

Polonya: “devlet politikasının oluşumuna katkıda bulunma” (An.11/2 md.)¹²⁴.

4. Ülkemizdeki Durum

¹²² Genel olarak düşünüldüğünde siyasi partilerin toplum ile devleti birleştiren bir köprü olduğunu belirten Lipson, bundan dolayı siyasi partilerin her iki yandan gelecek etkilere açık olması gerektiğinin de altını çizmiştir. **LİPSON**, s.266.

¹²³ Siyasi partilerin bu niteliğinden dolayı devlet bütçesinden yardım alabilme imkanını sağlanmıştır. **ÖZBUDUN**, Ergun: Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2004, s.96 ; **GÖZÜBÜYÜK**, Anayasa Hukuku, s.82.

¹²⁴ Avrupa ülkelerinin birçoğunun anayasa metinlerinde siyasi partilerin ana işlevleri için bkz. **SAĞLAM**, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.197-198 ; Avrupa ülkeleri anayasalarının değerlendirilmesi için bkz. **ÜNAL**, s.301-304 ; Karşılaştırmalı hukuktaki dana ayrıntılı bilgi için bkz. **YANIK**, Parti İçi Demokrasi, s.37-40.

1982 Anayasası siyasi partilerin işlevini öncelikle 68. maddesindeki genel cümleyle oluşturmuştur: “siyasi partiler demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır”. Bu genel işlevin ayrıntısı ve somutlaştırılması ise siyasi partiler ile ilgili kanuna (yani SPK’ya) bırakılmıştır. Siyasi Partiler Kanunu’na göre temel işlevler “milletvekili ve mahalli idareler seçimleri yoluyla.... milli iradenin oluşmasını sağlama (SPK.3)” ve “aday belirleme (SPK.37)” olarak belirtilmiştir. Alman Anayasasında bulunan “partiler, halkın siyasal iradesinin oluşumuna katılma” biçimindeki ifade ülkemizdeki siyasi partilere Siyasi Partiler Kanunu’nda yüklenen işlev ile benzerlik gösterse de iki Anayasa arasında yaklaşım farkı olduğu gözden kaçırılmamalıdır¹²⁵.

Ülkemizdeki siyasi partilerin işlevleri ile Avrupa ülkelerinde siyasi partilere yüklenen işlevlerin karşılaştırma incelemesi yapıldığında siyasi partilere yaklaşım farkı anlaşılacaktır. Alman Anayasası’nda ‘katılma yada katkıda bulunma’ sözcükleri tercih edilirken, bizim yasamızda ‘milli iradenin oluşmasını sağlama’ sözcüklerine yer verilmiştir. Bu farklılığın sebebi Sağlam’a göre, ülkemizde 1982 Anayasası’nın siyasi partileri siyaset yapmanın tek aracı olarak gören anlayışın yansımasıdır. Bu görüşü 1995 Anayasa değişikliklerine kadar süren siyaset ve dayanışma yasakları da destekler niteliktedir¹²⁶.

5. Seçimlerde Belirleyici Rol

Siyasi partilere tanınan işlevler siyasi partilerin seçimlerde başrol görevini yerine getirmesini sağlamaktadır. Seçim sistemlerine göre değişiklik gösterse de siyasi partilerin seçimlerdeki en önemli rolü bir derece farkından ibarettir. Özellikle nispi temsilin uygulandığı ülkeler grubuna dahil olan ülkemizde de parlamenter adaylarının belirlenmesi siyasi partilerin tekelindedir. Bu belirleme parti üyelerinin katılacağı bir

¹²⁵ Tanör, Alman Anayasası’nın 21/1. maddesinde yer alan bu ifadenin ülkemizdeki Siyasi Partiler Kanunu’nda bulunan ifade ile benzer ve yakın olması siyasi partilerin iki ülkede de işlevlerinin benzer olduğu gibi anlaşılmasını gerektirdiği, zira iki yasa arasında yaklaşım farkı olduğunu ve bu hususun da örtbas edilemeyeceğinin kesin bir biçimde vurgulamıştır. **TANÖR**, Bülent: Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu, BDS yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1994, s.125.

¹²⁶ **SAGLAM**, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.198.

önseçimle olabileceği gibi merkez yoklaması şeklinde de olabilir¹²⁷. Siyasi Partiler Kanunu önseçimi düzenlemekle beraber, aday belirleme yöntemini siyasi partilerin tüzüklerine bırakmıştır (SPK m.37 vd.). Bu durumdan anlaşılması gereken siyasi partiler için önseçim tercih sebebidir, yapılabilir veya yapılmayabilir. Ülkemizde önseçim yöntemi uygulanabilir ve uygulanmakta olsa da siyasi parti merkez yönetimleri önseçim sonuçlarını çoğunlukla uygulamamaktadır. Bu durum parti içi demokrasinin zaafiyet göstermesi sonucunu doğurmaktadır.

6. Siyasi Partilerin İşlevlerinden Doğan Sonuçlar

Siyasi partilere tanınan anayasal veya yasal işlevler, bu işlevlerin yerine getirilebilmesini sağlamak için, bu kurumlara bazı ayrıcalıkların tanınmasını gerekli kılmaktadır¹²⁸. Bu ayrıcalıkların temel hedefi siyasi partilerin devletten ve güç odaklarından bağımsızlığının sağlanmasıdır¹²⁹. Tabii ki tanınan işlev ve ayrıcalıklar belli bir amaç taşımaktadır. Bu amaç genellikle özgürlükçü, çoğulcu, demokratik düzene bağlılık yani Anayasaya sadakattir. Belirtilen amaç da partilere belli yükümlülükler getirir. Bu yükümlülükler ise denetimi zorunlu hale getirir ki mali denetim bunların en önemlisidir¹³⁰.

B. SİYASİ PARTİLERE TANINAN AYRICALIKLAR

1. Devlet Tarafından Yapılan Maddi Yardım

Siyasi partilere Anayasal hüküm (m. 68/f. 8) ve Siyasi Partiler Kanunu gereği devlet bütçesinden yardım alabilme imkanı sağlanmıştır¹³¹. Siyasi partilere tanınan

¹²⁷ AKGÜNER, s.22-23 ; TEZİÇ, Seçim Sistemleri, s.90.

¹²⁸ SAĞLAM, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.199.

¹²⁹ SUNAY, Reyhan: Siyaset-İdeoloji-Yargı Ekseninde Türkiye'deki Parti Özgürlüğü Ve Avrupa Sözleşmesi Uygulaması, Liberal Düşünce Dergisi, S.22, Ankara 2001, s.34 ; "Demokrasilerde tarafsızlık ilkesi, partilere devletten ayrı ve özerk bir konum kazandıran esas ilke olarak ortaya çıkmaktadır" ARSLAN, Zühtü: Anayasal Devletin Normatif Temelleri: Siyasal Tarafsızlık, Liberal Düşünce, C.4, 1999, s.5-14 ; ERDOĞAN, Anayasal Demokrasi, s.236.

¹³⁰ SAĞLAM, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.200.

¹³¹ Siyasi Partiler Kanunu'nun devletçe yardım başlıklı ek 1 maddesinin 1, 2 ve 5. fıkralarına göre "Yüksek Seçim Kurulunca son milletvekili genel seçimlerine katılma hakkı tanınan ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun 33 üncü maddesindeki genel barajı aşmış bulunan siyasi partilere her yıl Hazineden ödenmek üzere o yılki genel bütçe gelirleri (B) Cetveli toplanmış beşbinde ikisi oranında

ayrıcalıkların temel amacı partilerin işlevlerini sosyal ve ekonomik güç odaklarından bağımsız bir şekilde yerine getirmelerini sağlamaktır. Siyasi partilere yapılan devlet yardımının ayrıca uygulamaya yönelik faydaları da söz konusudur. Bunlar, bu mali yardım sayesinde emekçi sınıf partilerinin desteklenmesini sağlamak ve bu türden partilerle zengin partiler arasında mali dengesizliği bir ölçüde gidermek gibi faydalardır¹³². Ancak siyasi partilerin tüm giderlerinin devlet tarafından karşılanması söz konusu değildir. Siyasi partilerin tüm giderlerinin devlet tarafından karşılanması, onları bu kez devlete bağımlı kılar ki; bu durum kendi üyeleri ve toplumsal tabakayla ilişkilerini zayıflatır yada ilişkilerinin tamamen kopmasına neden olma sonucunu ortaya çıkarır¹³³. Kısacası, devlet yardımı ve bu yardımın niceliği siyasi partilerin özgürlüğünün sağlanmasında önem arz etmektedir.

Devlet hazinesinden yapılan yardımın yararları söz konusu olduğu gibi, Türk doktrininde Teziç ve Perinçek'in üzerinde durduğu gibi sakıncaları da olabilir. Bu kaygılar devlet yardımının siyasi partileri birer kamu kurumu ve bu oluşumların gördüğü işlevi de bir kamu hizmeti kabul ettirme sakıncasıdır. Vergi ödevinin ancak kamu giderlerini karşılamak için yükümlendirilebileceği bu açıdan göz ardı edilmemelidir¹³⁴. Anayasa Mahkemesi de 1971 yılında verdiği bir kararında bu sakıncayı “devlet yardımı kamuoyunun devletin etkisi dışında oluşması gereğine uygun düşmez” diyerek

ödenek mali yıl için konur. Bu ödenek, yukarıdaki fıkra gereğince Devlet yardımı yapılacak siyasi partiler arasında, bu partilerin genel seçim sonrasında Yüksek Seçim Kurulunca ilan edilen toplam geçerli oy sayıları ile orantılı olarak bölüştürülmek suretiyle her yıl ödenir. Bu ödemelerin o yılki genel bütçe kanununun yürürlüğe girmesini takiben on gün içinde tamamlanması zorunludur. Milletvekili genel seçimlerinde toplam geçerli oyların %7'sinden fazlasını alan siyasi partilere de Devlet yardımı yapılır. Bu yardım en az Devlet yardımı alan siyasi partinin ikinci fıkra gereğince almış olduğu yardım ve genel seçimlerde aldığı toplam geçerli oy esas alınarak kazandıkları oyla orantılı olarak yapılır. Ancak bu yardım üçyüzelli milyon liradan az olamaz. Bunun için her yıl Maliye ve Gümrük Bakanlığı bütçesine yeterli ödenek konulur”

¹³² Tanör'e göre bu öneriyi yapanlar genellikle Danışma Meclisi'ndeki sol görüşlülerdir. **TANÖR**, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, s.131.

¹³³ **SAĞLAM**, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.201.

¹³⁴ Anayasa Mahkemesi'nin kamuoyunun devletin etkisi dışında oluşması gerektiği yönünde belirttiği görüşe Teziç de katılmakta ve Yüksek Mahkeme'nin bu yönde endişelerini paylaşmaktadır. **TEZİÇ**, Erdoğan: Siyasi Partiler, Partilerin Hukuki Rejimi Ve Türkiye'de Partiler, İstanbul 1976, s.40 ; **PERİNÇEK**, Doğu: Anayasa ve Partiler Rejimi, Kaynak Yayınları, İstanbul 1985, s.180.

belirtmiştir¹³⁵. Ancak Yüksek Mahkeme daha sonraki dönemde yeni Anayasanın etkisi ile de görüş değiştirmiş ve dönemin siyasi partilere devlet yardımını öngören yasasını Anayasaya aykırı bulmamıştır¹³⁶.

2. Partilere Bağışlarda Vergi Kolaylıkları

Kanunda öngörülen üst sınırın altındaki geçerli bağışlara vergi indirimi yada muafiyetinin sağlanması da siyasi partilere tanınan bir başka ayrıcalıktır(SPK md.61/h).

3. Kitle İletişim Araçlarından Yararlanma

Siyasi partilerin tamamına yakını ülkede kitle iletişim araçlarından yararlandırılır. Anayasa 31. maddesine göre “.....yararlanma hakkına sahiptir”. Kitle iletişim araçlarının kamuoyunun oluşumundaki etkisi ve yoğunluğu bu araçlardan

¹³⁵ “Siyasî partilere Devletçe yardım edilmesi gerektiği yolunda bir ilkenin kabulü bunlara, Devlet Hazinesinden, yurttaşların vergi ödevini yerine getirerek Devlete verdikleri paralar Devlet gelirinin temelini ve Anayasa'nın 126. maddesinde sözü edilen Devlet bütçesinin kaynağını oluşturduğu için dolayısıyla bu paralardan yardım adı veya başka adlar altında karşılıksız ödemelerde bulunulması sonucunu doğurur. Anayasa'nın vergi ödevini koyan 61. maddesi, herkesin kamu giderlerini karşılamak üzere malî gücüne göre vergi ödemekle yükümlü olduğunu hükme bağlamıştır. Demek ki Anayasa'nın 61. maddesine dayanılarak kanunlarla konulmuş malî yükümlerden elde edilen paraların ancak kamu giderlerinin karşılanması yolunda kullanılması düşünülebilir. Böyle olduğuna göre sorunun çözülebilmesi için siyasî partilere Devletçe ödenecek yardım paralarının kamu giderleri arasında yer alıp alamayacağı araştırılması zorunludur. Bu zorunluluk önce ve özellikle siyasî partilerin ve gördükleri işlerin niteliği üzerinde durulmasını gerekli kılar. Çünkü siyasî partilerin kamu hizmeti gören birer kamu kurumu olduğu, hiç değilse kamu yararına çalıştıkları saptanıp kabul edilmedikçe bunlara Devletçe yardımda bulunulabilmesi düşünülemez... Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'sı siyasî partileri kamu hukuku kurumları olarak nitelemiş ve onlara Devlet örgütü içinde yer tanımış değildir. Tam tersine gerek parti kurma hakkına ilişkin hükümler gerekse halk iradesinin ve oyunun Devlet etkisi dışında ve serbestçe oluşumunu öngören ilkeler böyle bir görüşü kesinlikle reddeder niteliktedir” E. 1970/12, K. 1971/13 K.T.:02.02.1971, **AMKD**, S.9, s.285-286.

¹³⁶“Siyasî partileri sağlam tutmak, bölünmelerini ve çoğalmalarını önlemek gibi düşüncelerin Devlet yardımının belirli nitelikteki partilere yapılmasını gerekli kıldığı gözden uzak tutulmamalıdır... Bu hükümler mevcut partiler arasında herhangi bir eşitsizliğe neden olmamıştır. Siyasî partilere belirli kimi koşulların gerçekleşmesi halinde Devlet yardımını öngören kurala dokunmadan, mevcut partiler arasında ayırım yapılmaksızın, bunlara sadece bir seçim yılı için artırılmış yardımı öngören geçici bir hükmün, TBMM'nde grup kuracak biçimde yeni parti oluşumları yönünden eksiklikleri olsa da Anayasa'ya aykırı yönü bulunmamaktadır.” E. 1987/14, K. 1988/1 K.T.:05.01.1988, **AMKD** S.24, s.15-19 ; “Anayasa'nın diğer hükümleri ile güvenceye alınan kurallara aykırı düşmemek koşuluyla Yasa koyucu, uygun göreceği “Devletçe siyasî partilere yardım yapılmasına” ilişkin bir sistemi kabul edebilir. Eğer Anayasa koyucu siyasî partilere devletçe yardım yapılmamasını öngörmüş olsaydı, böylesine önemli konuyu Anayasa'da buyurucu bir hükümlerle açıklardı. Bu yolda yasaklayıcı bir kural da getirmediğine göre. Yasa koyucunun ülkenin siyasal ve sosyal koşullarına, gerçeklerine ve yararlarına uygun göreceği “Siyasi partilere Devletçe yardım edilmesi” sistemini belirlemek hakkına sahip bulunmaktadır.” E. 1988/39, K. 1989/29 K.T.:06.07.1989, **AMKD** S.26, s.28.

yararlanmanın siyasi partiler için taşıdığı önemi açıklamaktadır¹³⁷. Kamu tüzel kişilerinin sahipliğindeki kitle iletişim araçlarından en önemlisi Radyo-TV antenlerinden yararlanabilmektir. Siyasi partiler için bu yol aynı zamanda en etkili propaganda ve görüş bildirme yoludur¹³⁸. Ancak bu durumun sadece kamu tüzel kişilerinin elindeki kitle iletişim araçlarından yararlandırması, özel sektörün geliştiği günümüzde yetersiz kalmaktadır. Özel sektörün de bu ayrıcalıklara eklenmesi çağın gereklerine daha uygun düşecektir¹³⁹.

4. Kapatma Kararının Anayasa Mahkemesi Tarafından Verilmesi

Siyasi partilerin Yüksek Mahkeme durumunda olan, çok özel dava ve işlerin görüldüğü bir yargı yerinde bu konuda karar verilmesi siyasi partiler için ayrıcalık kabul edilmelidir. Çünkü başka örgütler için bu ayrıcalık yoktur¹⁴⁰.

5. Siyasi Partilerin Mali Denetimi

Siyasi partilere tanınan ayrıcalıkların ve sağlanan kolaylıkların denetim dışı bırakılması elbetteki düşünülemez¹⁴¹. Bu denetimlerin en önemlilerinden bir tanesi şüphesiz mali denetimdir. Mali denetim dışında Anayasada Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığınca yapılması öngörülen denetime ilişkin hükümler 1995 tarihli Anayasa değişiklikleri ile kaldırılmış ve bu değişiklik Siyasi Partiler Kanunu'na da yansıtılmıştır¹⁴². Siyasi partilerin mali denetimi Anayasa Mahkemesi tarafından yapılmaktadır, ayrıca bu denetim esnasında Sayıştay'dan yardım alınması esası öngörülmüştür (An. m.69/3).

¹³⁷ SAĞLAM, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.201.

¹³⁸ TANÖR, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, s.128.

¹³⁹ SAĞLAM, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.201.

¹⁴⁰ SAĞLAM, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.202.

¹⁴¹ TEZİÇ, 100 Soruda Siyasi Partiler, s.30-32 ; SUNAY, Türkiye'de Parti Özgürlüğü, s.34.

¹⁴² Siyasi Partiler Kanunu'nun 9. maddesi 12.08.1999 tarihli 4445 sayılı Kanun ile kaldırılmış, 98. maddenin 4. fıkrası ise değiştirilmiştir.

Siyasi Partiler Kanunu'nda siyasi partilerin mali işleri oldukça ayrıntılı şekilde düzenlenmiş, Anayasa Mahkemesi tarafından yapılacak denetimlerin ayrıntıları ise aynı Kanunun 74. ve 75. maddelerinde yer almıştır. Mali yükümlülüklerin yaptırımı, Kanuna uygun olarak elde edilmediği Anayasa Mahkemesi tarafından belirlenen bağış, mal veya gelirlerin Hazineye gelir kaydedilmesi, taşınmazların Hazine adına tapuya tescili, kanuna aykırı olarak elde edilen kredi veya borçlara el konulması olarak yaptırımı bağlanmıştır (SPK m.76).

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ

I. SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ'NÜN GELİŞİMİ VE ANLAMI

A. SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ'NÜN HUKUKİ GELİŞİMİ

Siyasi parti özgürlüğünün dernek özgürlüğünden bağımsızlaşması ve ayrı bir hak niteliği kazanması oldukça yeni bir durumdur. Avrupa ülkelerinin bir çoğunda anayasal metinlerde siyasi parti özgürlüğü, bağımsız bir hak olarak düzenlenmemiştir. Uluslar arası insan hakları belgelerinde ve klasik demokrasinin egemen olduğu birçok Avrupa ülkesinde siyasi parti özgürlüğü dernek özgürlüğünün bir parçası olarak kabul edilir ve bu özgürlük içinde koruma görür¹⁴³. Bu durum, siyasi partilerin uzun bir zaman dilimi hukuk tarafından görmezlikten gelinen adeta hukuka yabancı veya hukuk ötesi kurumlar

¹⁴³ **KAPANİ**, Politika Bilimine Giriş, s.164 ; **SAĞLAM**, Siyasi Parti Özgürlüğü, 195.

oldukları izlenimini vermiştir. Günümüzde de aynı durumun birçok ülkede devam ettiğini söylemek mümkündür¹⁴⁴.

Uzun bir zaman dilimi siyasi partileri hukuk düzenine yabancı gören anlayış liberal devlet anlayışıdır. Liberal devlet anlayışı hukuk alanında siyasi partileri tanımak istememiş, parlamentodaki siyasi parti gruplarını da tüzel kişilik olarak kabullenmemiştir. Hatta aynı anlayış siyasi partileri kabullenmek bir tarafa, ulus iradesinin ortaya çıkışında engel gördüğü bu oluşumları zararlı görmüştür. Bu durumun temel nedeni siyasi partilerin bireyselliği yok edeceği tehlikesidir¹⁴⁵. Bu düşüncenin etkisiyle de her şeyi hukuk düzeninin içine alan devlet, siyasi partiyi hukukun dışında bırakma yöntemini tercih etmiştir. Ancak hukuk dışında gelişen, kendisini tanımayan liberal hukuk düzenini etkilemeyi başaran siyasi partiler zamanla bu anlayışın değişmesini sağlamıştır¹⁴⁶.

Özetle hukuk düzenleri önceleri siyasi partilere karşı hareketsiz kalmış, daha sonra bu oluşumları tanıma yoluna gitmiştir. Bu aşamadan sonra anayasalar ve/veya yasalarda siyasi partilere güvenceler getiren ve yükümlülükler yükleyen düzenlemeler söz konusu olmuştur.

B. SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ'NÜN ANLAMI

Siyasi parti özgürlüğü'nün bireyleri ilgilendiren anlamının yanında, bireylerin bir araya gelerek kurumsallaştırdıkları oluşumları ilgilendiren anlamı da vardır. Birincisi siyasi parti özgürlüğü'nün bireysel anlamına gelirken, ikincisi kurumsal anlamda siyasi parti özgürlüğünü nitelemektedir. Ancak bundan önce özgürlüğün anlamını ve hukukun konusu olan özgürlüğü incelemek yerinde olacaktır.

1. Özgürlük Kavramı

¹⁴⁴ SAĞLAM, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.195.

¹⁴⁵ TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Kurumlar, s.259.

¹⁴⁶ TUNAYA, Türkiye'de Siyasi Partiler, s.12 ; TEZİÇ, Anayasa Hukuku, s.312.

Özgürlük, insanın dış baskıya ve yabancı egemeliğine karşı düşünce ve eylem bağımsızlığı şeklinde tanımlanabilir¹⁴⁷. Bu anlamda özgürlük insanın en üstün ve kutsal sayılan değerlerinden biridir. Çünkü sadece duygu ve düşüncelerine hakim ve eylemlerinde bağımsız kişi, yaşantısının uygarlık yolundaki ileri atılımları geliştirme ve gerçekleştirme imkanına sahip olabilmektedir. Bundan dolayı kişi özgürlüğü, kültürün ve medeniyetin tek temel koşuludur¹⁴⁸.

1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisinde bulunan ve birçok Anayasalarda da kullanılan formülasyonuyla özgürlük, başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmektir şeklinde de belirtilebilir. Montesquieu özgürlüğü, kanunların izin verdiği her şeyi yapabilme hakkı olarak açıklarken, bu tanımlamayla kanun ve hukuk üstünlüğü olmadıkça özgürlükten söz edilemeyeceğini vurgulamıştır¹⁴⁹. Özgürlüğün, kesin olarak katı bir tanım kalıbına kolaylıkla sığabilen bir kavram olmadığını belirten Kapani, Barthelemy'yi işaret ederek; özgürlüğü daha çok duyulan, hissedilen bir şey olduğunu tarif etmiştir. O halde özgürlüğün tanımı daima eksik ve yetersiz kalmaya mahkum olacağından, ayrıca subjektif tercih ve eğilimleri yansıtmaktan öteye gidemeyecek olan, genel bir tanımlama yapmamanın yerinde olacağını vurgulanmaktadır¹⁵⁰.

Özgürlük kavramından söz edip, onun tamamlayıcısı eşitlikten bahsetmemek mümkün değildir. Eşitlik, hukuk düzeninde her şeyin herkes için aynı olmasıdır, yani hukuk kurallarının herkese eşit ve benzer şekilde uygulanması, hiç kimse yada gruba ayrıcalık tanınmamasıdır¹⁵¹. İdeal olan, özgürlük herkese eşit olarak tanınmalı ve herkes ondan eşit olarak istifade edebilmelidir.

¹⁴⁷ **SENCER**, Muzaffer: Hak Ve Özgürlük Kavramı, İnsan Hakları Yıllığı, C.14, 1992, s.3 ; **ERDOĞAN**, Mustafa: İnsan Hakları Öğretisine Giriş, HÜİİBFD, C.11, Ankara 1993, s.27 ; **ATAR**, s.89.

¹⁴⁸ **İZVEREN**, Adil: Hukuk Felsefesi, DEÜHF Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, Ankara 1988, s.143-144.

¹⁴⁹ **KAPANI**, Kamu Hürriyetleri, s.5.

¹⁵⁰ **KAPANI**, Kamu Hürriyetleri, s.5-6.

¹⁵¹ **ÇEÇEN**, Anıl: İnsan Hakları, Savaş Yayınları, Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara 2000, s.41.

Ayrıca, tarihsel süreç içerisinde özgürlük kavramı, hak kavramı ile içiçe olduğu için bu benzer kavramlar birbirlerinin yerine sıkça kullanılmıştır. Bu kavramlarının aralarında nüans farkları bulunduğunu, aynı anlama gelmediğini söylemek mümkündür¹⁵². Ancak bu kavramlar birbirinden kesin çizgilerle ayrılamayacak biçimde sıkı ilişki içerisinde bulunmaktadır. İki kavram arasındaki bu yakın ilişki hak ve özgürlüklerin tümünün “kamu özgürlükleri” olarak adlandırılmasına yol açmıştır. Kamu özgürlükleri, insan hakları düşüncesinin devlet tarafından tanınarak, pozitif hukuk metinlerine yansıtılmasını ifade etmektedir¹⁵³. Özgürlüğün soyut ve geniş kapsamıyla somut olan hakkı ortaya çıkardığı, tüm hakların kökeninde özgürlüğün yer aldığı, anayasa ve pozitif hukuk metinleri aracılığıyla özgürlüklerin kişilere hak olarak tanındığı görüşü de bu iki kavram arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmaktadır¹⁵⁴. Bir diğer yaklaşıma göre ise; hak özgürlükten daha kapsamlı olup, onu da bünyesinde taşımakta, özgürlüğü kullanılması için başkasının olumlu bir ediminin gerekmemesine karşın; hakkın kullanılmasında etkin ve olumlu bir davranış tarzı gerekmekte, özgürlüğün bu nedenle herkese tanınmış olan bir insan hakkı olarak kabulünün söz konusu olduğudur¹⁵⁵. Netice itibarıyla, hak ve özgürlük kavramlarının aynı anlama gelmediği gibi bu kavramların birbirleriyle kesin olarak ayrılamayacağı sonucu çıkmaktadır. Özgürlük bireyin hiçbir baskıya maruz kalmadan istediğini yapabilmesi anlamındadır. Hak ise bu özgürlüklerin pozitif hukuk metinleri vasıtasıyla insanlara tanındığı yetkidir ve bu haliyle devletten ve özel kişilerden beklenecek olumlu bir davranış tarzını gerektirir.

a. Özgürlüğün Hukuki Dayanağı ve İçeriği

Kişi özgürlüğü sadece özgürlük ilkesiyle güvence altına alınamayacağı için; bu güvence özgürlük ortamının, toplum düzeninin devletin temel organları arasındaki ilişkilerinde Montesquie'nün günümüzde de geçerliliğini koruyan kuvvetler ayrılığı

¹⁵² **KAPANİ**, Kamu Hürriyetleri, s.14.

¹⁵³ **SENCER**, s.3 ; **TANÖR**, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, s.13 ; **GÖZÜBÜYÜK**, Anayasa Hukuku, s.10 ; **KAPANİ**, Kamu Hürriyetleri, s.14.

¹⁵⁴ **AKIN**, İlhan F.: Kamu Hukuku, Beşinci baskı, Beta Yayını, İstanbul, 1987, s.264.

¹⁵⁵ **TANÖR**, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, s.13-14 ; **KAPANİ**, Kamu Hürriyetleri, s.13.

ilkesi esas alınarak sağlanmışır¹⁵⁶. Böylece tarihte ilk kez hukuka bağı, halkın iradesine ve yönetimine dayalı bir devlet düzeninin kurulmasıyla, günümüz insanının yaşantısına uygun hukukun üstünlüğünün geçerli olduğı; özgürlük ortamı oluşturulmuştur¹⁵⁷.

İnanç ve düşünce özgürlüğü, kişi ve konut dokunulmazlığı, çalışma ve mal edinme, kamu yönetimine katılma alanındaki seçme ve seçilme hakları gibi özgürlüklerin oluşturduğu demokratik özgürlük ortamı insan topluluğunun sosyal ve siyasal yaşamındaki karar ve faaliyetleri açısından bağımsızlığın içeriğini belirlemiştir. Belirtilen özgürlükler yada haklar ile gerçekleşen toplum düzeni klasik demokrasi adı ile bilinmektedir. Siyasal demokrasi olarak da bilinen düzen demokrasinin asgari koşulu olarak kabul edilmektedir¹⁵⁸. Özetle, bu asgari hukuki koşulların bir tanesi olmadıkça gerçek anlamda demokrasiden söz edilemez; olsa olsa demokrasi görünümü veren aldatici toplum düzeninden bahsedilebilir.

b.Hukukun Konusu Olan Özgürlük

Bir hakkın konusu, içeriğı olan özgürlük; kişinin düşünme, inanma, bir şeyi yapma, yaptırma veya yapmama gibi fiil ve eylemlerine ilişkin serbestliktir. Bu hareket alanının yani özgürlüğün kapsamı ve aynı zamanda sınırları hukuk düzeni tarafından tespit edilir. Hak olarak özgürlüğün içeriğı ise, kişinin düşünme ve eylem gibi tüm faaliyet alanlarıdır. Eğer kişinin faaliyet alanı diğerk kişilerle olan ilişkileri yönünden göz önünde bulundurulursa; bu durumda kişilerin kendi aralarında ilişkilerde kişiye özgü subjektif, öznel hakları ve özgürlükleri yanında; yine kişinin devlete ve kamu idaresine karşı kullanabileceğı hakları anlamında subjektif kamu hakları gibi bir tasnif yapmak mümkündür¹⁵⁹. Bu bağlamda siyasi parti kurma hakkı ve siyasi partilere üye olma

¹⁵⁶ Kuvvetler ayırımı olmadan devletin hukuka bağılılığından, devletin hukuka bağılılığı olmadan, güvence altına alınmış özgürlükten söz edilemez. **GÖREN**, Anayasa ve Sorumluluk, s.10 ; **ÖZBUDUN**, Türk Anayasa Hukuku, s.169 ; **GÖREN**, Anayasa Hukuku, s.142 ; **TEZİÇ**, Anayasa Hukuku, s.390.

¹⁵⁷ **İZVEREN**, s.43 ve s.149.

¹⁵⁸ Klasik demokrasi, batı demokrasisi, liberal demokrasi, siyasal demokrasi, çoğulcu demokrasi hepsi aynı olguyu ifade eden deyimlerdir. Daha geniş bilgi için bkz. **ÇAM**, s.155 vd.

¹⁵⁹ Akit yapma serbestliğı, miras ve mülkiyet haklarını elde etme subjektif öznel haklara örnektir. **İZVEREN**, s.145 ; Subjektif kamusal haklara dilekçe hakkı örnek gösterilebilir. Zira bu hak toplu veya

subjektif kamu hakkıdır¹⁶⁰. Çünkü, bu hak toplu veya münferiden ancak kişiler tarafından devlete ve kamu idaresine karşı kullanılabilir.

2. Siyasi Parti Özgürlüğü'nün Bireysel Anlamı

Bireysel anlamda siyasi parti özgürlüğü, siyasi parti kurmayı, siyasi partiye girmeyi yani siyasi partiye üye olmayı ve siyasi partiden uzak kalmayı bir başka ifadeyle üye olmamayı, üyelikten ayrılma hak ve özgürlüğünü de içerir. Anayasadaki “Vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve partilerden ayrılma hakkına sahiptir” şeklindeki düzenleme bu anlamda anayasal güvencedir(An. 68/1). Benzer bir düzenlemeye Siyasi Partiler Kanunu'nun beşinci ve altıncı maddelerinde de yer verilmiştir¹⁶¹. Bireysel anlamda siyasi parti özgürlüğünü kullanım şekline göre olumlu ve olumsuz diye sınıflandırabiliriz:

a. Bireysel Anlamda Olumlu(Pozitif) Siyasi Parti Özgürlüğü

Kanunda belirtilen koşulları yerine getirmek koşuluyla siyasi partileri özgürce kurma veya mevcut siyasi partilere özgürce üye olma özgürlüğüne bireysel anlamda olumlu yada pozitif siyasi parti özgürlüğü denir. Bu anlamda olumlu siyasi parti özgürlüğü Anayasa'nın 68. maddesinde ve Siyasi Partiler Kanunu'nun 5. maddesinde formüle edilmiştir.

Siyasi partiler alanında bireysel anlamda temel hak güvencesi dernek yada örgütlenme özgürlüğü kapsamında düzenlenmiş olabilir. Örneğin İngiltere, İrlanda, Belçika, Danimarka, Hollanda, Japonya, ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde bireyin siyasi parti özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü içinde değerlendirilir. Bu ülkelerde

münferiden ancak bireyler tarafından kullanılabilir. Dilekçe hakkının subjektif kamusal hak niteliği için bkz. **ARMAĞAN**, Servet: Dilekçe Hakkı ve 1961 Anayasası, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1972, s.53.

¹⁶⁰ **GÖREN**, Anayasa Hukuku, s.104.

¹⁶¹ SPK 5/1 maddesi şöyledir: “Vatandaşlar siyasi parti kurma hakkına sahiptir”, aynı kanunun 6/1 maddesi ise “Her Türk vatandaşı kanunda ve parti tüzüğünde gösterilen şartlara ve usullere göre partilere üye olma ve dilediği anda üyelikten çekilme hakkına sahiptir”.

siyasi parti özgürlüğü ile ilgili düzenlemelere anayasalarda yer verilmemekte, dernek yada örgütlenme özgürlüğü içinde değerlendirilmekle yetinilmektedir¹⁶².

Siyasi partilerin anayasal güvencelere kavuşturulması ve bağımsız hak olarak tanınması 2. Dünya savaşı sonrası başlamıştır. Bu alanda ilk örnek İtalya olup Türkiye, Almanya, Fransa, Avusturya, Portekiz ve Yunanistan bu ülkeyi izlemiştir¹⁶³. Ayrıca İspanya ve İsrail kurumsal düzeyde, Güney Afrika ise bireysel düzeyde siyasi parti özgürlüğünü dernek özgürlüğünden ayırmış, bağımsız temel hak olarak güvencelendirmiştir¹⁶⁴.

b.Bireysel Anlamda Olumsuz(Negatif) Siyasi Parti Özgürlüğü

Birey için olumsuz siyasi parti özgürlüğü, siyasi partilerden uzak kalma yada siyasi partilerle ilgilenmeme veya siyasi partilere üye olduktan sonra üyelikten ayrılma özgürlüğü anlamındadır. Bireyin olumsuz siyasi parti özgürlüğü, bu özgürlüğün olumsuzunda olduğu gibi Anayasa'nın 68. maddesi ile Siyasi Partiler Kanunu'nun 6. maddesinde belirtilmiştir. Siyasi partilerden uzak kalma yada siyasi partilerle ilgilenmeme, Anayasa'nın 68. maddesinde açıkça ifade edilmese de hukuk mantığı ile değerlendirildiğinde bu güvencenin kapsam içinde düşünülmesi gerekir.

c.Siyasi Parti Özgürlüğü'nün Bağımsız Olarak Düzenlenmesinin Güvence Boyutu

Siyasi parti özgürlüğünün bağımsız bir temel hak olarak düzenlenmesinin, dernek özgürlüğü kapsamındaki bir parti özgürlüğünden daha güvenceli olduğunu

¹⁶² SAĞLAM, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.196 ; DAVER, Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından Siyasi Partiler, s.97.

¹⁶³ KOÇAK, Siyasal Partiler, s.90 ; SAĞLAM, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.196-197.

¹⁶⁴ İspanyol anayasası'nın 6. maddesi Anayasaya ve yasaya uygun olmak şartıyla serbestçe kurulabileceklerini ve faaliyette bulunabileceklerini hükmünü getirmiştir, ardından da 1978 tarihli Siyasi Partiler Kanunu yürürlüğe girmiştir. ÇAĞLAR, Bakır-ÇAVUŞOĞLU, Naz: Parti Kapatma Davalarında Mermer-Mozaiik İkilemi, Anayasa Yargısı 16, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 1986, s.170 ; SAĞLAM, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.196-197.

düşünmek doğru olmayabilir. Hatta siyasi parti özgürlüğüne dernek özgürlüğü kapsamında güvence tanıyan ülkelerde bu özgürlüğün daha da geniş olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki bu ülkelerde siyasi parti alanında yasal düzeyde yapılacak özel düzenlemelerin siyasi parti özgürlüğüne aykırı olacağı düşüncesi hakimdir¹⁶⁵.

Yukarıda değindiğimiz iki yöntemden hangisinin daha güvenceli olduğunu belirtmek ancak ülkelerdeki uygulamalara göre mümkündür. İki yöntemin uygulamaya göre farklı ülkelerde, farklı sonuçlar doğuracağı muhakkaktır.

3. Kurumsal Anlamda Siyasi Parti Özgürlüğü

Siyasi parti kurulması, siyasi partilere özgürce üye olunması; siyasi parti üyeliğinden serbestçe ayrılma gibi bireysel anlamda tanınan haklardan ayrı olarak kurumsal anlamda siyasi parti özgürlüğü, siyasi partilerin doğrudan kurum olarak belli haklara; toplumsal ve kamusal işlevlere ve bunlara bağlı ayrıcalıklara sahibi olmalarıdır. Böyle bir güvence ülkelere göre yasal yada anayasal güvenceye bağlanmış olabilmektedir. Bizim Anayasamıza bakıldığında öncelikle siyasi partilere demokratik sistemde özel bir önem ve yer verilmiş ve demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olarak belirlenmişlerdir (An.m.68/ f.2).

Ayrıca, “önceden izin almadan kurulabilmeleri (An.m.68/ f.3)”

“yeterli düzeyde ve hakça mali yardım (An.m.68/ f.8)”

“siyasi partilerin ancak Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılabileceği (An.m.69/ f.4-5-6)”

“siyasi partilerin mali denetiminin de Anayasa Mahkemesi tarafından yapılabileceği (An.m.69/ f.3)”

“siyasi partilerin faaliyetleri, parti içi düzenlemeleri ve çalışmalarını demokrasi ilkesine uygun olur (An.m.69/ f.3)” şeklindeki düzenleme ile siyasi partilerin faaliyet ve

¹⁶⁵ SAĞLAM, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.196.

eylemlerine demokrasiyi egemen kılmak amaçlanmakla birlikte kurumsal güvencenin de temel ilke ve kurallarını oluşturmaktadır¹⁶⁶.

Kurumsal güvencenin anayasal düzeyde varlığı ve yoğunluğu bu alanda siyasi partiler için ayrı bir kanun çıkarılması şeklindeki Anayasa emri olan 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ile yerine getirilmiştir. 1961 Anayasası döneminde de bu Anayasanın yasama organına verdiği görev nedeniyle özel bir kanun olan 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu çıkarılmıştır.

4. Karşılaştırmalı Hukuktaki Durum

Siyasi parti özgürlüğü'nün bağımsız bir temel hak olarak Anayasalarda yaygın biçimde düzenlenmesine karşın, ayrı bir kanun içinde düzenlenmesi aynı yaygınlıkta değildir¹⁶⁷. Aslında siyasi partiler birçok ülkede bir çeşit dernek şeklinde gözükmektedir. Bunlar genelde dernekler gibi muamele görmekte ve derneklerle ilgili kanuna tabi faaliyette bulunmaktadır¹⁶⁸. Avrupa genelinde, siyasi parti olgusunun kanuni düzenlemeye karşı bir direnç gösterdiğini, hatta bazı ülkelerde siyasi partileri bütünüyle kapsayan özel bir kanunun siyasi parti özgürlüğüne aykırı görüldüğünü gözlemlemek mümkündür. Örneğin, Avrupa ülkelerinden Almanya, İspanya, Portekiz, ve Avusturya dışında siyasi partilere ilişkin özel kanun diğer ülkelerde mevcut değildir¹⁶⁹. Doğu Avrupa ülkelerinde ise siyasi partiler ve özgürlüğüne ilişkin özel düzenlemelerin hazırlık ve tamamlanma sürecinde olduğu bilinmektedir. Çek Cumhuriyeti ve İsrail'de ise siyasi partilere ilişkin özel kanuni düzenlemeler mevcuttur¹⁷⁰.

Bir ülkede siyasi partilere ilişkin özel kanunun bulunmaması o ülkede siyasi partilere ilişkin kanuni düzenleme bulunmadığı anlamında düşünülmemelidir. Bu durumdaki ülkelerde siyasi partilere ilişkin düzenlemeler çeşitli kanunlar içinde ve

¹⁶⁶ SAĞLAM, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.196-197.

¹⁶⁷ SAĞLAM, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.197.

¹⁶⁸ DAVER, Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından Siyasi Partiler, s.98.

¹⁶⁹ YANIK, Parti İçi Demokrasi, s.37-38 ; ÜNAL, Şeref: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, TBMM Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1995, 301-304.

¹⁷⁰ SAĞLAM, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.197.

dağınık durumdadır¹⁷¹. Aslında son derece dinamik ve çok boyutlu bir yapıya sahip olan siyasi partiler alanı yasal düzenlemeye uygun olmayabilir. Deneyimler göstermiştir ki; siyasi partiler devlet yardımı dışında kendileri ile ilgili bir kanuna fazla ilgi göstermemektedir¹⁷². Aksine siyasi partilerin eğilimi, parti özgürlüğünü güvence altına alacak anayasal ilkeler dışında faaliyet alanların olabildiğince kanunlarla sınırlanmamasıdır¹⁷³. Bundan dolayı Avrupa ülkelerinde siyasi partilere ilişkin özel nitelikli kanunlar yaygın değildir. Her şeye rağmen Sağlam, “siyasi partilerin demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları durumuna gelmeleri ve buna bağlı olarak giderek artan oranda kamusal işlev yüklenmeleri, onlara anayasal düzen içinde kurumsal statü kazandırmakta ve bundan dolayı da kanuni düzenleme ihtiyacı kendini giderek hissettirmektedir” tespitinde bulunarak siyasi partiler alanında kanuni düzenlemenin gerekli olduğunu vurgulamıştır¹⁷⁴.

C. SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ’NÜN TEMEL HAKLAR SINIFLANDIRILMASINDAKİ YERİ

Siyasi parti özgürlüğü temel hakların sınıflandırılması içerisindeki yerini belirleyebilmek için öncelikle sınıflandırılma ölçütlerini ve sınıflandırma sonucunda ortaya çıkan kategorilerin anlamlarını inceleyeceğiz.

1. Temel Hakların Sınıflandırılması

Demokratik toplumlarda genel kabul gören ve yazılı anayasaların büyük çoğunluğu tarafından esas alınan ayırım Jellinek’in klasikleştirdiği negatif statü hakları, pozitif statü hakları, aktif statü hakları şeklindedir¹⁷⁵.

a.Negatif Statü Hakları

¹⁷¹ KAPANİ, Politika Bilimine Giriş, s.164 ; ÖZBUDUN, Siyasal Partiler, s.165.

¹⁷² SAĞLAM, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.198.

¹⁷³ YANIK, Parti İçi Demokrasi, s.46.

¹⁷⁴ SAĞLAM, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.197-198.

¹⁷⁵ KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.6 ; ATAR, s.90.

Kişi hakları olarak da belirtilebilen bu haklar, kişinin devlet tarafından ihmal edilmemesi ve dokunulmaması gereken özel alanının sınırlarını belirleyen, yaşama hakkı, din ve vicdan özgürlüğü, düşünce hürriyeti, kişi dokunulmazlığı, konut dokunulmazlığı ve işkence yasağı gibi özgürlükleridir. Bunlar, Anayasanın kişinin hak ve ödevleri bölümünde düzenlenmiştir. Bu hak ve özgürlükler devlete olumsuz bir tutum, yani sadece müdahale etmeme yükümlülüğünü içerir. Bu hak ve özgürlüklerin gerçekleşebilmesi için devletin bu haklara müdahale eden üçüncü kişileri durdurmak dışında herhangi bir katkıda bulunmasına gerek yoktur. Bundan dolayı bu haklar, koruyucu haklar olarak adlandırılmaktadır. Koruyucu haklar kişileri devlete ve topluma karşı koruyan hak ve özgürlüklerdir¹⁷⁶.

b.Pozitif Statü Hakları

Sosyal haklar yada isteme hakları diye de nitelendirebileceğimiz pozitif statü hakları devlete olumlu bir davranışta bulunma ve hizmet etme, katkı sağlama ve yardımda bulunma yükümlülüğü ve sosyal alanda belli yükümlülükler ve işlevler yükleyen sağlık hakkı, öğrenim hakkı, çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı ve konut hakkı gibi haklardır¹⁷⁷. Bu tür haklar Anayasanın sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler bölümünde yer almıştır. Bu haklar aynı zamanda kişilere de bunların gerçekleştirilmesini devletten talep etme yetkisi verir. Örnek olarak, devletin mali imkanları ölçüsünde bütün vatandaşların eğitilmesi, hastalandığında tedavi edilmesi imkanlarını hazırlamak ve sunmak zorunluluğu söz konusudur.

c.Aktif Statü Hakları

Aktif statü hakları kişilerin devlet yönetimine katılmasını sağlayan haklardır ki katılma hakları olarak da isimlendirilmektedir. Aynı zamanda siyasi haklar olarak da bilinen bu haklar kişilere seçimlerde oy kullanmak, aday olmak yöntemleriyle ülke idaresinde söz sahibi olma ve siyasi kararların alınmasına katılma imkanını sağlar¹⁷⁸.

¹⁷⁶ GÖZÜBÜYÜK, Anayasa Hukuku, s.167.

¹⁷⁷ ÖZBUDUN, Türk Anayasa Hukuku, s.135.

¹⁷⁸ YÜZBAŞIOĞLU, Nemci: Seçme ve Seçilme Özgürlüğü, İnsan Hakları, YKY yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2000, s.216 ; GÖREN, Anayasa Hukuku, s.466.

Bu haklar Anayasanın siyasal haklar ve ödevler başlığı altında düzenlenmiştir. Kamu hizmetlerine girme, seçme, seçilme hakları, vatan hizmeti hakkı, vergi ödevi, dilekçe hakkı ve vatandaşlık hakları bu kategoriye giren haklardır.

2. Siyasi Parti Özgürlüğü'nün Temel Haklar Sınıflandırılması İçindeki Yeri

Katılma hakları yada aktif statü hakları vatandaşların kamu yöneticilerinin seçimine ve yönetimin karar alma sürecine etkiye bulunma faaliyetleri olarak da tanımlanabilir¹⁷⁹. Aktif statü haklarının tüm tanımlamalarından anlaşılacağı gibi siyasi parti özgürlüğünün kapsamında yer alan siyasi parti kurma, siyasi partilere girme aktif statü hakları içerisindedir. Katılma haklarının etkinliği ve sıhhatli işleyebilmesi örgütsel bir sürece girmesiyle artmaktadır. Sendikalar, baskı grupları, siyasi partiler katılma haklarının birer örgütsel biçimleridir. Seçme ve seçilme haklarının kullanılmasında en önemli vasıta elbette ki siyasi partilerdir. Bu anlamıyla seçme ve seçilme haklarının kullanılarak ülke yönetiminde etkin olma hakkı ve özgürlüğü ile bireysel ve kurumsal anlamda siyasi parti özgürlüğünün katılma hakları kapsamında olduğundan kuşku yoktur.

D.PARTİ İÇİ DEMOKRASİ YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Siyasi partilerin demokratik bir rejimde aslında demokratik olmayan yöntemler ile yönetildikleri siyaset bilimciler tarafından sıkça işlenmiş, bu durumun önlenmesi için ve parti içi demokrasinin sağlanması yolunda çözüm arayışları olmuştur¹⁸⁰. Parti içi demokrasi, partinin bütün kademelerindeki görevlilerin seçimle ve belli bir süre için göreve gelmelerini, partinin önemli sorunları hakkında çözüm önerilerinin aşağı kademeden yukarı kademelere doğru gerçek ve demokratik bir süreç içerisinde

¹⁷⁹ ÇAM, s.311.

¹⁸⁰ ABADAN Nermin, Siyasi Partilerde Oligarşik Teamüller, AÜSBFD, C.14, No:2-3, Ankara 1959, s.111.

oluşmasını gerektirir¹⁸¹. Ülkemizde de parti içi demokrasiyi sağlamak amacıyla 1961 Anayasası ile başlayan düzenlemeler 1982 Anayasası ile de devam etmiştir.

1. Anayasal Düzenleme

Anayasamızın 69. maddesinin birinci fıkrası siyasi partilerin faaliyetlerinin, çalışmalarının ve parti içi düzenlemelerinin demokrasi ilkesine uygun olması gerektiğini öngörmektedir. Buna ilişkin düzenlemelerin ise kanunla yapılacağını belirtmektedir. Kısaca Anayasa, parti içi demokrasiyi ilke olarak benimsemiş, ancak bu yükümlülüğe uymamanın yaptırımını düzenlememiştir.

2. Kanuni Düzenlemeler

Anayasadaki hüküm doğrultusunda Siyasi Partiler Kanunu'nun 93. maddesinde parti içi demokrasi ilkesine aykırı olunamayacağını, bu ilkeye uymanın siyasi partiler için zorunluluk olduğu belirtilmiştir. Bu yükümlülüğe uymadığı yada diğer deyişle SPK 93. maddeyi ihlal ettiği belirlenen bir siyasi parti hakkında kapatma yaptırımı uygulanabilir mi? sorusunun cevabı Anayasa bu tür ihlali kapatma sebebi olarak düzenlemediği için bu maddenin ihlalinde kapatma yaptırımı uygulanamayacağı yönündedir.

3. Önseçim

Önseçim, siyasi partilerin yasama organına gidecek adaylarını tespit etme işlemidir. Önseçim bazı sistemlerde bir siyasi partinin iç meselesi olarak düzenlenmekte ve bir hukuk sorunu olarak algılanmaktadır. Diğer bazı siyasi sistemlerde ise, önseçim genel seçimlerin bir parçası olarak düzenlenmektedir. Bu iki sistemle beraber, önseçimi

¹⁸¹ **YANIK**, Parti İçi Demokrasi, s.97 ; Akyol ise parti içi demokrasinin mutlaka parti disiplini ile birlikte düşünülmesi gerektiğini, aksi takdirde partilerin politika oluşturamayacağını ve mecliste yasa çıkaramayacağını vurgulamaktadır. **AKYOL**, Taha: Parti İçi Demokrasi, Milliyet Gazetesi, 12.12.2005.

parti içi mesele olarak kabul etmekle birlikte, hukuk kuralları ile de düzenleyen sistemler vardır¹⁸².

Parti içi demokrasinin sağlanmasında adaylık konusunun düzenlenmesi oldukça önemli bir yere sahiptir. 1965 tarih ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu bu alandaki mevzuatımıza ilk kez önseçim yöntemini getirmiştir. Bu yöntem, aday listelerini parti seçmen kütüğüne kayıtlı parti üyelerince belirlenmesi esasına dayanıyordu¹⁸³. Daha sonra o dönemde önseçimi düzenleyen kanun maddesinin Anayasa'da bulunan tek dereceli genel oy ilkesine aykırı olduğu iddiası ile Anayasa Mahkemesi önüne getirilmiştir. Anayasa Mahkemesi ise yaptığı incelemede ön seçimi öngören Kanun maddesini Anayasaya aykırı bulmamıştır¹⁸⁴. Yüksek Mahkeme bu konuda millî iradeye değer veren demokratik devletlerin hayatında, siyasî partilerin aday tespiti işlemleri ve aday listelerinin düzenlenmesi meselesinin, parti teşkilâtının veya parti lider kadrosunun tekelinden kurtarıldığını ve aday tespiti, partiye oy veren seçmenlerin veya hiç değilse bütün parti üyelerinin hakkı sayıldığını belirtmiştir. Ayrıca liste usulünün ve nisbî temsili kabul eden seçim mevzuatımızın, matbu listeler üzerinde ad çizme ve yazmayı yasaklamadığı için, parti adaylarının, demokratik yolla tesbiti ve aday listelerinin tanziminin özel bir önem taşıdığını; seçmene arzedilecek aday listesinin tanzimini, oligarşik heyetlere bırakmanın, demokratik düşünce ve inançla bağdaşmayacağına altını çizmiştir.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun ilk şekli kayıtlı parti üyelerine açık, zorunlu seçimi öngörmüş, böylece siyasi parti merkez egemenliği ve oligarşik yönetim

¹⁸² **AKGÜNER**, s.11.

¹⁸³ **ÇAĞLAR**, Bakır: Anayasa Bilim/Bir Çalışma Taslağı, BFS Yayınları, İstanbul 1989, s.235 ; **AKGÜNER**, s.22.

¹⁸⁴ “..çağdaş demokrasiler, parti cihazının veya mahdut lider ekibinin hâkimiyeti yerine, partiye oy veren seçmenlerin veya hiç değilse parti üyelerinin, parti adaylarının tesbiti ameliyesine katılmalarını kabul etmiştir.. Tek dereceli oy ilkesi, seçmenlerin, yasama meclisi üyelerini, aracı olmadan doğrudan doğruya seçebilmeleri demektir. Yasama meclislerine seçim yapacak ikinci kademe seçmen seçimi söz konusu olmadığına ve aday tesbiti işi, yasama meclislerine seçim yapmak demek bulunmadığına göre, dâva konusu 29 uncu maddenin, bu ilkeye değinen bir yönü yoktur...önseçimi gerektiren ve iptali istenen 29 uncu maddenin Anayasa'nın 55 nci maddesinin öngördüğü serbest, eşit gizli ve tek dereceli genel oy ilkeleri ile Anayasa'nın diğer herhangi bir maddesine aykırılığı yoktur”. E. 1965/36, K. 1967/12, K.T.:18.05.1967, **AMK, RG**, 25.10.1967-S.12737.

anlayışı önlenmek istenmiştir. Ancak söz konusu, SPK'nın 37. maddesi daha sonra değişime uğramış, ön seçim yöntemi zorunlu olmaktan çıkarılmış ve aday belirlenmesi yöntemi siyasi partilerin tercihinin bırakılmıştır¹⁸⁵. Bu düzenleme ülkemiz açısından ön seçim yönteminin neredeyse hiç tercih edilmemesi sonucunu doğurmuştur. Ülkemizdeki siyasi partiler genelde yöntem olarak merkez yoklaması ile aday belirlemeyi tercih etmişler, bu durum ise lider hegemonyasının güçlenmesi ile siyasi partilerde parti içi demokrasiyi zayıflatmıştır¹⁸⁶.

4. Karşılaştırmalı Hukuktaki Durum

Parti içi demokrasi ilkesinin anayasal hüküm olarak öngörüldüğü ülkeler ülkemizle beraber Almanya ve İspanyadır. Ayrıca Alman Siyasi Partiler Kanunu'nda parti içi demokrasi ilkesi gereğince getirilen tek düzenleme gizli oy ilkesidir ve bu hususun da ayrıntıları seçim kanunlarına ve parti tüzüklerine bırakılmıştır¹⁸⁷. Anayasalarında bu ilkeye yer vermeyen ve özel siyasi partiler kanunu olmayan Fransa, Danimarka, Hollanda gibi ülkelerde parti içi demokrasi ilkesi genellikle parti tüzüklerine bırakılmıştır. Çek Cumhuriyeti siyasi partilerle ilgili kanunda partilerin demokratik tüzüğe ve organlara sahip olmasını öngörmekteyken, Yunanistan'da parti içi demokrasi ile ilgili düzenleme bulunmamaktadır. İtalya'da sendikalar için Anayasa'da öngörülen demokratik iç düzen siyasi partiler için öngörülmemiştir. İsrail'de ise sadece partilerin hangi organlara sahip olması gerektiğine ilişkin kanuni düzenleme bulunmakta, ancak parti içi demokrasi ilkesi ile ilgili herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır¹⁸⁸.

Sonuç itibarıyla, parti içi demokrasinin hukuki olmaktan daha çok siyasal kültür ile ilgili bir konu olduğunu yukarıda belirttiğimiz ülkelerdeki düzenleme şekli ve

¹⁸⁵ SPK'nın 37. maddesinin 1. fıkrası aynen şöyledir: "Siyasi partiler, milletvekilliği genel veya ara seçimlerinde, adaylık için müracaat eden ve adaylığı uygun bulunanlar arasından, adayların tespitini; serbest, eşit, gizli oy açık tasnif esasları çerçevesinde, tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilirler".

¹⁸⁶ KOÇAK, Siyasal Partiler, s.104-105 ; SAĞLAM, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.200.

¹⁸⁷ SAĞLAM, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.203.

¹⁸⁸ İsrail 1998'den sonra önseçim yöntemini uygulamaya başlamıştır. SAĞLAM, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.204 ; Karşılaştırmalı hukukta daha ayrıntılı bilgi için bkz. YANIK, Parti İçi Demokrasi, s.37-40.

örnekleri göstermektedir. Bu alanda düzenleme yapmak parti içi demokrasiyi geliştirmek için tek başına yeterli olmayacaktır.

II.1982 ANAYASASI'NA GÖRE SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ

A. 1982 ANAYASASI'NDA GENEL OLARAK SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ

1982 Anayasası siyasi partileri 68. ve 69. maddelerinde düzenleyerek birer anayasal kurum haline getirmiştir. Siyasi parti kurma, siyasi partilere üye olma ve parti üyeliğinden ayrılma ve partilerin uyacakları esaslar Anayasa'da düzenlenmiştir. Bu maddelerde siyasi partilerin önceden izin alınmadan kurulabileceği belirtilmiş ve “Demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları” şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca siyasi partilerin sıradan mahkemeler tarafından değil, ancak Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılabileceği güvencesi getirilmiştir (An.69/4). Anayasa'da belirtilen bu güvencelere rağmen siyasal faaliyette bulunma, üyelik ve parti kapatma nedenleri gibi konularda bu örgütlerin varlık nedeni ile bağdaşmayacak sınırlayıcı kurallara tabi tutulmuşlardır. Bu durum “demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları” olarak kabul edilen partilerin siyasi işlevlerini uzun dönem tam olarak yerine getirmesini engellemiştir. 1995 Anayasa değişiklikleri¹⁸⁹ ile bu durum kısmen değiştirilmiş, az katılımcı demokratik toplum modelinden katılımcı demokrasiye geçiş amaçlanmıştır. Bu amaçla değişiklikler yoğun olarak siyasi partiler ile ilgili Anayasa'nın 68. ve 69. maddelerinde yapılmıştır. 2001 yılında yapılan kapsamlı Anayasa değişikliklerinde¹⁹⁰ siyasi partilerle ilgili 69. madde de yer almış, yapılan değişiklik ve eklemelerle siyasi parti özgürlüğünün daha da geliştirilmesi amaçlanmıştır.

1. 1995 Anayasa Değişikliklerinin Getirdikleri

¹⁸⁹ 4121 sayılı 7.11.1982 tarih ve 2709 sayılı T.C. Anayasasının Başlangıç Metni ve Bazı Maddelerin Değiştirilmesine Dair Kanun için bkz. 26.7.1195 Tarih ve 22355 Sayılı Resmi Gazete.

¹⁹⁰ 3 Ekim 2001 tarihli Anayasa değişiklikleri ile ilgili kanun metni için bkz. 17 Ekim 2001 tarih 24556 sayılı Resmi Gazete.

Siyasi partilerle ilgili 1995 Anayasa değişikliklerini dört başlık altında incelemek mümkündür:

a. Siyasi Partilere Katılımcılığı Kolaylaştırılan Değişiklikler

-Siyasi partilere üye olabilme yaşı 21'den 18 yaşa çekildi (m.68/ f.1).

-Yüksek öğrenin öğrencilerine ve yüksek öğretim elamanlarına siyasi partilere üye olabilme imkanı tanındı (m.68/ f.6-7).

-Siyasi partilerin yurtdışında teşkilatlanıp faaliyette bulunması ve kadın kolu, gençlik kolu, vakıf ve benzeri yan kuruluşlar kurmasına ilişkin yasaklar kaldırıldı (m.68/ f.2)¹⁹¹.

b. Siyasi Partilerle İlişki ve İşbirliği Yasağını Kaldıran Değişiklikler

-Siyasi partilerin dernek, vakıf, sendika ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları gibi sivil toplum örgütleriyle siyasal ilişki ve işbirliği içerisinde bulunmasına ilişkin yasak kaldırıldı.

c. Devlet Yardımı Konusuna Anayasal Düzenleme

-Siyasi partilere devlet tarafından yeterli düzeyde ve hakça yardım yapılacağı hükmü Anayasa metnine eklendi (m.68/ f.8).

d. Kapatılma Aşamasında Getirilen Güvenceler

-Siyasi partilerin Anayasa'da belirtilen nedenlere aykırı eylemlerinden dolayı kapatabilmelerinde "odak olma"¹⁹² koşulu getirildi (m.69/ f.6).

¹⁹¹ Maddenin yürürlükten kaldırılan içerik metni şöyle idi: "Siyasi partiler, yurt dışında teşkilatlanıp faaliyette bulunamaz, kadın kolu, gençlik kolu ve benzeri şekilde ayrıcalık yaratan yan kuruluşlar meydana getiremez, vakıf kuramazlar". bkz. www.anayasa.gov.tr, e.t.10.12.2004.

-Siyasi parti kapatma davasında, kapatılması istenen siyasi parti genel başkanının yada vekilinin dinleneceği esası getirildi (m.149/ f.4).

-Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan siyasi partinin tüm üyeleri için uygulanan siyasal faaliyet yasağı yerine, sadece partinin kapatılmasına beyan ve faaliyetleriyle sebep olan kurucuları ve üyelerine siyasal faaliyet yasağı getirildi ve bu yasak 5 yıl ile sınırlandırıldı (m.69/ f.8).

e. Değişikliklerin Siyasi Parti Özgürlüğü Açısından Değerlendirilmesi

Siyasi partiler açısından yapılan bu değişiklikler, yapılan iyileştirmeler demokratik yönde gelişme sağlayabilecek, siyasi parti özgürlüğünü genişletici adımlar olmuştur. Değişiklikler katılımcı demokrasi ve siyasi partilerin gerçek işlevlerini sağlamaya yöneliktir¹⁹³. Zira siyasal faaliyete katılma yaşı aşağıya çekilmiş, 1982 Anayasa'nın ilk halinin sebep olduğu az katılımcılık modeli terk edilerek, siyasal faaliyetlere toplumun daha geniş kesimlerinin katılması sağlanmak suretiyle bireysel anlamda siyasi parti özgürlüğünün daha kullanılabilir olması amaçlanmıştır. Ayrıca siyasi partilere kapatılmaları aşamalarında birtakım teminatlar getirilerek kurumsal anlamda siyasi parti özgürlüğü daha güvenceli hale gelmiştir.

2. 2001 Anayasa Değişikliklerinin Getirdikleri

2001 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri ile siyasi partilerin özgürlüğü konusunda daha ileri düzenlemeler yapılmıştır. Değişikliklerin özü şudur: odak olma koşulunun kriterleri belirlenmiş, kapatma yaptırımını dışında; devlet yaptırımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılma yaptırımını öngörülmüştür. Ayrıca, siyasi parti kapatma kararı verilebilmesi için nitelikli çoğunluk koşulu getirilerek, kapatma kararı verilebilmesi daha da zorlaştırılmıştır.

¹⁹² “Bir siyasi partinin 68 inci maddenin dördüncü fıkrasına aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına ancak, onun bu nitelikte fiillerin işlendiği odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesi'nce tespit edilmesi halinde verilir.” (An. 69/5 md.).

¹⁹³ **AKAD**, Mehmet: Anayasa Değişikliği Üzerine Bir Not:Siyasal Katılmanın Niteliği ve Boyutları, Çoşkun Kırca'ya Armağan, GSÜ Yayınları, İstanbul 1996, s.9-10 ; **SAĞLAM**, Fazıl: Siyasi Partiler Kanunu'nda Uluslar Arası Standartlara Uygunluk Sağlamak İçin Yapılması Gereken Değişiklikler, Anayasa Yargısı 17, Ankara, 2000, s.244.

a. Odak Olmanın Koşullarının Yeniden Belirlenen Kriterleri

Anayasa değişikliği ile odak olmanın koşulları kısaca, “yoğunluk”, “kararlılık”, “benimseme” unsurları olarak belirlenmiştir¹⁹⁴. Anayasa’da öngörülen, partinin yetkili kurullarının bu nitelikteki eylemleri benimsemeleri koşulu siyasi partiler için kapatılma açısından önemli güvencedir¹⁹⁵. Odak olma koşullarının kriterlerine ayrı bölümde yer verildiğinden bu hususa ilişkin ayrıntılara o bölümde yer verilecektir.

b. Kapatma Dışında Yeni Yaptırımların Getirilmesi

Anayasa değişikliklerinden sonra Anayasa Mahkemesi bir siyasi parti hakkında artık kapatma, devlet yardımından kısmen yoksun bırakma, devlet yardımından tamamen yoksun bırakma şeklindeki yaptırımlardan sadece birisini uygulayabilecektir. Şimdiye kadar uygulamada pek çok siyasi parti kapatma kararının verilmiş olması bu yeni yaptırımın düzenlenmesinde etkili olabilir, çünkü bu hükümle ilgili olarak gerekçe belirtilmiş değildir. Siyasi partiler hakkındaki yaptırımların basamaklandırılmış şekilde düzenlenmesi Türkiye’nin demokratikleşmesine katkı sağlayacak gelişmelerdendir¹⁹⁶.

Gerçekten siyasi partiler hakkında kapatma yaptırımı dışında daha hafif yaptırımların varolması ülkemizde siyasi parti özgürlüğüne önemli katkılar sağlayabilecek niteliktedir. Örneğin, devlet yardımından yoksun bırakma şeklindeki bir yaptırıma tabi olan bir siyasi parti hem kapatılma gibi daha etkili yaptırımdan kurtulmuş olacak, hem de bu şekildeki yaptırım o siyasi parti üzerinde uyarıcı etki yapacak; bundan böyle yasak faaliyetler içinde olmayacak ve yasal zemine çekilebilecektir. Kapatma

¹⁹⁴ **HAKYEMEZ**, Yusuf Şevki: 2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin Siyasal Parti Üzerindeki Etkileri, Anayasa Yargısı, S.19, Ankara 2002, s. 557-558.

¹⁹⁵ “Bir partinin yasak eylemlerin odağı haline gelmesi, onun bu tür faaliyetlerin merkezi olmasıyla mümkündür. Bu çerçevede, bir siyasal partinin Anayasada gösterilen ilkelere aykırılığı konusunda soyut bir aykırılıkla yetinilmemeli ve bu konuda belli bir kastın ortaya çıkması aranmalıdır. Bunun göstergesi de, partinin yasak eylemleri belirli bir yoğunluk ve kararlılıkla işlemesi olmalıdır.” **BULUT**, Odaklaşma Olgusunun Kriterleri, s.549.

¹⁹⁶ **EROĞUL**, Cem: Altıncı Anayasa Değişikliği, Mülkiye Dergisi, C.25, Kasım-Aralık 2001, s.281.

yaptırımını dışında siyasi partinin son bulmaması sonucuna varmayacak yaptırımların varolması, siyasi partilerin kurumsallaşmasını sağlama yönünden de imkan oluşturur¹⁹⁷.

Kapatma dışında farklı yaptırım getirilmesi, amaçla araç arasında, yani demokratik siyasal düzenin korunması ile partiye uygulanacak yaptırım arasında, bir orantılılığın sağlanmasına imkan tanınması bakımından çok büyük bir önem taşısa da, devlet yardımından yoksun bırakma yaptırımının henüz devletten yardım alma koşullarına erişmemiş olan bir partiye nasıl uygulanacağı, bir sorun noktasıdır. Bizim de bu konuda görüşüne katıldığımız Sağlam, bu düzenlemeyi hukuki açıdan tutarsız bulduğu kadar; siyasi partiler açısından eşitlik ilkesine aykırılık olarak da değerlendirmektedir¹⁹⁸.

Anayasa Mahkemesi, Siyasi Partiler Kanunu'nun 101. maddesinin a ve b bentlerinde sayılan kapatma hallerinde kapatma veya diğer yaptırımlardan birini dava konusu fiilin ağırlığına göre uygulayabilecektir. Hangi durumlarda devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakma uygulanacağı konusunda tek argüman dava konusu fiillerin ağırlığı ifadesidir. Bu farklı yaptırımlardan dava konusu fiillerin ağırlığına göre hangisinin uygulanacağını Anayasa Mahkemesi belirleyecektir.

c. Kapatma Kararlarında Nitelikli Çoğunluk Koşulunun Getirilmesi

Anayasa Mahkemesi'nin çalışma ve yargılama usulünü düzenleyen Anayasanın 149. maddesinde yapılan değişiklikle mahkemenin siyasi kapatma kararı verilebilmesi için gerekli olan salt çoğunluk oyu yerine beşte üç oy çokluğu getirilmiştir¹⁹⁹. Bu

¹⁹⁷ HAKYEMEZ, Anayasa Değişikliklerinin... s, 564.

¹⁹⁸ SAĞLAM, Fazıl: Türk Siyasal Partiler Kanunu Tarihçesi, Eksiklikleri, Reform Çalışmaları, <http://www.konrad.org.tr/index.php?id=360>, e.t. 25.10.2005.

¹⁹⁹ Federal Almanya'da da benzer bir durum söz konusudur. Nasyonal Sosyalist bir parti iktidarının diktatörlük kurmasından sonra ülke girmiş olduğu savaşta yenilmiş, ardından hazırlanan yeni anayasa ile Federal Almanya'da yine de siyasi partilerin kapatılması için, demokratik rejim içerisindeki önemleri paralelinde, Anayasa Mahkemesince üçte iki çoğunlukla karar verilmesi koşulu getirilmiştir. KIRATLI, Metin: Alman Federal Anayasa Mahkemesi, AÜSBF y., Ankara 1963, s.25 : Bununla birlikte Gözler, mahkemelerde kural olarak karar yeter sayısının üye tamsayısının salt çoğunluğu olduğunu, nitelikli çoğunluk koşulunun alışılmadık bir kural olacağını belirterek bu değişikliğin yerinde olmadığını vurgulamıştır. GÖZLER, Kemal: Anayasa Değişikliği Gerekli Mi? 1982 Anayasası İçin Bir Savunma, Ekin Yayınevi, Bursa, 2001, s. 53.

nitelikli çoğunluk koşulu ile Anayasa Mahkemesi'nin siyasi parti kapatma kararı vermesi eski döneme göre zorlaştırılmıştır. Madde metni “siyasi parti davalarında kapatılmaya karar verebilmesi için beşte üç oy çokluğu şarttır” şeklinde belirtildiğinden diğer yaptırım olan devlet yardımından yoksun bırakma kararı verirken Anayasa Mahkemesi yine salt çoğunluk oyu ile karar verebilecektir.

B. SİYASİ PARTİ KURMA ÖZGÜRLÜĞÜ

Siyasi parti özgürlüğünün en temel şartı siyasi partilerin kurulmasının serbest olmasıdır. Anayasamız da bu serbestliği tanıdığı, 68. maddesinin üçüncü fıkrasında “siyasi partiler izin almadan kurulurlar” şeklinde belirtmiştir. Kuruluş özgürlüğü şekil, isim belirleme, parti programlarının belirlenmesi ve bu yapının gerektirdiği uygun faaliyet olanağını kapsar. Ayrıca bu özgürlük siyasi partilere şans eşitliği tanınmasını da içerir²⁰⁰.

Anayasa'nın 68. maddesinin 3. fıkrası siyasi partilerin önceden izin almadan kurulabileceğini belirttikten sonra aynı cümlede devamında “...Anayasa ve kanun hükümleri içinde faaliyetlerini sürdürürler” şeklinde belirterek 1961 Anayasası'nda ‘serbestçe faaliyette bulunma²⁰¹, yerini ‘Anayasa ve kanun hükümleri içinde faaliyet’e bırakmıştır. Her iki Anayasa metnini karşılaştırdığımızda 1961 Anayasası'nda ‘serbestlik’ 1982 Anayasası'nda ise ‘sınırlılık²⁰², söz konusudur²⁰³. 1995 ve 2001 yılında

²⁰⁰ Gören bu konuya örnek olarak yayın saatlerinden faydalanma konusunu göstermektedir. **GÖREN**, Anayasa Hukuku s.475 ; **GÖREN**, Zafer: Anayasa ve Sorumluluk, C.2, DEÜHF yayınları, İzmir 1999, s. 321.

²⁰¹ Bu hüküm 1961 Anayasası'nda “Siyasi partiler, önceden izin almadan kurulurlar ve serbestçe faaliyette bulunurlar”(56/3) şeklinde idi.

²⁰² Özgürlükleri sınırlamanın sınırı olarak anayasaca benimsenen demokratik toplum düzeni gereklerinden 1982 Anayasası ile kabul gören demokratik toplum düzeni gereklerinden çağdaş, çoğulcu demokrasi anlayışı anlaşılmalıdır. **TURHAN**, Mehmet: Anayasamız Ve Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri, Anayasa Yargısı, Ankara 1991, s.408 ; **TANÖR**, Bülent: İki Anayasa 1961-1982, Beta yayınları, İstanbul 1986, s.136-137 ; **GÖREN**, Anayasa ve Sorumluluk, s.21-22.

²⁰³ “Vurgu eski metinde serbestlik, yenisinde ise baştan sınırlılık üzerinedir. Gerçi parti kurmak yine serbesttir ve izne bağlı değildir; ama bu ilke, parti kurmak için bir araya gelenlerin yargılanmasına engel olmamıştır. Sosyalist parti girişim komitesi üyelerinin yargılanması buna örnektir”. **TANÖR**, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, s.125 ; **KOÇAK**, Siyasal Partiler, s.84.

yapılan Anayasa değişiklikleri bu hükmü kapsamamış, söz konusu düzenleme aynen korunmuştur.

Siyasi partilere tanınan bu serbestlikten ne anlamak gerektiği konusunda bilgi sahibi olmak için Anayasa Mahkemesi kararlarını incelemek gerekir. Anayasa Mahkemesi bir kararında²⁰⁴ “partilerin serbest çalışmaları, olağandışı engellere bağlı tutulmamaları demokratik hukuk devletinin doğal gereğidir. Kamu yararı için getirilen sınırları aşmayan düzenlemeler sakıncasızdır.... Siyasi partiler gerçekten demokratik siyasi yaşamın vazgeçilmez unsurları iseler, varlıklarını koruyup geliştirecekleri, kuruluş nedenlerini doğrulayıcı en etkin araç olan olanakları engellenmemeli, sınırlama amacı aşılmamalıdır. Zorlaştırma, anayasal ilke ile yasanın çelişkinsini açıklamaktadır” diyerek siyasi partiler için serbestlik ilkesinin ne anlam taşıdığını belirtmiştir.

1. Siyasi Partilerin Kuruluşu ve Tüzel Kişilik Kazanmaları

a. Kuruluş Serbestisi

Siyasi Partiler Kanunu'nun 5. maddesi vatandaşların siyasi parti kurma hakkına sahip olduğunu belirttikten sonra, siyasi partilerin Anayasa ve kanunlar çerçevesinde, önceden izin almaksızın serbestçe kurulabileceğini hükme bağlamıştır.

b. Siyasi Parti Oluşturmada Yeter Sayı

Siyasi Partiler Kanunu bu yeter sayıyı açık bir şekilde belirtmiştir. Buna göre, siyasi partiler en az otuz Türk vatandaşı tarafından kurulur(SPK m.8/ f.1). Ayrıca bu yeter sayıyı sağlayacak vatandaşlarında siyasi partiye üye olma yeterliliğine sahip olması gerekir.

c. Siyasi Parti'nin Merkezi

²⁰⁴ E.1986/17, K.1987/11, K.T.:22.5.1987, AMKD S.23, s.23.

Siyasi Partiler Kanunu bu hususta siyasi partilere tercih hakkı tanımamıştır. Bir siyasi partinin genel merkezi Türkiye Cumhuriyeti'nin de başkenti olan Ankara olmak zorundadır(SPK m.8/ f.2).

d. Kuruluş'ta İçişleri Bakanlığı'nın Fonksiyonu

Siyasi partiler, kanunda belirtilen birtakım bildiri ve belgelerin, İçişleri Bakanlığına verilmesiyle tüzel kişilik kazanırlar. Bu an siyasi partilerin hukuken varlık kazanmaları ve anayasal güvencelere kavuşmaları açısından önemlidir ki, Siyasi Partiler Kanunu'nda belgelerin teslimi ile tüzel kişilik kazanıldığını açıkça belirtmiştir. Bu bildiri ve belgelerin neler olduğu Siyasi Partiler Kanunu'nun 8. maddesinin 3. fıkrasında belirtilmiştir²⁰⁵.

Kanunda belirtilen bilgi ve belgeler teslim edildiği anda, İçişleri Bakanlığı tarafından bir 'alındı belgesi' verilir. Ancak İçişleri Bakanlığı'nın görevi bu belgeleri teslim almak ve alındı belgesi vermekle sınırlı kalmaz, ayrıca kanunun açık hükmü gereği kuruluş bildirisi ve alındı belgesinin onaylı birer örneği ile bildiri eklerinin birer takımını üç gün içinde Cumhuriyet Başsavcılığı ile Anayasa Mahkemesi'ne gönderilir.

e. Cumhuriyet Başsavcılığı'nın Partilerin Kuruluşunu Denetlemesi

Cumhuriyet Başsavcılığı'nın siyasi partilerin kuruluşu aşamasında eksiklik veya aykırılık bulması ile bu eksiklik ve aykırılığı bildirim yapmasına rağmen giderilmemesi durumunda siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin hükümlerin uygulanacağını öngören hüküm yürürlükten kaldırılmıştır. Dolayısıyla, 1999 tarihinden sonraki süreçte Siyasi

²⁰⁵ Maddeye göre: "Bildiriye, kurulacak siyasi partinin adı, genel merkez adresi, kurucuların adı, soyadı, doğum yeri ve tarihi, öğrenim durumları, meslek veya sanatlarıyla ikametgahlarının belirtilmesi ve bu bildirinin bütün kurucular tarafından imzalanması ve bildiriye beşer adet olmak üzere kurucuların nüfus kayıt örnekleri, adli sicil belgeleri ve kurucuların ayrı ayrı düzenledikleri siyasi parti kurucusu olabilme şartlarını taşıdıklarını belirten imzalı beyannameler ile kurucular tarafından imzalanmış parti tüzüğü ve programının eklenmesi şarttır".

Partiler Kanunu'nun 9. maddesinin ilga²⁰⁶ edilmesi sebebiyle kuruluş aşamasında Cumhuriyet Başsavcılığı'nın fonksiyonu kalmamıştır.

f. Siyasi Partiler Sicili

Siyasi Partiler Kanunu'nun 10. maddesi her siyasi parti için bir sicil dosyası tutulmasını zorunlu kılmıştır. Sicil tutma görevini de bir önceki 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'ndan farklı olarak Anayasa Mahkemesi'ne değil, Cumhuriyet Başsavcılığı'na vermiştir. Bu sicil dosyalarında nelerin bulunacağı da 10. maddede sayma yolu ile belirtilmiştir. Doktrinde sicil tutma görevinin Anayasa Mahkemesi'nden alınıp Cumhuriyet Başsavcılığı'na verilmesi ve siyasi partiler tarafından verilmesi gereken belgelerin sayısının çokluğu nedeniyle mevcut durumun serbestlik ilkesini zedelediği endişeleri belirtilmektedir²⁰⁷.

Ayrıca siyasi partiler, 10. maddenin b ve c bentlerinde belirtilen bilgi ve belgeler ile bunlarda ve parti tüzük ve programlarında yapılan değişiklikleri, yayın veya değişiklik tarihinden itibaren on beş gün içinde; d bendinde belirtilen listeler ile bunlarla ilgili değişiklikleri ise, altı ayda bir Cumhuriyet Başsavcılığına göndermelerinin yasal zorunlulukları olduğu hükme bağlanmıştır.

g. Sicilin Aleniyeti

Siyasi partiler sicili herkese açıktır, ancak bu sicilin aleniyeti her durumda geçerli değildir. Siyasi Partiler Kanunu'nun 10. maddesi bu durumu düzenlemiştir. Buna göre, soruşturma ile ilgili bilgilerin gizliliğine ilişkin hükümlerin saklıdır.

2. Siyasi Parti Kuruculuğu ve Üye Olma

²⁰⁶ Bkz. 4445 sayılı Kanununun 25. maddesi için 14/08/1999 tarihli 23786 nolu Resmi Gazete.

²⁰⁷ Tanör, bu durumun serbestlik ilkesini zedelediğini, önceki Siyasi Partiler Kanunu'nda bu kadar çok bilgi ve belgenin verilmesi zorunluluğunun olmadığını ve bilgilerin Anayasa Mahkemesi'ne verilmesi gerektiğinden önceki Siyasi Partiler Kanunu'nun serbestlik ilkesini zedelediğini belirtmektedir. **TANÖR**, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, s.128.

Siyasi Partiler Kanunu'nun 8. maddesine göre siyasi partiler üye olma yeterliliğine sahip Türk vatandaşları tarafından kurulur. Üye olma yeterlilikleri ise aynı Kanunun 11. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre, 18 yaşını tamamlamış medeni ve siyasi haklara sahip vatandaşlar, siyasi parti kurucusu ve üyesi olabilir. Maddenin devamında ise siyasi partilere üye olamayacaklar, dolayısıyla da kurucu olamayacaklar fıkralar halinde belirtilmiştir.

a. Siyasi Partilere Kurucu veya Üye Olamayacak Meslek Mensupları

Bazı meslek gruplarının içinde yer alan kişilerin siyasi partilere üye olamayacakları gerek Anayasada gerek Siyasi Partiler Kanunu'nda belirtilmiştir. Hakimler ve savcılar, Sayıştay dahil yüksek yargı organları mensupları, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri, yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, Silahlı Kuvvetler mensupları ile yükseköğretim öncesi öğrencileri siyasi partilere üye olamazlar (An. m.68/ f.5 ve SPK m.11). Doktrinde silahlı kuvvetler mensupları, kolluk görevlileri ile hakim ve savcılara ilişkin yasaklamaların yerinde kabul edilebileceği ancak, yasak kapsamının tüm kamu görevlilerini içermesinin siyasi parti özgürlüğü açısından kabullenilmesinin güç olduğu belirtilmiştir²⁰⁸.

a. Siyasi Partilere Kurucu ve Üye Olmayı Engelleyen Durumlar

Siyasi partilere kurucu ve üye olmaya engel durumlar Siyasi Partiler Kanunu'nun 11. maddesinde bentler halinde sayılmıştır. Buna göre, Kamu hizmetlerinden yasaklılar, basit ve nitelikli zimmet, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlar ile istimal ve istihlak kaçakçılığı dışında kalan kaçakçılık suçları, resmi ihale ve alım satımlara fesat karıştırma veya Devlet sırlarını açığa vurma suçlarından biriyle mahkum olanlar, taksirli suçlar hariç beş yıl ağır hapis veya beş yıl ve daha fazla hapis cezasına mahkum olanlar, Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kitabının birinci babında yazılı suçlardan veya bu suçların

²⁰⁸ **TANÖR**, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, s.126 ; **ATAR**, s.61 ; **ERMUMCU**, Osman: AİHS'in 11. Maddesi Tahlili, Türk Hukuk Dergisi, S.106, Ocak 2006, s.8-9.

işlenmesini aleni olarak tahrik etme suçundan mahkum olanlar ve terör eyleminden mahkum olanlar siyasi partilere üye olamazlar ve üye kaydedilemezler (SPK m.11-b).

Ülkemizde 1 Haziran 2005 tarihinden itibaren yürürlüğe giren 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nu yürürlükten kaldırmıştır²⁰⁹. Bu yüzden Siyasi Partiler Kanunu'nun 11. maddesinin b bendinin 4. fıkrasında belirtilen TCK'nın ikinci kitabının birinci babından 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda karşılığı olan ikinci kitabın, üçüncü bölümünü anlamak gerekir.

b. Yükseköğretim Elemanlarının Özel Durumu

Siyasi Partiler Kanunu'nun göndermesiyle 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu²¹⁰'nun 59. maddesinde yükseköğretim elemanlarının siyasi partilere hangi şartlarda üye olabilecekleri düzenlenmiştir. Buna göre, yükseköğretim kurumlarının öğretim elemanları, siyasi partilere üye olabilirler; yükseköğretim kurumlarındaki görevlerini aksatmamak ve bir ay içinde kurumlarına bildirmek kaydıyla, siyasi partilerin merkez organları ile onlara bağlı araştırma ve danışma birimlerinde görev alabilirler. Şu kadar ki, bu durumdaki öğretim elemanları, Yükseköğretim Kurulu ve Yükseköğretim Denetleme Kurulu üyesi, rektör, dekan, enstitü ve yüksekokul müdürü ve bölüm başkanı olamazlar, onların yardımcılıklarına seçilemezler (YÖK m.59).

3. Siyasi Parti Olmanın Hukuksal Sonuçları

a. Anayasal Güvenceye Kavuşma

Siyasi Partiler Kanunu'nda belirtilen belgelerin İçişleri Bakanlığı'na verilmesi ile parti kurulmuş ve tüzel kişilik kazanmış olmaktadır²¹¹. Bu durumun en önemli sonucu da

²⁰⁹ Resmi Gazete, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, yayım tarihi:12.10.2004, S.25611.

²¹⁰ Resmi Gazete, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, yayım tarihi:06.11.1981, S.17506.

²¹¹ "Bir partinin kurulup tüzel kişilik kazanması için bazı biçim koşullarını tam olarak yerine getirilmesi yeterlidir. Kuruluş aşamasında bu koşulların tam olarak yerine getirilmemesi bile partinin tüzel kişilik kazanmasına engel değildir...gerekli belgelerin İçişleri Bakanlığına verilmesiyle partinin kayıtsız, şartsız kurulup tüzel kişilik kazandığının ve serbestçe çalışmaya başladığının kabulü zorunludur." E.1987/1, K.1987/2, K.T.: 2.6.1987, **AMK (R.G. 23.12.1987-19673)**.

siyasi partinin kurulmakla kişilik kazanmasına bağlı olarak Anayasanın siyasi partilere tanıdığı tüm güvence ve temel haklardan yararlanabilmesidir²¹².

Siyasi partinin tüzel kişilik kazanıp kazanmadığı durumunu hangi merci tespit edecektir? sorusunun cevabı belgeleri teslim almakla görevli İçişleri Bakanlığı da değildir, siyasi partiler sicilini tutan Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı da değildir. Bu görev kendi kararlarında da bu hususu net bir biçimde vurgulayan Anayasa Mahkemesi'nindir²¹³.

b. Anayasada Yer Alan Temel Haklardan Yararlanma

Bir siyasi partinin kurulmasının bir başka hukuki sonucu, Anayasanın kişilere tanıdığı temel haklara sahip olmasıdır. Zira Anayasanın 12. maddesi, herkesin kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve özgürlüklere sahip olduğunu belirtmiştir. Bu temel hak ve ödevler 12. maddeden başlayarak 74. maddeye kadar sıralı halde düzenlenmiştir. Siyasi partiler de tüzel kişilik kazandıkları andan itibaren Anayasada yer alan herkes tabiri içinde yer alır ve sayılan haklardan yararlanabilirler²¹⁴. Ancak bazı temel haklar nitelikleri gereği siyasi partiler için geçerli değildir ve ancak gerçek kişiler tarafından kullanılacak nitelikte, mantık yoluyla çıkarılabilecek temel haklardır: Örneğin, Anayasanın 23. maddesinde düzenlenen seyahat özgürlüğü, 42. maddesinde düzenlenen öğrenim hakkı, 56. maddesinde düzenlenen sağlık hakkı, 70. maddesinde düzenlenen kamu hizmetine girme hakkı nitelikleri gereği ancak gerçek kişiler tarafından kullanılabilir.

Elbette siyasi partilerin kullanabilecekleri anayasal güvence ile donatılmış haklar da vardır. Bunların başında Anayasanın 10. maddesinde düzenlenen Eşitlik hakkı, 26. maddesinde düzenlenen Düşünce özgürlüğü, 31. maddesinde düzenlenen kitle iletişim

²¹² KOÇAK, Siyasal Partiler, s.97.

²¹³ “Bir siyasi partinin tüzel kişilik kazanıp kazanmadığının tespiti davasının Anayasa Mahkemesi'nin görev alanına girdiği kabul edilmelidir.” E.1987/1, K.1987/2, K.T.: 02.06.1987, AMK (R.G. 23.12.1987-19673).

²¹⁴ KOÇAK, Siyasal Partiler, s.98.

araçlarından yararlanma ve 34. maddesinde düzenlenen toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkıdır.

aa. Eşitlik Hakkı (An. m.10)

Eşitlik hakkından siyasi partiler de faydalanır. Bu eşitlik tüm siyasi partiler aynı güçte olmalı şeklinde anlaşılmalıdır. Anayasanın da açıkça belirttiği üzere bu hükümden kanun önünde eşitlik anlaşılmalıdır²¹⁵.

bb. Düşünce Özgürlüğü (An. m.26)

Görüş ve düşünceleriyle kamuoyu oluşturan, kamuoyunu yönlendiren; siyasal iradeye etki eden siyasi partilerin elbette ki düşünce özgürlüğünden mahrum bırakılmaları düşünülemez. Hatta bu güvenceden en başta faydalanacak kişilerin siyasi partiler olduğunu söylemek mümkündür²¹⁶. Anayasa kişilerin düşünce özgürlüğünü, ‘düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti’ başlıklı 26. maddesinde düzenlemiştir. Buna göre, “Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir.”

cc. Kitle Haberleşme Araçlarından Yararlanma Hakkı (An. m.31)

Anayasa, kamu tüzel kişilerinin elindeki basın dışı kitle haberleşme araçlarından faydalanma hakkını düzenlerken, tereddüt olmaması için olsa gerek siyasi partilerin de özellikle faydalanma hakkına sahip olduğunu belirtmiştir. Bu hak açısından altı çizilmesi

²¹⁵ Anayasanın 10. maddesinin birinci fıkrası aynen şöyledir: “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir”.

²¹⁶ **DURMUŞ**, Arzu: Siyasi Partilerin Kapatılması ve Yüce Divan Kararlarını Tartışmak, Beta yayınları, 1. Bası, İstanbul 2001, s.19 ; Kamuoyunu kanalize eden siyasi partiler bu özgürlükten elbette en başta koruma görür. **KOÇAK**, Siyasal Partiler, s.100.

gereken husus kitle iletişim aracından faydalanılma koşulları basın dışı olması ve kamu tüzel kişilerinin kontrolünde olmasıdır²¹⁷.

dd. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı (An. m.34)

Herkesin toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkına sahip olduğunu belirten anayasal hükme elbette ki siyasi partiler de dahildir. Anayasa ve kanunda belirtilen sınırlama sebeplerine aykırı olmamak koşuluyla siyasi partilerin bu haktan yoksun bırakılmaları düşünülemez. Hatta siyasi partilere bu konuda bazı imtiyazlarda tanınmıştır: örneğin, 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun 4/a maddesine göre siyasi partiler kendi tüzükleri doğrultusunda yapacakları kapalı yer toplantıları için düzenleme kurulu oluşturmak ve bildirim vermek gibi yasal zorunluluklar ile yükümlü değildir.

ee. Siyasi Partilerin Nitelikleri Gereği Faydalanabilecekleri Diğer Temel Haklar

Siyasi partiler yukarıda belirttiğimiz temel haklar dışında da haklara sahiptir. Bu haklardan siyasi partiler niteliklerinin gerektirdiği ölçüde faydalanabilecektir. Devlet gerçek kişiler gibi siyasi partilerin de bu temel hak ve özgürlüklerine saygı göstermekle yükümlüdür²¹⁸. Bu haklara örnek verecek olursak: konut dokunulmazlığı (An. m.21), haberleşme özgürlüğü ve gizliliği (An. m.22), gazete, dergi ve kitap çıkarma hakkı (An. m.28-29), mülkiyet ve miras hakkı (An. m.35), dilekçe hakkı (An. m.74) vb.

C. SİYASİ PARTİYE ÜYE OLMA VEYA OLMAMA ÖZGÜRLÜĞÜ

Anayasanın 68/1 “Vatandaşlar siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve partilerden ayrılma²¹⁹ hakkına sahiptir” hükmü, vatandaşların siyasi partilere üye olabileceklerini ve üye olduktan sonra özgürce üyelikten ayrılanabileceğini açıkça

²¹⁷ Anayasa 31/1. maddesi şöyledir: “Kişiler ve siyasî partiler, kamu tüzelkişilerinin elindeki basın dışı kitle haberleşme ve yayım araçlarından yararlanma hakkına sahiptir. Bu yararlanmanın şartları ve usulleri kanunla düzenlenir”.

²¹⁸ Temel hak ve hürriyetler, Anayasanın ilgili maddelerinde öngörülen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak kanunla sınırlanabilir. **KOÇAK**, Siyasal Partiler, s.100.

²¹⁹ Maddenin değişiklikten önceki belirtilen kısmı şu şekildeydi: “.....partilerden çıkma hakkına sahiptir.”

belirtmiştir. Ayrıca bu özgürlük herhangi bir siyasi partiye üye olmama özgürlüğünü de kapsar. Siyasi partilere üye olabilecek kişiler konusunda sınırlamalar da söz konusudur, bu sınırlamalar Anayasa 68. maddenin 5. ve 6. fıkralarında düzenlenmiştir²²⁰.

D. ANAYASADA SİYASİ PARTİLERİN UYMASI GEREKEN ESASLAR

Anayasanın 1995 yılında değişikliğe uğrayan 68. maddesinin dördüncü fıkrasına göre “Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine millet egemenliğine demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf ve zümre diktatörlüğünü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez”. 69. maddenin beşinci ve altıncı fıkrasında bir siyasi partinin tüzük, program ve faaliyetlerinin 68. maddeye aykırı olması halinde Anayasa Mahkemesi tarafından temelli kapatılacağı²²¹ belirtilmektedir. Buna göre maddenin ilk halinde yer alan kapatma nedenleri arasına ‘devletin bağımsızlığı’, ‘eşitlik ve hukuk devleti’ ilkeleri ile ‘suç işlenmesine teşvik etme’ nedenleri girmiştir. Ayrıca maddenin ilk halinde siyasi partilerin Anayasa’nın 14. maddesi dışına çıkamayacağı ve aksi faaliyetin kapatma sebebi sayılacağını belirten hüküm kaldırılmıştır. 14. maddede belirtilen sebeplerin 68.maddenin dördüncü fıkrasında da aynen sayılması nedeniyle bu hükmün Anayasa metninden çıkarılması yerinde olmuş ve gereksiz tekrar önlenmiştir.

Anayasa’nın 68.maddenin dördüncü fıkrasında siyasi partilerin uyması gereken ilkeler sayı olarak on adet civarında olmasına rağmen, bunları üç ana başlık altında

²²⁰ Bu bölüm siyasi parti özgürlüğünün bireysel anlamı bölümünde ayrıntılı incelendiğinden bu noktada bu kadar açıklama ile yetinilecektir. Bkz. Siyasi parti özgürlüğünün bireysel anlamı.

²²¹ Tanör, bu hükümlerle birlikte Anayasanın bütün partiler için adeta ortak parti programı durumunda olduğunu belirtip, bundan dolayı siyasi partilerin Anayasayı uygulamaktan başka pek çareleri kalmadığını vurgulamaktadır. Aynı zamanda bu durumun büyük oranda Anayasanın da değiştiremez duruma gelmesine sebep olduğu tespitinde bulunmuştur. **TANÖR**, Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu, s.127.

toplamak mümkündür. Bu ilkeler “demokratik devlet”, “laik devlet” ve “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü(üniter devlet)” ilkeleridir²²².

Yukarıda belirttiğimiz gibi Anayasa’nın 68. ve 69. maddelerinde siyasi partilerle ilgili demokratik toplum anlayışı ile tam bağdaşmayan sınırlayıcı hükümler 1995 değişiklikleri ile önemli ölçüde giderilmiştir²²³.

1. Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğü

“Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü” siyasi partilerin amaç ve faaliyetlerinde uyması gereken ilke olmakla birlikte, Anayasa’nın çeşitli maddelerinde de bu ilkeye ayrıca yer verilmesi Anayasa’da bu ilkeye özel bir önem verildiğinin göstergesidir. Dolayısıyla “bölünmez bütünlük” sıkı bir hukuki koruma altına alınmıştır. Ayrıca, Anayasa’nın 3. maddesinde bu ilkeye yer verilerek bu ilke “değiştirilmesi teklif dahi edilemez hükümler²²⁴” arasında yer verilmiştir. Anayasa’nın 5. maddesinde ise devletin temel amaç ve görevlerinden biri olarak bölünmez bütünlük devletin koruması altına alınmıştır.

Günümüzde ulus devlet, sermayenin uluslar arası alana doğru hızla kayması ve çeşitli ülkelerde dışarıdan gelen sermaye ve girişim potansiyeli ile aşılmaya başlamış ve bu alanda ulus devleti aşan ve birçok ülkenin bir araya gelmesiyle oluşan birlikler oluşmuştur(örneğin Avrupa Birliği gibi). Ayrıca özellikle insan hakları alanında, yine ulusal sınırları aşır bölgesel ve evrensel düzeyde insan hakları sözleşmeleri ve bu sözleşmeleri koruyucu mekanizmalar yer almıştır. Gerek ekonomik alanda gerek insan hakları alanındaki gelişmeler günümüzde ulus devletin aşıldığını veya farklı anlamlar

²²² **HAKYEMEZ**, *Militan Demokrasi Anlayışı*, s.199 ; Bulut, ülkemizde siyasi parti yasakları açısından siyasi partileri dine dayalı partiler, milli devlet ilkesini ihlal eden partiler ile sosyalist ve komünist partiler olmak üzere üçe ayırmış, ve bu tür partilerin kurulmasının ve faaliyet göstermesinin yasaklandığını belirtmiştir. **BULUT**, *Odaklaşma Olgusunun Kriterleri*, s.545.

²²³ Bkz. 1995 Anayasa değişikliklerinin getirdikleri bölümü.

²²⁴ Anayasa’nın 4. maddesine göre “....3 üncü maddesi hükümleri değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif dahi edilemez. Anayasa’nın 3. maddesi aynen şöyledir: “Türkiye devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili ‘Türkçe’dir. Bayrağı şekli kanunda belirtilen beyaz ay yıldızlı al bayraktır. Milli marşı ‘İstiklal Marşı’dır. Başkenti ‘Ankara’dır.”.

taşıdığı biçimde yorumlanmaktadır²²⁵. Bu noktada bu ilkenin 1982 Anayasası'nda çok katı bir şekilde korunması ulus devletin günümüzde kazandığı farklı boyut doğrultusunda oluşan bir açıyla ne anlama geldiğini daha ayrıntılı biçimde ele almak faydalı olacaktır. Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesine uyan devlet modeli “üniter devlet” modelidir. Bu devlet biçiminde tek ülke, tek ulus ve bunlara bağlı olarak tek bir siyasal ve hukuki örgütlenme söz konusudur²²⁶.

a. Devletin Ülkesiyle Bölünmez Bütünlüğü

Bu ilke daha çok devletin bölünmezliğini toprak açısından korur ve devletin toprak unsurunun bölünmesi yönündeki amaç ve faaliyeti sınırlar²²⁷.

aa. Bölgecilik ve Bölücülük

Devletin ülkesi ile bölünmez bütünlüğü ilkesi bölgecilik amacının yasaklanmasını da içermektedir. Yasaklanacak olan bölgecilik gayretleri ülkenin bazı bölgelerinde millete ait olan egemenliğin sınırlama biçiminde olan bölgeciliktir²²⁸. Bu noktada devletin ülkesiyle bölünmez bütünlüğü ilkesi bölgeciliğin bölücülüğe dönüşmesini engellemektedir²²⁹. Bu ilke üniter devlet modeli içinde devletin egemenliğini bölmeden, devretmeden ve ülkede varolan hukuki ve siyasi birliği ortadan kaldırmadan yerinden yönetim organlarına özerklik verilmesini öneren ve savunan

²²⁵ **ÇAĞLAR**, Bakır: Avrupa Yeni Mekanında Kurumsallaşma:Hukuk Ve Demokrasi, Anayasa Yargısı 9, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 1993, s.234-240 ; **ÖZDEK**, Yasemin E., Halkın Emek Partisinin Kapatılmasına İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararı Üzerine Düşünceler, Amme İdare Dergisi, C.26, S.3, Ankara 1993, s.192-193.

²²⁶ **NALBANT**, Attila: Üniter Devlet:Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s.63-64.

²²⁷ E. 1993/1, K. 1993/2, K.T.:23.11.1993, **AMKD**, S.30/2, s.900.

²²⁸ **DÖNMEZER**, Sulhi: Devletin Ülkesi Ve Milleti İle Bölünmez Bütünlüğü İlkesi, İÜHF 50. Yıl Armağanı, İstanbul 1973, s.13-14.

²²⁹ **SOYSAL**, Mümtaz: 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 1997, s.185.

partilere yasak getirmemektedir²³⁰. Dolayısıyla bu ilke ancak bölücü nitelikteki amaçları yasaklamaktadır.

İrk esasına dayanan bölücülük yasağına değindiğimizde aslında bu yasağın devletin ülkesiyle ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesi ile yakından ilgili olduğunu görmek mümkündür. Çünkü buradaki problem genelde ırksal ve kültürel açıdan belli benzerliği olan bir kısım insanların milli bütünlüğü bozucu bir ayrılıkçılığa doğru gitmeleridir. Böyle bir ırk temeline dayanan ayrılıkçılığı savunan siyasi partilerin yasaklanması imkanı olabilir²³¹. Anayasadaki bu ilkenin anlamı doğrultusunda Siyasi Partiler Kanunu'nda “bölgecilik” yasağı öngörülmüştür. Buna göre “siyasi partiler bölünmez bir bütün olan ülkede bölgecilik veya ırkçılık amacı güdemezler ve bu amaca yönelik faaliyette bulunamazlar (SPK. m.82). Anayasa Mahkemesi de bir kararında “Devletin ulusuyla bölünmezliği, herhangi bir azınlığın meydana gelmesinin önlenmesi, bölgecilik ve ırkçılığın yasaklanması anlamına gelir” diyerek bölgecilik yasağının içeriğini belirginleştirmiştir²³².

bb. Federasyon Modelini Savunmak

Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ayrıca bölgecilik ve ayrı egemenlikler üzerine kurulu karma yapılı devletlerin kurulmasını yasaklamıştır, dolayısıyla federasyon²³³ modelinin kabulü bu ilkeye ters düşer²³⁴. Devletin kendi iç

²³⁰ **BATUM**, Süheyl: Türkiye’de Devlet-Toplum İlişkilerine Demokratik Devlet Anlayışı Açısından Bir Bakış, Yeni Türkiye, Yıl:1, S.4, İstanbul 1995, s.19.

²³¹ **HAKYEMEZ**, Militan Demokrasi Anlayışı, s.205.

²³² E. 1993/1, K. 1993/2 K.T.:23.11.1993, **AMKD** S.30/2, s.841-935.

²³³ Federatif devlet yapısı, çift egemenliğe dayanmaktadır. Federatif devlette yaşayan yurttaş biri kendi eyaletinde egemenliği, diğeri de federe devletlerin yukarıya doğru devrettikleri otoriteden oluşan ve yine onların devrettikleri yetkileri kullanan ortak federal devletin egemenliğidir. Federal sistemde devlet fonksiyonları, üniter devletten farklı olarak, tek bir merkezde toplanmayıp, oluşturulan iki yönetim alanı arasında bölüştürülür. Bu iki yönetim alanında, yetkilerini doğrudan halktan alan çok sayıda iktidar merkezi vardır. Birinci yönetim alanı ulusal ölçekte kurulmuştur. Burada, “genel yönetim”, “ulusal yönetim” veya “merkezi yönetim” olarak da adlandırılan “federal yönetim” faaliyette bulunur. Federal yönetimin yetki alanı, ülkenin tamamını ve yurttaşların bütünü kapsar. İkinci yönetim alanı ulusal ölçekte örgütlenmiştir. Bu alanda faaliyet gösteren yönetimler de, “eyalet yönetimleri”, “bölgesel yönetimler” gibi adlarla anılan federe yönetimlerdir. Federe yönetimlerin yetki alanı, ülkenin belirli bölgeleri veya yurttaşların belirli bir kısmı ile sınırlıdır. **UYGUN**, Oktay: Üniter ve Federal Devlet Açısından Egemenliğin Bölünmezliği İlkesi, Cumhuriyetin 75. Yıl Armağanı, İÜHF Yayını, İstanbul

yapısında birden çok egemenliğin yan yana bulunmasının olanaksız olması ve devletin bir bütün olarak kendinden daha yukarıda bir federatif yapıda yer alamaması bu ilkenin unsurlarıdır²³⁵. Bu bağlamda varılan sonuç, ülkemizde hiçbir partinin federal sistemi savunamayacağı gerçeğidir²³⁶.

cc. Bağımsızlığın korunması

Devletin ülkesiyle bölünmez bütünlüğü bir devlet için dışa yönelik boyutu o devletin diğer devletler karşısında bağımsız bir bütün olmasını ifade eder²³⁷. Bir devletin

1999, s.390 vd. ; “Federalizm, devlet faaliyetlerinin, bölgesel yönetimlerle bir merkezi yönetim arasında, her yönetim türünün bazı faaliyetleri nakkında kesin kararlar verebileceği biçimde bölündüğü bir siyasal örgütlenme tarzıdır” **ATAR**, Yavuz: Türk Anayasa Hukuku, Mimoza yayınları, Konya 2000, s.44.

²³⁴16.6.1994 tarihli Anayasa Mahkemesi kararı gerekçesinde “Tekil devlet esasına göre düzenlenen Anayasa’da federatif devlet sistemi benimsenmemiştir. Bu nedenle siyasî partiler, Türkiye’de federal sistem kurulmasına programlarında yer veremezler ve bu yapıyı savunamazlar. Devlet yapısında “bölünmez bütünlük” ilkesi; egemenliğin, ulus ve ülke bütünlüğünden oluşan tek bir devlet yapısıyla bütünleşmesini gerektirir. Ulusal devlet ilkesi, çok uluslu devlet anlayışına olanak vermediği gibi böyle düzende federatif yapıya da olanak yoktur. Federatif sistemde federe devletler tarafından kullanılan egemenlikler söz konusudur. Tekil devlet sisteminde ise, birden çok egemenlik yoktur”. E. 1993/3, K. 1994/2 K.T.: 16.6.1994 **AMKD**, S.30/2, s.1201 ; 14.07.1993 tarihli kararında Anayasa Mahkemesine göre “..... Federatif sistemde federe devletler tarafından kullanılan egemenlikler söz konusudur. Tekil devlet sisteminde ise, birden çok egemenlik yoktur. “Devletin ülkesi ve ulusuyla bölünmez bütünlüğü” kuralı azınlık yaratılmamasını, bölgecilik ve ırkçılık yapılmamasını ve eşitlik ilkesinin korunmasını içermektedir. “Egemenlik” ve “devlet” kavramlarının, “ulus” kavramıyla bütünleşmesi, devletin herhangi bir etnik kökenden gelenlerle ya da herhangi bir toplumsal sınıfla özdeşleştirilmesine engeldir. Bunun nedeni; ulusun çeşitli toplumsal sınıflardan oluşmasına karşın sınıflarüstü bir kavram olmasıdır. Bunun için, egemenliğin kullanılmasını tek bir toplumsal sınıfa bırakan yada bir toplumsal sınıfı egemenliğin kullanılmasından alıkoyan veya egemenliği bölen düzenlemeler bölünmez bütünlük ve tekil devlet ilkesine ters düşer. Anayasa’daki “Türk Milleti” tanımı içinde dinsel inanç ve emik kökeni ne olursa olsun her yurttaş, tam eşitlikle yer almakta, bu tanım köken özelliklerinin açıklanıp kullanılmasını asla yasaklamamaktadır. Tersine savlar, yapay halk-ulus nitelemeleri, bölücülük ve ayrımcılık özendirmeleri olmaktan öteye geçemez. Bu bağlamda kendi varlığını korumak ve güçlendirmek en doğal görevi olan Devleti, düzen sağlayıcı, terör bastına, tüm yıkıcılığı ve hukuk dışı kalkışmaları önleyici olağan çabaları nedeniyle zulüm, baskı, kirli savaş suçlamalarıyla kötölemek terörü ve teröristi savunmakla birdir. Demokrasi, demokrasiyi yıkarak savunulamayacağı gibi Demokrasi, demokrasiye karşı ve onu yok etmek için kullanılamaz. Demokratik haklar, despotizme araç yapılamaz. Herkes için bağlayıcı olan Anayasa, siyasal partileri ve milletvekillerini öncelikle bağlar.” E.1992/1, K.1993/1 K.T.:14.07.1993, **AMKD**, S.29/2, s.1109.

²³⁵ **SOYSAL**, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s.145.

²³⁶ **ÖZBUDUN**, Türk Anayasa Hukuku, s.68 ; “SPK md.80 bağlamında varılan sonuç, ülkemizde hiçbir partinin federal sistemi savunamayacağı gerçeğidir” **BULUT**, Odaklaşma Olgusunun Kriterleri, s.546 ; Federasyonu idealize eden faaliyetler ve bu tarz fikirlerin propagandasının yapılması da bu ilkeye aykırıdır. **DÖNMEZER**, s.13-14 ; **SANCAR**, Mithat: Sosyalist Partinin Kapatılması Kararı Üzerine Düşünceler, Amme İdaresi Dergisi, C. 25, S.4, Aralık 1992, s.165 vd.

²³⁷ “Devletin ülkesiyle bölünmez bütünlüğü, onun dışa karşı bağımsızlığının ve ülke bütünlüğünün sağlanması ve korunması demektir.” E. 1993/1, K. 1993/2, K.T.:23.11.1993, **AMKD**, S.30/2, s.900.

dış bağımsızlığından söz edebilmek için o ülkenin toprak bütünlüğünün sağlanmış olması gerekir. Bu yüzden bu ilkenin sonucu olarak ülke topraklarından bir kısmını Türkiye Cumhuriyeti'nden ayırma gibi bir amacı savunan bir siyasi partiye kapatma yaptırımını uygulanır²³⁸. Bu ilkenin bir sonucu olarak vatan toprağının devredilmesini ileri sürmek ve savunmak yasaklanmıştır. Nitekim, Siyasi Partiler Kanunu'nun 79. maddesi de siyasi partilerin Türkiye Cumhuriyeti'nin milletler arası hukuk alanında bağımsızlık ve eşitlik ilkesine dayanan hukuki ve siyasi varlığını ortadan kaldırmak amacı güdemeyeceklerini belirtmiş ve yabancı devletlerden, milletlerarası kuruluşlardan ve yabancılardan herhangi bir mali yardım almalarını yasaklamıştır.

b. Devletin Milletiyle Bölünmez Bütünlüğü

aa. Tek Millet

Devletin milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesinin en önemli sonucu ülke sınırları içerisinde tek bir milletin varılmasıdır ve bunun dışında bir başka milletin varlığı düşünülemeyeceğidir²³⁹. Farklı etnik kökenden vatandaşların bulunduğu ülkemizde elbetteki ırk esasına dayanan bir anlayışın olmadığı Anayasa'nın ikinci maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk milliyetçiliğine bağlı olduğu şeklinde belirtilmiştir. Bu anlayış ırkçılığa, saldırganlığa ve şovenizme karşı olup, dışlayıcı değil bütünleştirici ve millet unsurunda ırk, din, dil gibi objektif benzerliklerden ziyade kıvanç, keder ve kader birliği gibi kaynaştırıcı özellikleri kabul eden kültür birliğine dayanan milliyetçiliktir²⁴⁰.

²³⁸ **TURHAN**, Mehmet: Siyasi Parti Kapatma Davaları, Yeni Türkiye Dergisi, Yıl:3 S.17 Eylül- Ekim 1997, s.395 ; **ÖZBUDUN**, Türk Anayasa Hukuku, s.68.

²³⁹“...Ulus, tarihsel ve sosyal gelişmenin yarattığı birlikte yaşama olgusudur. Irk gibi antropolojik ve filolojik niteliklere dayanan dar bir kavram da değildir. Ulus, ortak bir tarih bilinci yaratamamış göçebe, yerel dil ve soy gruplarından oluşan sosyolojik bir yapı olan kavim de değildir. Misak-i Millî sınırları içinde Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerinde kurulduğu, Avrupa ve Asya kıtaları arasında köprü durumunda olan, çeşitli göç ve sığınmalara kucak açan vatanda, Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra çeşitli etnik kökenlerden gelen insanlar aynı geçmişe, tarihe, ahlâka, değer yargılarına, dine, hukuka ve eşit haklara sahip olarak birbirlerinin kültürlerini ve eski Anadolu uygarlıklarından kalan değerleri de özümseyerek birlikte ortak kültür ve kimliğe sahip bir vatan ve ulus oluşturmuşlardır. Yapısı bu biçimde olan Türk Ulusu içinde etnik kökene ya da başka nedenlere dayalı ayrımcılığı gütme, gerçekte bağdaşmamaktadır.” E.1996/1, K.1997/1, K.T.: 14.2.1997, **AMKD** S.30/2, s.927.

²⁴⁰ **RUMPF**, C.:, Türk Anayasa Hukuku'na Giriş, Çeviren:Burak Oder, Friderick Neumann Vakfı, Ankara 1995, s.48-49 ; **ÖZBUDUN**, Türk Anayasa Hukuku, s.52-53 ; Ayrıca Anayasa Mahkemesi bir kararında “Atatürk Milliyetçiliği, ayrımcı ve ırkçı bir kavram değil, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkının,

Bu nedenle bu ilke “ırkçılık” esasına dayanan siyasi partileri yasaklamaktadır (SPK m. 82). Anayasa Mahkemesi de bir çok kararında ırkçılık yasağını kararlarına dayanak yaparak siyasi partileri kapatma kararı vermiştir²⁴¹.

bb. Azınlık Yaratılmasını Önleme

Devletin milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesi ile azınlık yaratılmasını önleyip, bu konuda vatandaşlar arasında eşitliğin sağlanması amaçlanmıştır. Bundan dolayıdır ki vatandaşlar arasında etnisite temeline dayanan farklılıkları körükleyen ve istismar eden faaliyetlerde bulunan siyasi partiler yasaklanır²⁴². Siyasi partilerin azınlık yaratmasını

kökünü ne olursa olsun, devlet yönünden tartışmasız eşitliği, içtenlikli birliği ve birlikte yaşama istencini içeren çağdaş bir olgudur. Ayrımcılığı dışlayıp "ulus" yapısı içinde kaynaşmayı öngören bu kavram; etnik kökenleriyle kimliklerin ayrımcılığa varan resmi bir tanım belirtisi olarak söylenmesini engellemektedir. Dil ve din birliği yanında önemli başka toplumsal bağlar kurmuş toplulukların devletle olan hukuksal bağlarını koparacak bir girişim, kışkırtma, toplumsal gerçeklere Anayasa'ya ve Siyasi Partiler Yasası'na uygun bir tutum değildir. Türk Ulusu içinde "Kürt" kökenli yurttaşlarla değişik boylardan gelen "Türkler" ve diğer değişik kökenliler ayrımsız biçimde yer almakta Devletin temel ögesi olan "tek ulus" olgusu böylece somutlaşmaktadır. Etnik kökeni açıklamanın yasak olduğu savı da gerçek dışıdır." E.1992/1, K.1993/1, K.T.:14.7.1993 **AMKD** S.30/2, s.1150.

²⁴¹ 30.10.1993 tarihli kararında Anayasa Mahkemesi “.....Parti programı Türk ulusunun bütünlüğünü ırka dayalı bir görüşle Türk ve Kürt olarak ikiye ayırmayı, Kürt kökenli vatandaşlarımızın bir ulusal kurtuluş mücadelesi içine çekmeyi öngörmektedir. Bu tür program hükümlerinin ülke ve millet bütünlüğünü yıkmayı kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde amaçladığı açıktır.” diyerek Sosyalist Türkiye Partisini kapatmıştır. E. 1993/2, K.1993/2, K.T.:30.10.1993 **AMKD**, S.30/2, s.1022. ; 16.6.1994 tarihli kararında Anayasa Mahkemesi “..... Türkiye Cumhuriyeti devleti tek uluslu bir devlettir. Bütün vatandaşlar hangi soy ve kökenden gelirse gelsin ekonomik, hukuksal ve siyasal bütün hak ve özgürlüklerde eşittir. Türkiye de ırka dayalı ayrıcalıklı bir Türk ulusu yoktur ki etnik kökene dayalı Kürt ulusu veya diğer uluslar olabilsin.ırk ayrımcılığının aracı durumuna düşen partinin varlığını sürdürmesi yasalar karşısında olanaksızdır.” diyerek Demokrasi Partisinin kapatılmasına karar verilmiştir. E.1993/3, K.1994/2, K.T.: 16.6.1994, **AMKD**, S.30/2, s.1061 vd. ; 14.7.1993 tarihli kararında Anayasa Mahkemesi “.....bugün Türkiye Cumhuriyeti içinde yaşayan insanlar değişik kaynaklardan gelse bile ortak kültürleri ile tek bir yapı oluşturmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti her karış toprağında her kökenden ve soydan gelen vatandaşların payı vardır. Bu nedenle de Türkiye’de etnik ayrılığa dayanan çoğunluk yada azınlık düşüncesi ile görüşler geliştirmenin tarihsel ve bilimsel temelleri yoktur..... Türk ve Kürt ulusları biçiminde ikiye böldüğü, böylece Kürt kökenli yurttaşların veya gerçek dışı bir biçimde ezilen bir ulus olarak nitelendirerek devlete karşı kışkırttığı için.....” diye gerekçelendirerek Halkın Emek Partisinin kapatılmasına karar verilmiştir. E.1992/1, K. 1993/1, K.T.:14.7.1993, **AMKD**, S.30/2, s.1166 ; 19.3.1996 tarihli kararında Anayasa Mahkemesi “... Anayasa ve siyasal partiler kanununa göre ırk ayrımcılığı bir siyasal partinin dayanağı amacı ve ereği olamaz. Devletin bütünlüğünü koruması en doğal hakkı ve ödevidir. Davalı partinin programı ile bu programdaki görüşleri doğrulayan savunmalarındaTürk ulusu bütünlüğünden ayrı bir Kürt ulusunun varlığı ortaya konulmakta ve bu ulusun dil ve kültürünün korunması istenmektedir” diye gerekçelendirerek Demokrasi ve Değişim Partisini kapatma kararı vermiştir. E.1995/1, K.1996/1, K.T.: 19.3.1996, **AMKD** S.33/2, s.700 vd. ; 14.2.1997 tarihli kararında ise Anayasa Mahkemesi Türk ve Kürt ulusları ayırımına gidilemeyeceği ırk ve dil farklılıklarına göre azınlık yaratmanın ülke ve ulus bütünlüğü kavramıyla bağdaşmayacağı” belirtmiştir. E. 1996/1, K. 1997/1, K.T.:14.02.1997, **RG** (26.06.1998 tarih ve 23384 sayılı).

²⁴²“....Bir kesim vatandaşta kendilerinin azınlık oldukları düşüncesini yaratmaya çalışmak, devletin ülkesi ve ulusuyla bütünlüğü temel ilkesine kesinlikle aykırı düştüğünden, böylece azınlık yaratma amacı güden

önleme konusu Siyasi Partiler Kanunu'nda oldukça geniş bir şekilde düzenlenmiştir. Aynı Kanununun 81. maddesine göre “Siyasi partiler Türkiye Cumhuriyeti üzerinde azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler; Türk dilinden veya kültüründen başka dil ve kültürleri korumak, geliştirmek ve benzeri yollarla Türkiye Cumhuriyeti devleti üzerinde azınlıklar yaratarak ülke bütünlüğünü bozucu faaliyette bulunamaz, tüzük ve programlarında parti kongrelerinde ve propagandalarında Türkçe'den başka dil kullanamazlar”.

Doktrinde, azınlık derken anlamamız gerekenin hukuki anlamdan ziyade sosyolojik anlamda olması gerektiği belirtilmiştir²⁴³. Nüfusun çoğunluğundan dil, ırk, din, mezhep gibi objektif farklılıklarla ayrılan grupları azınlık olarak algılamak gerektiği vurgulanmıştır. Bundan dolayı sosyolojik olarak var olan bir azınlık konusunda siyasi partilerin sessiz kalmaları o azınlık grubunu fiilen ortadan kaldırmayacağı gibi, böyle bir azınlığın varolmaması durumunda siyasi partiler de kolaylıkla yapay azınlık

bir siyasal partinin ulus bütünlüğüne ters düşmeyebileceği hele bu yoldan ulus bütünlüğünü sağlamayı amaçlayabileceği biçimindeki savların, Anayasamızın belirtilen yapısı içinde kabulü ne olanak yoktur. Bu bakımdan 89. maddenin ikinci fıkrasında geçen ‘millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemeler’ sözcüklerinin, davada ulus bütünlüğünün bozulması amacının ayrıca kanıtlanması zorunluluğunu belirtmek için değil, yalnızca azınlık yaratmayı amaçlamanın Anayasa'nın 57. maddesindeki anlamda ‘ulus bütünlüğünün bozulması’ sonucunu doğuracağını kesin biçimde göstermek için maddeye konuldukları kuşkusuzdur.... İrk ve dil farklılıklarına göre azınlık statüsü tanımak, ülke ve millet bütünlüğü kavramıyla bağdaşmaz. Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk Ulusu denir. Türk Ulusu'nu oluşturan etnik gruplar arasında çoğunluk ya da azınlık biçiminde bir ayırma yer verilmemiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesi "Türk" sayan birleştirici ve bütünlleştirici milliyetçilik anlayışı kabul edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesin hangi etnik gruptan olursa olsun "Türk" sayılması, onun etnik kimliğini inkar anlamında değil; Dünyaca, Devleti'ne "Türkiye Cumhuriyeti Devleti", Ulusuna "Türk Ulusu" ve Vatanına "Türk Vatanı" denen ve toplum yapısında çeşitli etnik gruplar bulunan ülkede bütün vatandaşlar arasında eşitliğin sağlanması ve hepsi çoğunluk içinde bulunan etnik grupların azınlığa düşmesini önleme amacına yöneliktir.” E.1993/3, K.1994/2, K.T.:16.06.1994, **AMKD**, S.30/2, s.1061 vd. ; “İrk ve dil farklılıklarına göre azınlık yaratmak ülke ve ulus bütünlüğü kavramıyla bağdaşmaz. Diğer kökenli yurttaşlar gibi Kürt kökenli vatandaşların da kimliklerini belirtmeleri yasaklanmamış, ancak azınlık ve ayrı ulus olmadıkları, Türk Ulusu dışında düşünilemeyecekleri, devlet bütünlüğü içinde yer aldıkları ortaya konmuştur. Azınlığın sosyolojik ve hukuksal tanımlarına uygun bir nitelik Kürt kökenli yurttaşlarda bulunmadığı gibi, onları öbür yurttaşlardan ayıran herhangi bir yasal kural da yoktur.... Anayasa'daki ulus bütünlüğü ilkesinden uzaklaşıp uluslar ayırımına gidilemez. Türkiye Cumhuriyeti Devletinde, tek bir devlet ve tek bir ulus vardır, birden çok ulus yoktur. İçinde değişik kökenli bireyler olsa da hepsi Türk Ulusu bütünlüğü içindedir. Tarihsel bir gerçek olan "Türk Ulusu" olgusu yerine, ırkçılığa dayanan ayrılıklar ve Türk vatandaşlığı niteliğini değiştiren savlara geçerlilik tanınamaz. Anayasa, bölgeler içinde özerklik ve özyönetim adı altında ayrılık getiren yöntemlere-biçimlere kapalıdır.” E. 1996/1, K. 1997/1, K.T.:14.2.1997, **RG** (26.06.1998 tarih ve 23384 sayılı).

²⁴³ **HAKYEMEZ**, *Militan Demokrasi Anlayışı*, s.209.

yaratamayacaktır²⁴⁴. Hukuken belirlenmiş olanlardan ayrı olarak yapay azınlık yaratmaları durumunun yasaklanması gerekmektedir. Bu yöndeki gayretlerin yasaklanmasının Anayasa'ya aykırı olmadığı, aksi durumda bundan daha geniş kapsamlı kabul edildiğinde, Siyasi Partiler Kanunu'nun 81. maddesi'nin Anayasayı aşacağı belirtilmektedir²⁴⁵.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde azınlık hakları konusunda hüküm bulunmaması nedeniyle, bu konuyla ilgili olarak hazırlanan ve imzaya açılan çerçeve protokolde ortak bir standart oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu protokolde azınlıkların farklı olma hakları hukukun üstünlüğü, ülke bütünlüğü ve ulusal egemenliği korumak koşuluyla kabul edilmektedir²⁴⁶.

2. Laik Devlet İlkesi

Anayasa'da öngörülen "laiklik" ilkesi ve siyasi parti özgürlüğü açısından getirilen sınırlamaların oluşturduğu hukuksal durum ülkemizde en fazla tartışılan ve konuşulan konulardan biridir. Temelde kişinin din ve vicdan özgürlüğünü sağlamayı amaçlayan laiklik ilkesi, hukuksal açıdan en basit tanımıyla din ve devlet işlerinin birbirinden tamamen ayrılması ve dinin devlet işlerinde etkisini dışlamayı amaçlamaktadır²⁴⁷. Laiklik resmi bir devlet dinin bulunmaması, devletin bütün dinlere

²⁴⁴ ÖZBUDUN, Ergun: Siyasi Partiler ve Demokrasi, Siyasi Partiler ve Demokrasi Sempozyumu, Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 1995, s.22-23.

²⁴⁵ Ayrılıkçı olmamak koşuluyla farklı etnik, dinsel ve kültürel kimlikleri temsil etmeye çalışan siyasi partileri sistemin dışına itmeden sistem içinde tutabilmektedir. TANÖR, Bülent: Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri, TÜSİAD Yayınları, İstanbul 1997, s.45.

²⁴⁶ ÇAĞLAR, Bakır: İnsan Haklarının Güncel Sorunları, İnsan Hakları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Hukuk Müşavirliği Yayınları, İstanbul 1995, s.72 ; ÇAVUŞOĞLU, Naz: Parti Yasaklanması Rejiminde Azınlıklar Problemi:Türk Anayasa Mahkemesi Kararları Üzerine Bir Not, İÜSBFD, S:10, Prof. Dr. Mesut Önen'e Armağan, Ocak 1995, s.41.

²⁴⁷ Laiklik denilince sadece din ile devletin birbirinden ayrılması olarak anlamamak gerektiğini belirten Kapani, laikliğin dinin toplum hayatını düzenleyici ve yönlendirici bir güç olmaktan çıkarılarak, onun asıl yeri olan kişilerin vicdanına bırakılması anlamını taşıdığını belirtmiştir. KAPANİ, Münici: İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, Bilgi Yayınevi, 2.Basım, İstanbul 1987, s.134.

eşit davranması, din kurumları ile devlet kurumlarının ayrılmış olması ve Devlet yönetiminin din kurallarından etkilenmemesi unsurlarını içerir²⁴⁸.

a. Anayasa’da Öngörülen Laik Devlet İlkesi

Laiklik ilkesi 1982 Anayasası başlangıç bölümü, cumhuriyetin nitelikleri (m.2), temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması (m.14), din ve vicdan hürriyeti (m.24) ve İnkılap Kanunlarının korunması (m.174) ile ilgili maddelerde sıkı bir şekilde korunmaktadır. 1982 Anayasası’nda laikliğin temel amacı dini kamusal alanın dışına itip tamamen bireylerin kendi özel yaşamlarına sokmaktır²⁴⁹. Anayasadaki laiklik anlayışının bu özelliklerine rağmen konumuzla ilgili olduğu için daha çok devletin temel yapısı ve hukuk düzenini din kurallarına dayandırmayı yasaklayan kısmını ele alacağız. Bu noktada Anayasa’nın 24. maddesi önemlidir, çünkü laiklik konusunda siyasi partilerin sınırını belirlemektedir. Bu maddeye göre, “Kimse Devletin sosyal, ekonomik, siyasal ve hukuki temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandıramayacağı ve dince

²⁴⁸ **ÖZBUDUN**, Türk Anayasa Hukuku, s.77-79 ; Laiklik devletin ve bütün kamusal kuruluşların dinsel inançlar karşısında yansız, eşit uzaklıkta ve hoşgörülü olması şeklinde tanımlanabilir. **SELÇUK**, Sami: Laikliğin Tanımlama Denemesi Ve Bu Tanım Işığında Türkiye’nin Durumu, Yeni Türkiye, Yıl:4, S.23-24, Eylül-Aralık 1998, s.2540 ; Devletin kurum olarak laikliği, onun her türlü dinden arınmışlığını ifade eder. **TOROSLU**, Nevzat: Laik Devlet Kavramı, Yılmaz Günal’a Armağan, AÜSBFD, C.49, Ankara 1994, s.456.

²⁴⁹“Lâiklik, ulusal egemenliğe, demokrasiye, özgürlüğe ve bilime dayanan siyasal, sosyal ve kültürel yaşamın çağdaş düzenleyicisidir. Bireye kişilik ve özgür düşünce olanaklarını veren, bu yolla siyaset-din ve inanç ayırımını gerekli kılarak din ve vicdan özgürlüğünü sağlayan ilkedir. Dinsel düşünce ve değerlendirmelerin geçerli olduğu dine dayalı toplumlarda, siyasal örgütlenme ve düzenlemeler dinsel niteliklidir. Lâik düzende ise din, siyasallaşmadan kurtarılır, yönetim aracı olmaktan çıkarılır, gerçek, saygın yerinde tutularak kişilerin vicdanlarına bırakılır. Dünya işlerinin lâik hukukla, din işlerinin de kendi kurallarıyla yürütülmesi, çağdaş demokrasilerin dayandığı temellerden biridir... Çağdaşlaşmayı hızlandıran ve Türkiye Cumhuriyeti’nin temellerinden olan lâiklik ilkesi ile, devletin akla ve bilim kurallarına göre kurumlaşması amaçlanmıştır. Karşılıklı saygı, hoşgörü ve anlayışa katkıda bulunan lâiklik, ulusal birliğin de temelini oluşturmuştur. Lâikliğin, insana, dini saygısı, dinî kendi yerinde tutan anlayışı, aklın ve bilimin öncülüğünde çağdaşlaşmayı gerçekleştirmiştir. Şariat düzeninin karşıtı olan demokrasilerde çağdaşlığın göstergesi olan bu ilke, Türkiye Cumhuriyeti’nde “ümme”ten, “ulus”a geçmenin de itici gücü olmuştur. Lâiklik ilkesinin kabulü ile dogmatik değerlerin yerine akla ve bilime dayanan değerler geçmiş, dinsel duygular sahibinin vicdanında dokunulmaz yerini almıştır. Değişik inançlara sahip olanlar, birlikte yaşama gereğini benimseyerek devletin kendilerine karşı eşit yaklaşımından güven duymuşlardır. Böylece, iç barış sağlanarak vatandaşlar, ulus bilinciyle, Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türk Ulusu’nun bireyleri olmuşlardır. Hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ilkesi, gücünü lâiklikten almış, milliyetçilik ilkesi lâiklikle tamamlanmış, Türk Devrimi lâiklikle anlam kazanmıştır. Anayasa’da da bu ilkenin değiştirilemeyeceği öngörülmüştür. Lâiklik, devlet etkinliklerinde dinin, bilimin yerine geçmesini önleyerek çağdaşlaşmayı hızlandırmıştır.” E.1999/2, K.2001/2, K.T.:22.6.2001, **AMKD** S.37/2, s.1500.

kutsal sayılan şeyleri istismar edemeyeceği ve kötüye kullanamayacağı” yasakları siyasi partiler için de geçerlidir. Anayasa Mahkemesi de demokrasinin vazgeçilmez koşullarından olan laikliğe bir çok kararında vurgu yapmış, laiklik ilkesini uygulamaya başta Anayasa olmak üzere pek çok iç mevzuatın mecbur ettiğini hatırlatmıştır²⁵⁰.

b.Siyasi Partilere Yönelik İnkılap Kanunları’na Aykırı Amaç ve Faaliyet Yasası

Anayasanın 174. maddesinde İnkılap Kanunlarına yer verilmiştir. Bu maddeye göre “Anayasanın hiçbir hükmü burada gösterilen İnkılap Kanunlarının Anayasa’ya aykırı olduğu şeklinde anlaşılabilir ve yorumlanamaz”. Yine madde metninde İnkılap kanunlarının Türkiye Cumhuriyeti’nin laik niteliğini korumayı amaçladığı belirtilmektedir. Anayasada belirtilen İnkılap kanunları laikliği korumayı amaçlamakla birlikte, laikliğin de toplumun dinsel dogmalardan koparılması ve ruhani havadan sıyrılmasını amaçlayan yönü ile ilgilidirler ki bu bölümde sayılan kanunların çoğunluğu bu amaca hizmet etmektedir²⁵¹. Dolayısıyla siyasi partiler İnkılap kanunlarına aykırı faaliyet ve amaç güdemezler (SPK. m.84). Anayasa Mahkemesi de 1989 yılında vermiş olduğu bir kararda bu maddedeki kanunların Türkiye Cumhuriyeti’nin temelini oluşturan öğeler olduğunu vurgulamıştır²⁵².

²⁵⁰ Karar örneği için bkz. E. 1997/1, K. 1998/1, K.T.:16.1.1998, **AMKD**, S.34/2, s.1037.

²⁵¹ **DİNÇKOL** Bihterin, Klasik Demokrasinin Temel İlkeleri Ve Anayasa Mahkemesi Kararlarındaki Görünümü, İstanbul Barosu Dergisi, C.65, S:1-2-3, İstanbul 1991, s.170.

²⁵² 7.3.1989 tarihli kararında Anayasa Mahkemesi “Türk Devrimi laiklikle anlam kazanmıştır.” tespitinde bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. E. 1989/1, K. 1989/12, K.T.: 7.3.1989 **AMKD** S.25, s.143 ; 25.08.1983 tarihli kararında Anayasa Mahkemesi’ ne göre “Atatürk devrimlerinin hareket noktasında laiklik ilkesi yatar ve devrimlerin temel taşı bu ilke oluşturur. Başka bir anlatımla laiklik ilkesi açısından verilecek en küçük bir ödün Atatürk Devrimlerini yörüngesinden saptırarak, yok olması sonucunu doğurabilir. Bu nedenledir ki Anayasamız ‘Hiçbir düşünce ve mülahazanın... Atatürk milliyetçiliği ve inkılapları ve medeniyetçiliğin karşısında koruma göremeyeceği ve laiklik ilkesinin gereği kutsal din duygularının, devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı,’ yolunda kesin buyruğa başlangıçta yer vermek zorunluluğunu duymuş bulunmaktadır. Türk devrimi, Atatürk’ün önderliğinde gerçekleştirirken ulusal bağımsızlığın ve çağdaşlaşmanın adıdır ve bu düşünce sistemi 1982 Anayasa’ sının temel dayanağı ve felsefesi oluşturmuştur. Anayasamızın kabul ettiği laiklik ilkesi, soyut bir kavram değil, devletin, hukukun ve eğitimin laikleşmesini içeren sistemler topluluğudur.” E. 1983/1, K. 1983/2, K.T.: 25.08.1983, **AMKD** S.20, s.362-364.

Anayasa Mahkemesi Refah Partisi kararında²⁵³ İnkılap Kanunlarına muhalefet dolayısıyla laikliğe aykırılık tespitinde bulunmuş ve söz konusu partiyi kapatma kararı vermiştir. Yüksek mahkemeye göre “.....Parti genel başkanlığı yanında Başbakan olan bir kimsenin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra laiklik ilkesinin gerçekleştirilmesine yönelik Anayasanın 174. maddesinde sayılan İnkılap Yasalarına aykırı kıyafetler içindeki kişileri Başbakanlık konutuna davet ederek bunların devlet katında kabul gören kişiler olduğu görüntüsü vermesi laik hukuk düzeninin reddi anlamına gelmektedir.”

c. Siyasi Partiler Kanunu'ndaki Laik Devlet İlkesini Korumaya Yönelik Hükümler

Anayasa'daki laik devlet ilkesine aykırı siyasi parti kurulup faaliyette bulunamayacağı yasağına paralel olarak Siyasi Partiler Kanunu'nda Atatürk ilke ve inkılaplarının korunması (m.85), laikliğin korunması ve halifeliğin istenememesi (m.86), dini istismar yasağı (m.87), dini gösteri yasağı (m.88) ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yerinin korunması (m.89) ile ilgili düzenlemeler söz konusudur. 1982 Anayasasının öngördüğü laiklik modelinde, dini bir kamu hizmeti olarak kabul ettiği için²⁵⁴ bazı dini hizmetleri görmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı adında bir kuruma genel idare içerisinde yer verilmiştir (An. m.136). Anayasa Mahkemesi kararları incelendiğinde görüleceği gibi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idare içinde yer almasına aykırı önerilerde bulunması nedeniyle bir siyasi parti hakkında kapatma davası açılmış, kapatılma gerekçelerinden birisi bu yasağı aykırı faaliyeti olmuştur²⁵⁵.

²⁵³ E. 1997/1, K. 1998/1, K.T.:16.1.1998, **AMKD** S.34/2, s.1037.

²⁵⁴ “Laikliğin öğelerinden bir tanesinde din hizmetlerinin bir kamu hizmeti olarak kabul edilmesi ve merkezi idare içinde Başbakanlığa bağlı bir kuruluş olan Diyanet İşleri Başkanlığına verilmesidir...batıda din kuruluşları ile devlet kuruluşları ile devlet kuruluşları tamamen ayrılmış iken, İslam dininin niteliği gereği Atatürk laikliğinde Devlet din hizmetlerine uzak durmamış; tam tersine din hizmetlerini bir kamu hizmeti olarak kabul etmiştir” şeklinde görüş belirten Günday Anayasa'nın 136. maddesini hatırlatarak Diyanet İşleri Başkanlığının da laikliğin güvencesi olduğunu da vurgulamıştır. **GÜNDAY**, Metin: İdare Hukuku, İmaj Yayıncılık, 7. Bası, Ankara 2003, s.56.

²⁵⁵ 23.11.1993 tarihli kararında Anayasa Mahkemesi “...davalı parti laiklik din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlandığına göre Diyanet İşleri Başkanlığının genel idare içinde yer almasını laiklik ilkesine aykırı bulmaktadır. Laiklik ilkesi, Anayasamızda değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif dahi edilemez egemen bir kural olarak yer almıştır. Bu ilkenin dine karşı olmadığı, dini kötülemediği, din düşmanlığı anlamına gelmediği ve dini asla yadsımadığı açıktır” diye gerekçelendirdiği

3. Demokratik Devlet İlkesi

a. Anayasadaki Demokratik Devlet İlkesi

Cumhuriyetin temel nitelikleri arasında sayılan demokratik devlet ilkesi Anayasa'nın çeşitli maddelerinde diğer ilkeler gibi koruma altına alınmış, değiştirilmezlik zırhı ile donatılmıştır (An.m.2). Anayasa siyasi partileri düzenlerken 'siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemlerinin ...insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik, ...Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz' (An.m.68/ f.4) şeklindeki yasakların tamamı aslında demokratik devlet ilkesi kapsamına sığdırılabilecek niteliktedir. Sadece siyasi partilerin tüzük, program ve eylemlerinin demokratik devlet ilkesine aykırı olamayacağı belirtilmiş olsaydı da kapsam olarak yine de aynı şeyler vurgulanmış olacaktır²⁵⁶. Bu aykırılığın yaptırımını olarak da o siyasi parti hakkında kapatma kararı verilmesi öngörülmüştür (An.m.69/ f.5). Dolayısıyla siyasi partilerin demokratik devlet düzenini yok ederek başka düzen kurmaya yönelik amaç ve faaliyetleri yasaklanmıştır.

Anayasa Mahkemesi de siyasi parti kapatma kararlarında devletin kendini, demokrasiyi ve insan hak ve özgürlüklerini koruma hakkı bulunduğunu ve Anayasa'da güvence altına alınan hak ve özgürlüklerin demokrasiyi yıkmak için kullanılamayacağını belirtmiştir. Yüksek Mahkeme "Siyasi partilerin demokrasiyle bağdaşmayan, demokrasiyi güçsüz ve etkisiz bırakacak, toplumsal barışı yıkacak program düzenleyemeyecekleri ve bu yönde eylemler gerçekleştiremeyeceklerini" vurgulamıştır²⁵⁷. Sosyalist Türkiye Partisi kararında²⁵⁸ "Zorunlu durum ve nedenlerle siyasi partileri kapatma diğer çağdaş demokratik ülkelerde de vardır. Anayasanın temel ilkesi hak ve özgürlüklerle çoğulculuğun korunması için anayasal hakları yok edecek bir

kararında Özgürlük ve Demokrasi Partisi'nin SPK m.89'u ihlal ettiğini tespit ederek kapatılmasına karar vermiştir. E. 1993/1, K. 1993/2, K.T.: 23.11.1993 **AMKD** S.30/2, s.927.

²⁵⁶ **HAKYEMEZ**, *Militan Demokrasi Anlayışı*, s.217.

²⁵⁷ Karar örnekleri için bkz. E. 1993/4, K. 1995/1, K.T.:19.07.1995 **AMKD**, S.33/2, s.625 vd. ; E. 1993/3, K. 1994/2, K.T.:16.06.1994 **AMKD**, S.30/2, s.1186.

²⁵⁸ E. 1993/2, K. 1993/3, K.T.:30.11.1993 **AMKD**, S.30/2, s.1022.

siyasi rejim kurulmasının önlenmesidir” sonucuna varmıştır. Anayasa Mahkemesi bir diğer kararında²⁵⁹ “Siyasi partiler, laiklik karştı eylemleriyle demokratik hak ve özgürlükleri, demokrasiyi ortadan kaldıracak olan şeriat düzeninin getirilmesi için araç olarak kullanamazlar” tespitinde bulunarak demokratik devlet ilkesinin önemine ve demokratik devletin korunması gerektiğine dikkat çekmiştir²⁶⁰. Anayasa Mahkemesi’nin bu konuda tutumu daha bir çok kararına da yansımıştır²⁶¹.

Demokratik devlet ilkesi açısından Anayasada belirtilen yasaklar içerisinde en önemlilerinden birisi sınıf veya zümre diktatörlüğü yada her türlü diktatörlüğü savunan partilerin yasaklanmasına ilişkindir. Demokratik rejimde sınıf esasına dayanan bir siyasi partinin kurulabilmesinde ve iktidara gelebilmesinde demokratik hukuk devleti ilkesine aykırılık ileri sürülemez²⁶². Bununla birlikte sınıf egemenliğini savunan siyasi partiler için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Zira sınıf egemenliğini savunan bir siyasi partinin iktidarı ele geçirmesi durumunda, sınıf iktidarı sınıf egemenliğine dönüşecektir. Bu durum da demokrasilerde egemenliğin millete ait olması ilkesi ile açıkça çelişen etki oluşturacaktır²⁶³. Bu nedenle Anayasada, sınıf iktidarından daha çok sınıf egemenliğini ve bunun gibi her türlü sınıf ve zümre diktatörlüğünü savunan siyasi partilerin yasaklanmış olması demokratik devlet ilkeleri ile bağdaşır niteliktedir²⁶⁴.

b. Siyasi Partiler Kanunu’nda Demokratik Devlet İlkesi

²⁵⁹ E. 1997/1, K. 1998/1, K.T.:16.1.1998, **AMKD** S.34/2, s.1037.

²⁶⁰ “Demokrasinin uzlaşma, anlaşma ve hoşgörü rejimi olduğu, milli iradenin siyasi partiler vasıtası ile oluşacağı ne kadar doğruysa, demokratik kuralların dışına çıkan, özellikle demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olan lâiklik ilkesini yok etmeye çalışan Siyasi Partilerin Demokratik rejim için en büyük tehlike olduğu gerçeği de bir başka doğrudur. Bu tehlikenin önlenmesi için yapılması gereken yine Anayasa ve Yasa’da gösterilen hukuki yolların kullanılmasıdır. Hiç kimseye veya kuruluşa Lâik, demokratik Cumhuriyeti yok etme özgürlüğü tanınmamıştır” E. 1999/2, K. 2001/2, K.T.:22.6.2001 **AMKD**, S.37/2, s.1453.

²⁶¹ E. 1993/4, K. 1995/1, K.T.:19.07.1995 **AMKD**, S.33/2, s.625 vd. ; E. 1993/3, K. 1994/2, K.T.:16.06.1994 **AMKD**, S.30/2, s.1186 ; E. 1997/1, K. 1998/1, K.T.:16.1.1998, **AMKD** S.34/2, s.1037.

²⁶² E. 1988/2, K. 1988/1, K.T.: 08.12.1988, **AMKD** S.24, s.589.

²⁶³ **TEZİÇ**, Erdoğan: Türkiye’de Siyasal Düşünce ve Örgütlenme Özgürlüğü, Anayasa Yargısı 7, Ankara 1990, s.43-45.

²⁶⁴ **PERİNÇEK**, Anayasa Ve Partiler Rejimi, s.229-236 ; **TEZİÇ**, Türkiye’de Siyasal Düşünce ve Örgütlenme Özgürlüğü, s.43-45.

Demokratik devlet kavramının içeriğinin doldurulması ve belirginleştirilmesi Anayasa Koyucu tarafından Siyasi Partiler Kanunu'na bırakılmıştır. Siyasi Partiler Kanunu'nun dördüncü kısmında demokratik devlet düzeninin korunması ile ilgili düzenlemeler, “Amaçlar ve Faaliyetlerle İlgili Yasaklar” başlığı altında uzunca bir maddede düzenlenmiştir (SPK.m.78). Anılan madde Anayasa'da belirlenen sayılı ve sınırlı yasakları genişletici niteliktedir. Örneğin, Anayasa'nın başlangıcında yer alan ilkeler bile bu kapsam dahilindedir. 1995 tarihli Anayasa değişikliklerinden sonra önemli ölçüde Anayasa'ya aykırı hale geldiği hatta Siyasi Partiler Kanunu'nun 78/a maddesinin zımnen ilga edildiğinin kabulü gerekir²⁶⁵.

4. Anayasada Yer Alan Diğer Yasaklar

a. Belli Kişilerden Mali Yardım Alma Yasağı

Anayasanın 69. maddesinin dokuzuncu fıkrasında “yabancı devletlerden, uluslar arası kuruluşlardan ve Türk olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alan siyasi partilerin kapatılacağı” belirtilmektedir. Bu yasak devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü kapsamında değerlendirilebilir²⁶⁶.

b. Ticari Faaliyette Bulunma Yasağı

Siyasi partilerin ticari faaliyette bulunmaları yasaklanmaktadır (An.m.69/ f.2). Bu yasak siyasi partilerin gerçek işlevlerini yerine getirmek ve bunun dışına çıkılmasını önlemek düşüncesi ile getirildiği muhakkaktır. Anayasa'da bu yasağa karşı kapatma biçiminde bir yaptırım öngörülmediğinden, bunu kapatma konusuna bir istisna kabul etmek gerekir. 1999 yılında SPK. 101. maddesinde yapılan değişiklikte ticari faaliyet yasağına yer verilmemesi bir boşluk yaratmıştır. Anayasa Mahkemesi sadece kanunda kapatma yaptırımı öngörülen nedenlere aykırılık durumunda kapatma kararı

²⁶⁵ Görüş için bkz. **KOÇAK**, Siyasal Partiler, s.135.

²⁶⁶ Bu yasak devletin bağımsızlığı ile yakından ilgilidir. **HAKYEMEZ**, Militan Demokrasi Anlayışı, s.220.

verebileceğinden yasa koyucu bu durum için başka yaptırım getirmesi gerektiği belirtilmektedir²⁶⁷.

c. Kapatılan Bir Partinin Başka Bir Adla Yeniden Kurulması Yasağı

Temelli kapatılan siyasi partinin başka bir adla yeniden kurulamayacağı öngörülmektedir (An.m.69/ f.7). Bu durum içinde siyasi parti -temeli kapatılır-biçimindeki kategoride olmadığı için, ona kapatma yaptırımın söz konusu olmaması gerekir. Bu konudaki yasak kanuna karşı hilenin geçerli olmayacağı ve kapatılan partinin yerini alabilecek yedek partilerin kurulmasını önleyecek niteliktedir²⁶⁸.

Bu duruma ilişkin Anayasa Mahkemesi'nin 1984 tarihli Doğru Yol Partisi kararında²⁶⁹ Cumhuriyet Başsavcılığı'nın iddiaları yerinde bulunmamış, açılan davanın reddine karar verilmiştir. Ancak Yüksek Mahkeme 1991 yılında verdiği bir kararda Cumhuriyet Halk Partisi adı altında kurulan partiyi 1980 yılında kapatılan CHP'nin adı ve amblemini kullanması ve kapatılan bir partinin devamı olduğunu beyan ve iddiası sebebiyle kapatmıştır²⁷⁰. Mahkeme bu durumda her somut olaya göre farklı yorum yapabilmektedir.

5.Siyasi Partiler Kanunu'nun Anayasadaki Yasakları Genişletici Etkisi

Bilindiği gibi 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, Milli Güvenlik Konseyi döneminde çıkarılmış bir kanundur. Ülkemizde siyasi parti özgürlüğünü parti kapatma kararları ile dar bir çerçeveye içerisine hapsedilmesinde asıl sorun Anayasa'nın söz konusu özgürlüğü düzenleyen maddelerinden daha çok, Anayasa'nın bu hükümlerini düzenleyen

²⁶⁷ Bir siyasi parti hakkında kapatma davası açılacak hallerin belirtildiği SPK 103. maddesi metninde ticaret yasağına yer verilmemiştir. Bu da ticaret faaliyet yasağına uymayan partilerin kapatma yaptırımı ile karşılaşmayacakları anlamını güçlü kılmaktadır. **SAĞLAM**, Fazıl: Anayasa Hukukumuz ve Siyasi Partiler Hukukunun Güncel Sorunları, Anayasa Yargısı 14, Ankara 1997, s.372.

²⁶⁸ **TEZİÇ**, Anayasa Hukuku, s.325.

²⁶⁹ E. 1984/1, K. 1984/1, K.T.:28.9.1984, **AMKD** S.20, s. 542-543.

²⁷⁰ E. 1990/2, K. 1991/2, K.T.: 24.09.1991, **AMKD** S.28/2, s.689-695.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu hükümlerinden kaynaklandığı belirtilmektedir²⁷¹. Siyasi partiler özgürlüğü açısından Anayasa'daki yasakları aşacak şekilde yeni yasaklar getiren bu Kanunun Anayasa'ya aykırı olduğu konusunda Anayasa Mahkemesi'ne başvurmak daha önce Anayasa'nın geçici 15. maddesinden dolayı mümkün değildi. Ancak 2001 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri²⁷² sonucunda artık Milli Güvenlik Konseyi döneminde çıkarılan yasaların Anayasa'ya aykırılığı iddiasını ileri sürebilme imkanı getirilmiştir. Siyasi Partiler Kanunu'ndaki Anayasa'daki yasakları aşan ve Anayasa'ya aykırı olan düzenlemeleri Anayasa Mahkemesi'ne inceletebilme imkanı elde edilmiştir. Böylece Siyasi Partiler Kanunu'nun Anayasa'daki yasakları genişletici etkisi giderilebilir duruma gelmiştir.

Siyasi Partiler Kanunu'nun bir başka olumsuzluğu kapatma nedeni olabilecek ve olamayacak yasakları dördüncü bölüm:çeşitli yasaklar başlığı altında bir arada ve hiçbir ayırım yapmadan düzenlemesi, bu bölümde ve kanunun diğer bölümlerinde bulunan hükümlere aykırılığın kapatma yaptırımını ile sonuçlanacağını düşündürmesidir.

Avrupa Birliği'ne uyum çerçevesinde Siyasi Partiler Kanunu'nda da bazı değişiklikler yapılmıştır. Genel olarak siyasi parti özgürlüğünün önündeki sınırlamalar azaltılmış, Anayasa'da yapılan değişiklikler çerçevesinde Siyasi Partiler Kanunu Anayasa'ya uygunlaştırılmaya çalışılmıştır²⁷³.

E. ANAYASANIN BAŞLANGIÇ BÖLÜMÜNÜN SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Anayasalara Başlangıç Bölümü Konulması

²⁷¹ SAĞLAM, Siyasi Parti Özgürlüğü, s.202 ; SAĞLAM, Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları, s.172-173 ; TANÖR, Bülent: Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri, TÜSİAD Yayınları, İstanbul 1997, s.44-45 ; PERİNÇEK, Anayasa ve Partiler Rejimi, s.274-276 ; TURHAN, Mehmet: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları, Liberal Düşünce Dergisi, S.22, Ankara 2001, s.396 ; HAKYEMEZ, İkibinli Yıllarda Militan Demokrasi, s. 90.

²⁷² 4121 sayılı 7.11.1982 tarih ve 2709 sayılı T.C. Anayasasının Başlangıç Metni ve Bazı Maddelerin Değiştirilmesine Dair Kanun için bkz. 26.7.1995 Tarih ve 22355 Sayılı Resmi Gazete.

²⁷³ Değişiklik ve eski ve yeni hükümlerin karşılaştırılması için bkz. AB Uyum Yasa Paketleri, s.255-257.

Ülkemizde 1961 Anayasası ile başlayan başlangıç bölümü uygulamasının temelinde 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinin 1791 Fransız Anayasasına başlangıç olarak konulması ile başlayan tarzın II. Dünya savaşından sonra yapılan birçok ülke Anayasa yapıcıları tarafından benimsenmiş olması yatmaktadır²⁷⁴. Başlangıç bölümüne yer verilmesi tercih meselesidir, bu bölüme gereksinim duyulmaması da söz konusu olabilir²⁷⁵. Başlangıç bölümündeki ifadeler yol gösterici ve devletin temel amaçlarından bir kısmını belirlemesi açısından önemlidir²⁷⁶. Anayasaların yapılış sebeplerini ve temel felsefelerini belirten ve çoğunlukla edebi metin niteliğindeki başlangıç bölümlerinden uygulanabilir hukuk kuralları çıkarmak oldukça zordur. Bundan dolayı, başlangıç bölümünün hukuki değeri pozitif anayasa kurallarının yorumlanmasına katkı sağlamasıdır. Özbudun'a göre başlangıç bölümünün Anayasa Mahkemesi tarafından doğrudan ölçü norm olarak kullanılması yerinde değildir. Çünkü bu metinlerde genelde soyut ifadeler kullanıldığı için bu ifadelerin doğrudan ölçü norm olarak kullanılması denetimin niteliğini hukukilikten yerindeliğe dönüştürecektir²⁷⁷.

2. 1982 Anayasası'nın Başlangıç Bölümü

1982 Anayasası'nın başlangıç bölümü 1995 Anayasa değişikliği ile 11 paragraftan 9 paragrafa indirildi. Anayasanın 176. maddesine göre başlangıç bölümü 'Anayasaya dahildir' ve Anayasanın dayandığı temel görüş ve ilkeleri belirtmektedir. Bu durum elbetteki başlangıç bölümünün Anayasa içindeki önemini artırmaktadır. Ayrıca Anayasanın 2. maddesinde nitelikleri sayılan Cumhuriyetin "başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan" bir cumhuriyet olduğu düzenlenmektedir.

²⁷⁴ 2. dünya savaşından sonra anayasaları başlangıç bölümü ile donatmak adeta bir teamül haline gelmiştir. **ALDIKAÇTI**, Orhan: Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, 4.Baskı, İÜHF Yayını, İstanbul 1982, s.184 ; **YÜZBAŞIOĞLU**, Nemci: Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku, İÜHFY, İstanbul 1993, s.116 ; **ÖZBUDUN**, Türk Anayasa Hukuku, s. 71.

²⁷⁵ **KAPANİ**, Politika Bilimine Giriş, s.63 vd. ; Anayasalarda başlangıç bölümüne yer verilmesi ülkelerin anayasacılık geleneğinin özelliklerine ve Anayasanın hangi sosyo-politik ortamda yapıldığına bağlıdır. **GÜLSOY**, Mehmet: Anayasa Mahkemesi Kararlarında Ölçü-Norm Ve Siyasal Alanın Sınırı Olarak Başlangıç İlkeleri, Liberal Düşünce, S.22, Ankara 2001, s.46.

²⁷⁶ **HAKYEMEZ**, Militan Demokrasi Anlayışı, s.161.

²⁷⁷ Özbudun bu duruma örnek olarak Anayasa Mahkemesi'nin yabancılara mülk satışı ile ilgili kararını göstermiştir. **ÖZBUDUN**, Türk Anayasa Hukuku, s. 71-72.

Anayasanın 4. maddesine göre 2. maddede belirtilen Cumhuriyetin nitelikleri değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif dahi edilemez. Bu husus Anayasada belirtilen insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti ile ilgili konularda başlangıçta belirtilen temel ilkelere de değiştirilememe güvencesi anlamına gelmektedir²⁷⁸. Oysaki 1982 Anayasanın başlangıç bölümü milli kültür, milli varlık, milli menfaatler, medeniyet, Türklüğün tarihi ve manevi değerleri gibi hukuki olmaktan çok siyasi nitelik içeren, toplumsal ve felsefik içerikli cümleler içermektedir. Bu tür geniş ifadelerin Anayasa metninden sayılmasının sakıncaları olabilir²⁷⁹. Bu durumun sebebi bu tür ifadelerin Anayasaya dahil olması durumunda Anayasa Mahkemesi bu ifadeleri doğrudan ölçü norm olarak kullanabilecektir. 1961 Anayasası döneminde Yüksek Mahkeme bu endişeden hareketle başlangıçta bulunan ilkeleri doğrudan ölçü norm olarak kullanmamış, ancak kararlarında destekleyici ölçü norm olarak kullanmıştır²⁸⁰. 1982 Anayasası dönemi ise bu açıdan farklı bir dönemdir. Bu dönemdeki farklılık sadece Anayasa Mahkemesi'nin tutumundan değil başlangıç bölümünün hukuki niteliğinden de kaynaklanmaktadır. Bu Anayasanın başlangıç bölümünde Anayasanın başlangıçta belirtilen ilkelere saygı ve mutlak sadakatle yorumlanıp uygulanacağı şeklinde bir ifade vardır. Bu durumda cumhuriyetin niteliklerinin belirtildiği ikinci madde dahil Anayasanın tüm maddelerinin başlangıçta belirtilen temel ilke ve kurallara uygun yorumlanması artık bir zorunluluk durumudur²⁸¹. Anayasa hükümleri arasında hukuki nitelik bakımından kural olarak altlık-üstlük ilişkisi bulunmamaktadır²⁸². Ancak başlangıç bölümünde bulunan bu ifadeler bu metni hukuki değer bakımından Anayasada en üst seviyeye yükseltmektedir.

²⁷⁸ **KOÇAK**, Mustafa: Cumhuriyetin Temel Niteliklerinin Belirlenmesinde Anayasanın Başlangıcında Yer Alan İlkelerin Hukuksal Değeri, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi 25. Yıl Armağanı, Ankara 1998, s.203.

²⁷⁹ **ÖZBUDUN**, Türk Anayasa Hukuku, s. 72

²⁸⁰ **UYGUN**, Oktay: 1982 Anayasasında Temel Hak Ve Özgürlüklerin Genel Rejimi, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul 1992, s.145 ; **ÖZBUDUN**, Türk Anayasa Hukuku, s. 72.

²⁸¹ **YÜZBAŞIOĞLU**, Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku, s.130 ; **KOÇAK**, Cumhuriyetin Temel Niteliklerinin Belirlenmesinde Anayasanın Başlangıcında Yer Alan İlkelerin Hukuksal Değeri, s.203.

²⁸² Başlangıç bölümünün hukuki değeri ve niteliğinin diğer anayasa kuralları ile eş değerde olduğunu belirten Yüzbaşıoğlu, bu görüşünün Anayasanın 176. maddesinin gerekçesinde bulunan 'Başlangıç kısmı anayasanın diğer hükümleri ile eş değerdedir' ifadesinden kaynaklandığını vurgulamıştır. **YÜZBAŞIOĞLU**, Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku, s.118.

3. Anayasanın Başlangıç Bölümünün Siyasi Parti Özgürlüğü Açısından Değerlendirilmesi

1961 Anayasası döneminde başlangıç bölümünde temel vurgu bağımsızlık, özgürlük ve demokratik hukuk devleti üzerinedir. 1982 Anayasası'nın başlangıç bölümünde temel vurgu ise bölünmezlik, ulusal dayanışma ve devletin korunması üzerine yapılmaktadır²⁸³. Bu görüşü doğrulayıcı özellikte başlangıç bölümünün beşinci paragrafında “Hiçbir düşünce ve mülhazanın Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının, Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında koruma göremeyeceği ve lâiklik ilkesinin gereği olarak kutsal din duygularının, Devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı” şeklinde belirtilmekteydi²⁸⁴. 2001 Anayasa değişiklikleri ile bu ifadede bulunan düşünce ve mülhaza sözcüklerinin yerine faaliyetin sözcüğü tercih edilmiştir²⁸⁵. Kuşkusuz bu tercih, diğer özgürlükleri olumlu etkilediği gibi siyasi parti özgürlüğü açısından da olumludur.

Bu paragrafta Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları, laiklik, devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü, Türk varlığı ve Türk menfaatlerine aykırı davranamama ilkeleri korunmaktadır. Başlangıç bölümünde belirtilen bu ilkeler siyasi partilerin hareket alanını belirlemesi açısından önem arz etse de; bu ilkeler Anayasanın birçok maddesinde düzenlendiği için bunların başlangıç bölümünden çıkarılmasının herhangi bir hukuki boşluk doğurmayacağı vurgulanmaktadır²⁸⁶. Özgürlükçü demokrasinin,

²⁸³ **EROĞUL**, Cem: *Anatüze Giriş*, İmaj Yayıncılık, Ankara 1993, s.239.

²⁸⁴ Tanör, değişiklikten önce başlangıç bölümünün 5. paragrafında bulunan bu ifadenin bile tek başına 1982 Anayasasında militan demokrasi anlayışı doğrultusunda üniter devlet, demokratik devlet, ve laik devlet ilkelerine aykırı çeşitli akımların ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin sınırı konusunda yeterli ipuçları verebilecek düzeyde olduğunu vurgulamıştır. **TANÖR**, Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri, s.42-43.

²⁸⁵ Başlangıç bölümünün 5. paragrafı şuan: “ ‘Hiçbir faaliyetin’ Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının, Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği ve lâiklik ilkesinin gereği olarak kutsal din duygularının, Devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı;” şeklindedir.

²⁸⁶ “Kaldı ki Atatürk ilke ve inkılapları da Anayasanın birçok maddesinde etkin hukuki koruma altındadır.” **ÖZBUDUN**, Ergun: *Atatürk Ve Demokrasi, Atatürkçü Düşünce, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, Ankara 1992, s.231 ; **SELÇUK**, Sami: *Atatürkçülük*, Yeni Türkiye, Yıl:4, S.23-24, Eylül-Aralık 1998, s.594-596 ; **CAN**, Osman:

Atatürk ilke ve inkılapları ile birlikte çok önemli olduğunu belirten bu görüşe göre, Atatürk ilke ve inkılapları ve çağdaşlığın nihai amacı zaten özgürlükçü demokratik rejim kurmak olduğu için başlangıçta belirtilen Atatürk ilke ve inkılapları yerine özgürlükçü demokrasi ideali doğrultusunda birtakım veciz ifadelere yer verilmesinin daha yerinde olacağını altı çizilmiştir²⁸⁷.

4.Anayasa Mahkemesi'nin Başlangıç Bölümü İlkeleri'ni Yorumu

Anayasa Mahkemesi Anayasanın başlangıç bölümünün hukuki niteliğinden dolayı kararların birçoğunda başlangıç bölümünü bağımsız ölçü norm olarak kullanmıştır²⁸⁸. Yüksek Mahkeme, Huzur Partisi kararında Atatürk ilke ve inkılapları yada başka bir ifade ile Türk devrimin düşünce sisteminin 1982 Anayasası'nın temel dayanağını ve felsefesini oluşturduğunu belirtmiştir²⁸⁹. Bu karar doktrinde Anayasa Mahkemesi'nin resmi bir Anayasa ideolojisinin varlığını kabul ettiğini ve bu ideoloji ile belirlenen siyasal alan dışında kalan partilerin kurulmasına ve faaliyet göstermesine izin verilmeyeceği şeklinde anlaşılmıştır²⁹⁰.

Anayasa Mahkemesi de başlangıçta bulunan ilkeleri otoriter bir yorumlamaya tabi tutmuş, hatta oldukça ayrıntılı ve soyut ifadelerin bulunduğu başlangıç bölümünü

Demokratikleşme Serüveninde Anayasa ve Siyasi Partilerin Kapatılması, Seçkin Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2005, s.81.

²⁸⁷ **YÜZBAŞIOĞLU**, Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku, s.98-99. Ayrıca, Anayasanın başlangıç bölümünde bu derece yasaklayıcı hükümler bulunması özgürlükçü olma iddiasındaki bir Anayasa için uygun bir yöntem kabul edilemeyeceğini ve anayasanın başlangıç kısmı dışında kalan her türlü ifade ve örgütlenmenin yasak olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. **ÇAĞLAR**, Bakır: Anayasa Mahkemesi Kararlarında Demokrasi, Anayasa Yargısı 7, Ankara 1990, s.63 ; **DURAN**, Lütfi: Anayasa Mahkemesine Göre Türkiye'nin Hukuk Düzeni, Amme İdaresi Dergisi, C.19, S.1, Mart 1986, s.10 ; **ÖZBUDUN**, Atatürk Ve Demokrasi, s.231 ; **SELÇUK**, Atatürkçülük, s.594-596.

²⁸⁸ **ÖZBUDUN**, Türk Anayasa Hukuku, s. 72 ; Anayasa Mahkemesi bu kararlarında temel gerekçeyi başlangıçtaki ilkelere dayandırmıştır. **YÜZBAŞIOĞLU**, Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku, s.116 ; Karar örneği için bkz. E. 1983/2, K. 1983/2, K.T. 25.10.1983, **AMKD**, S.20, s.363.

²⁸⁹ "Atatürk ilke ve inkılaplarıyla daha açık bir anlatımla Türk Devrimleriyle birlikte ele alınıp değerlendirilmelidir. Çünkü, Türk Devrimi, Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen ulusal bağımsızlığın ve çağdaşlaşma hareketinin adıdır ve bu düşünce sistemi 1982 Anayasasının temel dayanağını ve felsefesini oluşturmuştur" E. 1983/2, K. 1983/2, K.T. 25.10.1983, **AMKD**, S.20, s.363-364.

²⁹⁰ **ÇAĞLAR**, Anayasa Mahkemesi Kararlarında Demokrasi, s.63 ; **ARSLAN**, Zühtü: Anayasa Mahkemesinin Siyasal Partiler Politikası: Ve Çağında Ya/Yadacı Yaklaşımın Anakronizmi Üzerine Bir Deneme, Liberal Düşünce, S.22, Bahar 2001, s.9.

bağımsız ölçü norm olarak kullanmıştır²⁹¹. Anayasa Mahkemesi 1985 yılında verdiği kararda bu bölümde belirtilen ilkeleri 1982 Anayasası'nın ikinci maddesinde belirtilen cumhuriyetin temel nitelikleri ile özdeşleştirerek, başlangıç bölümünde bulunan ilkeleri de Anayasanın ikinci maddesi ile birlikte değiştirilemez hükümler kapsamında değerlendirip başlangıç bölümünün yerini daha da sağlamlaştırmıştır²⁹². Yüksek Mahkeme Huzur Partisi kararında başlangıç bölümünün temel hak ve özgürlüklerin norm alanı daraltan özelliği doğrultusunda karar vermiştir²⁹³. Bu kararda “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının; Başlangıç’ında ‘Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu ve eşsiz kahraman Atatürk’ün belirlediği milliyetçilik anlayışı ve O’nun inkılap ve ilkeleri doğrultusunda; ...hiçbir düşünce ve mülahazanın Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği” belirtilmiştir²⁹⁴. Bununla birlikte Anayasa Mahkemesi özellikle Polis Vazife ve Selahiyat Kanunu ilgili kararından sonra bir ölçüde Anayasadaki temel hak ve özgürlükleri başlangıç bölümünün otoriter ruhunu dikkate almadan yorumlamaya başlamasını olumlu değerlendirmek gerekir²⁹⁵.

F. SİYASİ PARTİLER İÇİN YASAK İSİMLER

Siyasi Partiler Kanunu'nun 96. maddesinin üçüncü fıkrasında siyasi parti isimlerinde olamayacak, aynı anlama gelemeyecek ve kullanılmayacak isimleri

²⁹¹ **YÜZBAŞIOĞLU**, Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku, s.130-131 ; **KOÇAK**, Mustafa: Cumhuriyetin Temel Niteliklerinin Belirlenmesinde Anayasanın Başlangıcında Yer Alan İlkelerin Hukuksal Değeri, s.198-199.

²⁹²“Anayasa'nın 176. maddesinde, Anayasanın dayandığı temel görüş ve ilkeleri belirten Başlangıç kısmının, Anayasa metnine dahil olduğu açıklanmış anılan maddenin gerekçesinde de Başlangıç kısmının, Anayasanın diğer hükümleriyle eşdeğerde olduğu vurgulanmıştır. Cumhuriyetin niteliklerini belirleyen 2. maddesinde ise Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, Başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti kuralı ile Başlangıçta belirtilen temel ilkeler Cumhuriyetin nitelikleriyle özdeşleştirilmiştir” E. 1984/14, K. 1985/7, K.T. 13.06.1985, **AMKD S.21**, s.172-173.

²⁹³“Anayasanın “Hiçbir düşünce ve mülahazanın ...Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği ve lâiklik ilkesinin gereği kutsal din duygularının, devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı;” yolunda kesin bir buyruğa “başlangıç” ta yer vermek zorunluğunu duymuş bulunmaktadır” E.1983/2, K.1983/2, K.T. 25.10.1983, **AMKD S.20**, s.360.

²⁹⁴ E. 1983/2, K. 1983/2, K.T. 25.10.1983, **AMKD S.20**, s.363-364.

²⁹⁵ Yüksek Mahkeme'nin böyle bir çıkış yolu bulmaması durumunda başlangıçtaki ilkelere rağmen özgürlükçü ortamın sağlanabilmesi zordur. **HAKYEMEZ**, Militan Demokrasi Anlayışı, s.165.

belirtmiştir. Buna göre, komünist, anarşist, faşist, teokratik, nasyonal sosyalist, din, dil, ırk, mezhep ve bölge isimleriyle veya aynı anlama gelen isimlerle siyasi partiler kurulamayacak veya parti adında bu kelimeler kullanılmayacaktır. Tanör, Anayasada açık karşılıkları bulunmayan bu isim yasaklarının bir bölümünün belki Anayasaya dayanılarak savunulabileceğini özellikle faşist, dinci veya bölgeci parti isimlerinin demokratik ve laik devlet ve milli bütünlük ilkelerine ters düştüğünün ileri sürülebileceğini belirtmektedir. Komünist isimli partilerin yasaklanması ise anayasal ilke ve kurullarla bağdaştıramadığını, bu ismi taşıyan partilerin her ülkede bulunduğunu ve sırf isimlerinden dolayı demokratik devlet ilkesini bozduklarının söylenemeyeceğini savunmuştur²⁹⁶.

G. SİYASİ PARTİ YASAKLARI İHLALİNİN ÇEŞİTLERİ

Anayasa, siyasi partiler için öngörülen yasakları, siyasi partilerin tüzük ve programlarının bu yasaklara aykırı olması durumu ile eylemlerinin aykırılığı durumunu birbirinden ayırmıştır (An.m.68/4). Bu, siyasi partilerin söz konusu yasakları iki şekilde ihlal edebilecekleri anlamına gelir. Birincisi tüzük ve program yoluyla ihlal, ikincisi ise, eylem yoluyla ihlaldir.

a. Tüzük veya Program ile İhlal

Anayasa, bir siyasi partinin tüzük ve programının 68. maddenin dördüncü fıkrasında sayılan esaslara (parti yasaklarına) uygun olmaması durumunda doğrudan kapatılacağını hükme bağlamaktadır (An.m.69/6). Anayasanın bu hükmü, daha yeni kurulan ve hiçbir eylemi olmayan partilerin bile kapatılmasına sebep olacak niteliktedir ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin konuya ilişkin tutumuyla bağdaşmamaktadır²⁹⁷. Oysa, doktrininde de savunulduğu gibi²⁹⁸, bu durumdaki partilerin

²⁹⁶ TANÖR, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, s.136.

²⁹⁷ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Türkiye Birleşik Komünist Partisi ile ilgili kararında, partinin, bir eylemi söz konusu olmaksızın, salt program ve tüzüğünde yer alan ifadeler nedeniyle kapatıldığını belirterek, bunu, demokratik bir toplum için gereksiz bir önlem olarak telakki etmiştir. Özellikle AIHM'nin TBKP kararı, bu yönde bir değişikliğin gerekli olduğuna işaret etmektedir. Oysa şu anda

doğrudan kapatılması yoluna gidilmeyip, en azından daha önce bir ihtar mekanizmasının devreye sokulması ve böylece partiye amacını aşan hususları düzeltme olanağının verilmesi siyasi parti özgürlüğü açısından olumlu olur ve AİHM’de Türkiye’yi zor durumda bırakma sonucu doğurmazdı.

b. Eylem ile İhlal

Siyasi partiler, Anayasada gösterilen yasakları tüzük ve programlarıyla olduğu gibi, eylemleriyle de ihlal edebilmeleri de mümkündür ve bu tür ihlal de bir kapatılma nedenidir. Fakat bir partinin, Anayasada gösterilen esaslara aykırı eylemde bulunmaktan dolayı kapatılabilmesi için, odaklaşma olgusunun gerçekleşmesi gerekir (An.m.68/4-69/6)²⁹⁹. Şüphesiz böyle bir koşulun aranması, siyasi partiler için önemli bir güvence anlamına gelmektedir³⁰⁰.

H. SİYASİ PARTİLERİN TÜZEL KİŞİLİĞİNİN SONA ERMESİ

1. Tüzel Kişiliğin Sona Erdiği Durumlar

Siyasi Partiler Kanunu’na göre ülkemizde siyasi partilerin tüzel kişiliği dört durumda sona ermektedir. Bu durumlar:

- 1-Siyasi partinin büyük kongresi tarafından kapanma kararı alması
- 2-Başka bir siyasi parti ile birleşme durumu
- 3-Kendiliğinden dağılmış sayılma durumu
- 4-Siyasi partinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması durumudur.

Anayasa’ya göre bir partinin salt tüzük ve programı ile kapatılabilmesi mümkündür ve bu şekilde kapatılmış partiler az değildir. Bkz. **SAĞLAM**, Fazıl: Siyasi Partiler Kanunu’nda Uluslar Arası Standartlara Uygunluk Sağlamak İçin Yapılması Gereken Değişiklikler, s.235.

²⁹⁸ **SAĞLAM**, Siyasi Partiler Kanunu’nda Uluslar Arası Standartlara Uygunluk Sağlamak İçin Yapılması Gereken Değişiklikler, s.248.

²⁹⁹ Bir siyasi partinin eylemlerden sorumlu olması için bu eylemlerin parti eylemi olması gerekir. **ÖDEN**, Melih: Türk Anayasa Hukukunda Siyasi Partilerin Anayasaya Aykırı Eylemleri Nedeniyle Kapatılmaları, Yetkin Yayınları, Ankara 2003, s.108.

³⁰⁰ Siyasi partilerin eylemleri nedeniyle kapatılmalarında daha güvenceli bir durum yaratılmıştır. **HAKYEMEZ**, Militan Demokrasi Anlayışı, s.243 ; Fakat bunun gerçek anlamda bir güvence olarak kabul edilebilmesi için, siyasi parti eylemlerinin parti kapatma nedenlerine aykırılığında odaklaşma olgusunun açıklığa kavuşturulması, yani odak olmanın kriterlerinin belirgin bir biçimde ortaya konması gerekmektedir. **BULUT**, Odaklaşma Olgusunun Kriterleri, s.548.

2. Kapanma yada Fesih Kararı

Bir siyasi partinin kapanması kararı ancak o partinin büyük kongresi tarafından karar verilebilir (SPK. m.109/1). Bir başka deyişle, siyasi partinin kendisini fesih kararını büyük kongre dışındaki hiçbir organ alamaz. Ayrıca Siyasi Partiler Kanunu kapanma kararının gizli alınması ve belli bir delege çoğunluğun kararı ile alınmasını gerektiğini düzenlemektedir³⁰¹. Bu hüküm ile siyasi parti delegelerinin birbirleri üzerinde baskıyı önlemek ve parti fesih kararının kolaylıkla alınmasına engel olmak amaçlanmıştır.

Siyasi Partiler Kanunu'nda belirtilen biçime uygun olarak büyük kongrenin kapanma kararını aldığı tarihte, o siyasi partinin tüzel kişiliği sona ermiş olur (SPK. m.109/3). Bu karar kapanan siyasi partinin genel başkanlığı tarafından derhal Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Anayasa Mahkemesi Başkanlığı, Cumhuriyet Başsavcılığı ve İçişleri Bakanlığına bildirilir (SPK. m.109/3).

Hakkında kapatma davası açılmış ve henüz karara bağlanmamış bir siyasi parti usulüne uygun olarak kapanma kararı alırsa, kapatma davasının akıbetine ilişkin hukuki boşluk söz konusu değildir. Siyasi Partiler Kanunu'nun 108. maddesi bu durumu düzenlemektedir. Maddeye göre “Bir siyasi partinin kapatılması için dava açıldıktan sonra o partinin yetkili organı tarafından verilen kapanma kararı, Anayasa Mahkemesi'nde açılmış bulunan kapatma davasının yürütülmesine ve kapatma kararı verilmesi halinde doğacak hukuki sonuçlara hükmedilmesine engel değildir”³⁰². Görüldüğü gibi kapatılması için hakkında soruşturma veya dava açılmış bulunan bir

³⁰¹Siyasi Partiler Kanunu'nun 109. maddesinin birinci fıkrasının, ikinci cümlesi aynen şöyledir: “Bu karar gizli oyla alınır; karar yeter sayısı, parti tüzüğünde belirtilen toplanma yeter sayısının salt çoğunluğudur”.

³⁰² Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ÖZDEP davasını incelerken Hükümet Mahkeme huzurunda, 14 Temmuz 1993 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasından çok önce, 30 Nisan 1993 tarihinde kendiliğinden kapatılmış olması nedeniyle ÖZDEP'in kapatma işleminin mağduru olarak kabul edilmeyeceğini belirtmiştir. Ancak bu itirazı değerlendiren mahkeme partinin fesih kararını özgür iradesi ile almadığı, kapatma kararının olumsuz sonuçlarına maruz kalmamak için bu yönde karar aldığını ve SPK'nın 108. maddesine göre alınan fesih kararının, davanın sonucunu etkilemeyeceğinden Türk Hükümeti'nin itirazını yerinde görmemiştir. www.yargitay.gov.tr/aihm/tcvaozdep.html, e.t.25.01.2006.

siyasi parti, kapanma ve buna bağlı olarak parti mallarının devrine ilişkin karar aldığı takdirde, soruşturma veya dava sonuçlanıncaya kadar devir işlemi yapılamayacaktır (SPK. m.110/3)³⁰³.

Siyasi Partiler Kanunu kapanma kararı alan siyasi partinin malları konusunda iki olasılık üzerinde durmaktadır (SPK. m.110/1-2). Bunlardan birincisi, başka parti ile birleşmek üzere kapanma kararı alınmiş olması durumudur. Bu durumda mallar, birleşeceği siyasi partinin malvarlığına dahil olacaktır. İkinci olasılık ise, partinin birleşme amacı olmaksızın kendini feshetmesi durumudur. Bu durumda kapanma yada fesih kararı alan siyasi parti mallarını diğer bir siyasi partiye devredebilecektir. Ancak her iki durumda da ilgili partinin mal devrini kabul etmesi şarttır. Devredilen malların ilgili siyasi parti tarafından kabul edilmemesi durumunda kapanan partinin malları Hazineye gececektir (SPK. m.110/1). Kapanma kararlarının nasıl uygulanacağı hususu da yine Siyasi Partiler Kanunu'nun 110. maddesi ikinci fıkrasında düzenlenmiştir. Buna göre “Kapanma kararları, Hükümetin devamlı gözetim ve denetimi altında, büyük kongrenin görevlendireceği bir tasfiye kurulu eliyle uygulanır”.

3. Başka Bir Siyasi Parti İle Birleşme

Birleşme başka bir siyasi partiye katılma şeklinde olabileceği gibi, iki farklı siyasi partinin yeni bir isim ve tüzel kişilik altında birleşmesi şeklinde de olabilir. Siyasi Partiler Kanunu'na göre bir siyasi partinin diğer bir parti ile birleşmesine Büyük Kongre karar verebileceği belirtilmiştir (SPK. m.14/5). Birleşme kararı da kapanma kararı gibi siyasi partinin tüzel kişiliğini sona erdiren bir karar olduğundan, kapanma kararında uyulması gereken hususlara uyulması gerekir. Ayrıca Büyük Kongre Siyasi Partiler Kanunu'nda belirtildiği üzere partinin mallarını devir biçimini de birleşme ararı ile birlikte almakla yükümlüdür.

4. Kendiliğinden Dağılma

³⁰³ şüphesiz bu maddenin amacı kapatılacağını anlayan siyasi partinin mallarının Devlet hazinesine devrini nleme düşüncesidir.

Siyasi Partiler Kanunu'nda siyasi partilerin kendiliğinden dağılması hususunu düzenleyen özel bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak bu durum bu konuda yasal boşluk olduğunu göstermez. Zira SPK'da özel hüküm bulunmaması durumunda hangi yasalara yollama yapılacağı aynı kanunda belirtilmiştir (121/1)³⁰⁴. Bu durumda Medeni Kanun ve Dernekler Kanunu'nun SPK'ya aykırı olmayan hükümleri uygulanabilecektir.

Medeni Kanunda derneklerin kendiliğinden dağılmış sayılacağı durumlar sayılmıştır, ancak 04.11.2004 tarihli ve 5253 sayılı Dernekler Kanunu'nda bu hususa ilişkin düzenleme bulunmamaktadır³⁰⁵. Bundan dolayı kendiliğinden dağılmış sayılma durumlarını Siyasi Partiler Kanunu'na aykırı olmayacak şekilde Medeni Kanuna göre değerlendirmek gerekir. Buna göre siyasi partiler de derneklerde olduğu gibi, acze düştüklerinde, yönetim kurulunun tüzük gereği kurulmasına olanak bulunmadığı durumlarda kendiliğinden dağılmış sayılacaktır. Anayasa Mahkemesi de bir siyasi partinin kendiliğinden dağılması konusunda aynı görüşe sahiptir. Yüksek Mahkeme Yüce Görev Partisinin merkez organlarını oluşturabilme imkanı kalmadığı için, dağılma durumunun tespiti ve kapatılması istemi üzerine kapatma talebini reddederken, sadece siyasi partinin hukuki varlığının sona erdiğini tespit etmekle yetinmiştir³⁰⁶.

Derneklerin kendiliğinden dağılmış sayılması kararı sulh mahkemesi tarafından verilirken, siyasi partiler için anayasal güvence gereği bu karar Anayasa Mahkemesi tarafından verilebilecektir³⁰⁷. Ayrıca Anayasa Mahkemesi dağılmış sayılan siyasi partinin mallarının durumunu, kapanmış partinin büyük kongrece mallarının akıbetinin

³⁰⁴ Maddeye göre "Türk Kanunu Medenisi ile Dernekler Kanununun ve dernekler hakkında uygulanan diğer kanunların bu Kanuna aykırı olmayan hükümleri, siyasi partiler hakkında da uygulanır".

³⁰⁵ Bkz. Medeni Kanunu'nun 87. maddesi.

³⁰⁶ "...gerek Cumhuriyet Başsavcılığı'nın gerek İçişleri Bakanlığı'nın aynı konuyu içeren yazılarına ekli olan kararın partiye tebliğ edilemediği, sağlanarak dava dosyasına konulan istifa dilekçelerine göre partinin hukuki varlığını sürdüreceği ve Milli Güvenlik Konseyi kararını yerine getirecek kurucu üye kalmadığı, incelenen belgelerden anlaşıldığından Yüce Görev Partisi'nin hukuki varlığının sona erdiğine.." E.1983/1, K.1983/1, K.T.:25.08.1983, S.20, **AMK (R.G. 23.06.1984-18440,s.19-25)**.

³⁰⁷ "Anayasa Mahkemesi'ne Cumhuriyet Başsavcılığı'nca açılan kapatma davasındaki iddia kapsamı içinde kalarak Yüce Görev Partisi'nin hukuki varlığının sona ermediğini saptayıp karara bağlamanın Anayasa Mahkemesinin görevi içinde olduğuna" karar vermiştir. E.1983/1, K.1983/1, K.T.:25.08.1983 **AMK, (R.G. 23.06.1984-18440, s.25)**.

belirlenmemiş olması durumu gibi değerlendirip bu durumdaki partinin mallarının hazineye geçeceğine karar vermiştir³⁰⁸.

5. Siyasi Partinin Kapatılması

Bir siyasi partinin tüzel kişiliğini sona erdiren dördüncü durum kapatma kararıdır. Siyasi partilerin kapatılması kararını Anayasa gereği yalnızca Anayasa Mahkemesi verebilir. Anayasa Mahkemesi'nin çalışma ve yargılama usulünü düzenleyen Anayasanın 149. maddesinin 5. fıkrası “..siyasi partilerin temelli kapatılması veya kapatılmasına ilişkin davalarda” diye belirterek temelli kapatma ve kapatılma olmak üzere iki farklı kapatma yaptırımını öngörmektedir.

a. Temelli Kapatma

Temelli kapatma adından da anlaşılacağı gibi siyasi parti tüzel kişiliğini hukuken sona erdiren yaptırım kararıdır³⁰⁹.

b. Kapatılma

Temelli kapatma kararının anlamı konusunda şüphe olmamasına rağmen kapatılma kararının ne anlam taşıdığına ilişkin şüpheler vardır. Sağlam, Anayasada iki farklı karardan bahsedildiğine göre; kapatılma kararının basit kapatma kararını akla getirdiğini belirtmektedir. Basit kapatma partinin tüzel kişiliği sona ermeden geçici olarak faaliyetlerinin askıya alınmasıdır. Örneğin, ticari faaliyet yasağına aykırı davranan bir siyasi partiye bu yasağa aykırı faaliyetlerinin tekrarında geçici süre için faaliyetinin durdurulması yaptırımı uygulanabilir³¹⁰. Ancak, Anayasanın 149. maddesi dışında, ne Anayasanın 69. maddesi ne de Siyasi Partiler Kanunu'nda partilerin geçici süre için kapatma yaptırımı ile cezalandırılacağına ilişkin düzenleme bulunmamaktadır.

³⁰⁸ E.1983/1, K.1983/1, K.T.:25.08.1983 AMK, (R.G. 23.06.1984-18440, s.23-24).

³⁰⁹ KOÇAK, Siyasal Partiler, s.133.

³¹⁰ SAĞLAM, Siyasal Parti Kurumunun Güncel Sorunları, s.373, dn.10 ; Teziç de bu konuda Sağlam ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Bkz. TEZİÇ, Anayasa Hukuku, s.327.

Anayasada belirtilen temelli kapatma ile kapatılma kavramları arasında bir ayırım yapabilmek için Siyasi Partiler Kanunu'nda özel hükümlerin bulunması gerekir. Bu nedenle iki kapatma yaptırım arasında hukuki çerçevede farkı ortaya koymanın kolay olmadığı vurgulanmaktadır³¹¹. Eğer yasama organı bu konuda düzenleme yapmazsa bu sorun gelecekte Anayasa Mahkemesi içtihatlarıyla çözüme kavuşacaktır³¹².

İİLSİYASİ PARTİ KAPATMA DAVALARINDA ORTAYA ÇIKAN ODAKLAŞMA SORUNU

A. ODAK KAVRAMI

Sözcük anlamı itibariyle, ışık yada ısı kaynağından çıkan ışınların toplandığı nokta olarak tanımlanan odak kelimesi, merkez nokta anlamında da kullanılır³¹³. Dolayısıyla, sözcüğün bu asıl anlamına sadık kalarak, bir siyasi partinin, parti yasaklarına ilişkin eylemlerinden ötürü kapatılabilmesi için, o eylemlerin merkezi haline gelmesi gerekir (An. m.69/f. 6). Şüphesiz bir siyasi partinin yasak eylemlerin odağı sayılması için, Anayasada sayılan yasak eylemleri, amacına ulaşmış olma şeklinde gerçekleştirmiş bulunması beklenmemelidir. Çünkü böyle bir durumda demokratik düzen yıkılmış ve partinin kapatılması da olanaksız bir durum almış olur. Bu yüzden partinin faaliyetleriyle bu amacı güttüğünün anlaşılması yeterli kabul etmek gerekir³¹⁴.

Fakat bu durumda da amacın dar bir biçimde yorumlanması, soyut bir aykırılıkla yetinilmemesi ve yasaklanan amacın gerçekleştirilmesi doğrultusunda belli bir kastın aranması gereklidir³¹⁵. Federal Almanya Anayasa Mahkemesi'nin bu konudaki tutumu yol gösterici olması açısından son derece önemlidir. Alman Anayasa Mahkemesi'ne

³¹¹ **ONAR**, Erdal: 1982 Anayasasında Milletvekilliğin Düşmesi, Anayasa Yargısı 14, Ankara 1997, s.457-458.

³¹² **TEZİÇ**, Anayasa Hukuku, s.327.

³¹³ TDK Sözlüğü ve www.tdk.gov.tr, e.t. 10.01.2006.

³¹⁴ **TANİLLİ**, Server: Devlet ve Demokrasi, Say yayınları, İstanbul, 1990, s.236 ; **HAKYEMEZ**, Anayasa Değişikliklerinin..., s.60.

³¹⁵ **PERİNÇEK**, Anayasa ve Partiler Rejimi, s.358 ; **HAKYEMEZ**, Militan Demokrasi Anlayışı, s.244.

göre, parti yasaklarına aykırı eylemlerin delil olarak kabul edilebilmesi için, bir partinin Anayasada belirtilen yasakları benimsememesi yeterli değildir. Partinin eylemleri demokratik düzenin temel öğelerine karşı aktif ve şiddete yönelik bir saldırı ve mücadele amacı taşımalıdır³¹⁶. Diğer taraftan, odaklaşma olgusunun gerçekleşmiş sayılabilmesi için, partinin yasaklanan amaca yönelik faaliyetlerinin belirli bir yoğunluğa ulaşmış olması ve bunun partinin bütününe mal edilebilmesi koşullarının gerçekleşmesi gerekir³¹⁷. Partinin, tek yada sınırlı sayıda eyleminin odaklaşmaya neden olabileceğini düşünmek, hem odak sözcüğünün anlamına sığmayacaktır, hem de kavramın sağlamış olduğu güvenceyi anlamsızlaştıracaktır³¹⁸.

Özetle, bir partinin yasak eylemlerin odağı haline gelmesi, onun bu tür faaliyetlerin merkezi olmasıyla mümkündür. Bu çerçevede, bir siyasi partinin Anayasada gösterilen ilkelere aykırılığı konusunda soyut bir aykırılıkla yetinilmemeli ve bu konuda belli bir kastın ortaya çıkması aranmalıdır. Bunun göstergesi de, partinin yasak eylemleri belirli bir yoğunluk ve kararlılıkla işlemesi olmalıdır (An.m.69/ f. 6).

B. 1982 ANAYASASI DÖNEMİNDE ODAKLAŞMA OLGUSU

Odak kavramı, Anayasaya ilk kez 1995 yılında yapılan ve Anayasanın 68. ve 69. maddeyi de kapsayan değişikliklerle birlikte girmiş olmasına rağmen, Türk Hukuku'nun daha önce de alışkın olduğu bir kavramdır³¹⁹. 1961 Anayasası dönemindeki Siyasi Partiler Kanunu'nda yer alan bu kavram, 1986 yılından itibaren, 1982 Anayasası dönemi Siyasi Partiler Kanunu'nda da yer almıştır. Anayasa'da yapılan 1995 değişiklikleri ile birlikte, siyasi partilerin eylemleri dolayısıyla kapatılmaları, yasak eylemlerin odağı haline gelmeleri şartına bağlanmış; fakat, odak olmanın koşullarına ilişkin herhangi bir

³¹⁶ **TANİLLİ**, Devlet ve Demokrasi, s.237 ; **BULUT**, Odaklaşma Olgusunun Kriterleri, s.548-549.

³¹⁷ **PERİNÇEK**, Anayasa Ve Partiler Rejimi, s.317.

³¹⁸ **BULUT**, Odaklaşma Olgusunun Kriterleri, s.549.

³¹⁹ **BULUT**, Odaklaşma Olgusunun Kriterleri, s.550.

düzenleme yapılmamıştır. Ne var ki, o zaman diliminde yürürlükte bulunan Siyasi Partiler Kanunu'nun 101 ve 103. maddeleri odak olmanın koşullarını düzenlemiştir³²⁰.

Siyasi Partiler Kanunu'nun 103. maddesinin ikinci fıkrası, bir siyasi partinin, 78 ila 88 ve 97. maddeleri hükümlerine aykırı fiillerin odağı haline geldiğinin, 101. maddenin d bendinin uygulanması sonucunda, bu fiillerin o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlenmiş olduğunun ve bu fiillerin yoğunlukla işlenmesinin, o partinin Büyük Kongre, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu, TBMM Grup Genel Kurulu yahut Yönetim Kurulunca örtülü veya açıkça benimsediğinin sabit olmasıyla gerçekleşeceğini düzenlemekteydi. Bu hükmün göndermede bulunduğu, 101. maddenin d bendi ise, bir yandan, yukarıda sayılan dört kurul dışında kalan parti organı, mercii veya kurulu tarafından işlenen parti yasakları için, fiilin işlendiği tarihten başlayarak iki yıl geçmemiş ise, Cumhuriyet Başsavcılığının söz konusu organ, mercii veya kurulun işten el çektirilmesini yazı ile partiden isteyeceğini hükme bağlarken; diğer yandan parti üyelerinin, bu tür fiil ve konuşmalarından dolayı hükümlü olurlar ise, Cumhuriyet Başsavcılığı'nın bu üyelerin partiden kesin olarak çıkarılmalarını isteyeceğini belirtmektedir. Eğer siyasi parti bu isteği yerine getirmezse, Cumhuriyet Başsavcısı kapatma davası açabilecektir.

Siyasi Partiler Kanunu'nun bu hükümleri bir arada değerlendirildiğinde, odak olma şu koşullara bağlanmıştır:

³²⁰ O dönemde yürürlükte bulunan 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 101. maddesinin d benti şöyledir: 1-(b) bendinde sayılanlar dışında kalan parti organı,mercii,kurulu veya bir siyasi parti üyesi tarafından bu Kanunun dördüncü kısmında yer alan maddeler hükümlerine aykırı fiillerin işlenmesi veya konuşmalar yapılması halinde fiilin işlendiği veya konuşmanın yapıldığı tarihten başlayarak iki yıl geçmemişse,Cumhuriyet Başsavcılığı,söz konusu organ,merci veya kurulun işten el çektirilmesini ve parti üyesinin veya üyelerinin bu bentte sayılan organ,merci veya kurula dahil olsun olmasın partiden kesin olarak çıkarılmasını yazı ile o partiden ister. Yine o dönemde yürürlükte bulunan 103. madde ise şöyledir: Bir siyasi partinin, bu Kanunun 78 ila 82,84 ila 88 ve 97 nci maddeleri hükümlerine aykırı fiillerin işlendiği bir mihrak haline geldiğinin sübuta ermesi halinde,o siyasi parti Anayasa Mahkemesince kapatılır.Bir siyasi partinin yukarıdaki fıkrada yazılı fiillerin mihrakı haline geldiği,101 inci maddenin (d) bendinin uygulanması sonucunda bu fiillerin o partinin üyelerince kesif bir şekilde işlenmiş olduğunun ve bu fiillerin kesif olarak işlenmesinin o partinin merkez karar ve yönetim kurulu veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu yahut bu grubun yönetim kurulunca zımnen veya sarahaten benimsendiğinin sübuta ermesiyle olur.

-Parti üyelerinin parti yasaklarına aykırı davranışlarından ötürü hükümlü hale gelmeleri

-Hüküm giyen üyelerle ilgili olarak Cumhuriyet Başsavcılığın partiye bildirimde bulunması ve partinin uyarı üzerine söz konusu üye yada üyeleri, otuz gün içinde partiden ihraç etmemesi

-Bu fiillerin yoğun olarak işlendiğinin sabit olması

-Yoğun olarak işlenmiş olan bu fiillerin, partinin yetkili kurullarınca (Büyük Kongre, Merkez Karar Yürütme Kurulu, TBMM Grup Genel Kurulu veya Yönetim Kurulu) örtülü veya açıkça benimsendiğinin sabit olması.

Fakat bu kanun maddesi yürürlükteyken, Anayasa'nın ilgili maddesi değişmiş ve odak kavramı Anayasa'ya girmiştir. Hükme göre, bir partinin, 68. maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılmasına, ancak, onun bu nitelikteki fiillerin işlendiği odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesi'nce tespit edilmesi halinde karar verilebilecektir (An.m.69/ f.6). Anayasaya odak kavramının girmesini sağlayan ve bu yolla siyasi partilerin eylemleri dolayısıyla kapatılmalarını zorlaştırmayı amaçlayan yasama organı, uyum yasası çıkarmayı ihmal etmiş ve bu durum Refah Partisinin kapatılması davasına kadar böyle devam etmiştir. Anayasa Mahkemesi, Refah Partisinin kapatılması davasında, uygulanacak kural olmasını dikkate alarak, Siyasi Partiler Kanununun 103. maddesinin ikinci fıkrasının Anayasaya aykırılığı üzerinde durmuş ve söz konusu hükmü iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesi söz konusu kararında, bir siyasi partinin, parti yasaklarına aykırı fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin sabit olması nedeniyle kapatılabilmesinin, 103. maddenin ikinci fıkrasındaki koşulların gerçekleşmesine bağlı olduğunu, ancak fıkranın gönderme yaptığı 101. maddenin d bendinin uygulanmasına, 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 141, 142 ve 163. maddelerin kaldırılması nedeniyle, imkan kalmadığını; bu nedenle de partinin yasak eylemlerin işlendiği bir odak haline geldiğinin tespitinde, maddenin ikinci

fıkrasının uygulanamayacağını belirtmiştir³²¹. Davalı Refah Partisi, Siyasi Partiler Kanunu'nun 117. maddesine göre hüküm giyme koşulu halen yürürlüktedir yönünde iddiada bulunmuşsa da³²², Anayasa Mahkemesi, bu maddenin kapatılmadan sonra uygulanacak bir madde olduğunu kabul etmiş ve bunun 141, 142 ve 163. maddelerin kaldırılmasından doğan boşluğu dolduramayacağını belirterek sonuçta ilgili yasa hükmünü Anayasanın 69. maddesine aykırı bularak iptal etmiştir³²³.

Daha sonra yasama organı, 4445 sayılı Kanun³²⁴ ile Siyasi Partiler Kanunu'nda yeni bir düzenleme yapmış ve odak olma halini belli kriterlere bağlamak istemiştir. 4445 sayılı Kanun, Siyasi Partiler Kanunu'nun 103. maddesini şu şekilde düzenlemektedir: “Bir siyasi partinin Anayasa'nın 68. maddesinin dördüncü fıkrası hükmüne aykırı eylemlerin odak halini oluşturup oluşturmadığı hususu Anayasa Mahkemesi'nce belirlenir. Bir siyasi parti; birinci fıkrada yazılı fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin kongre, merkez karar ve yönetim kurulu veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır”.

Bu çerçevede Kanun, odak olma hali için şu koşulları öngörmektedir: Anayasanın 68/4. maddesindeki fiiller, parti üyeleri tarafından yoğun bir biçimde işlenmiş olacak ve bu durum partinin; Büyük Kongre, Merkez Karar ve Yönetim Kurulu, TBMM Grup Yönetim Kurulu, TBMM Grup Genel Kurulu tarafından örtülü veya açıkça benimsenmiş olacaktır. Yahut da yasak fiiller doğrudan doğruya yukarıda sayılan dört kurul tarafından kararlıkla işlenmiş olacaktır. Parti genel başkanının, yukarıda sayılan parti organları arasında sayılmaması aykırı tutulursa Siyasi Partiler

³²¹ E.1998/2, K.1998/1, K.T.:09.01.1998, **AMKD** S.34/1, s.240-243.

³²² **BULUT**, Odaklaşma Olgusunun Kriterleri s.552.

³²³ Bkz. E.1998/2, K.1998/1, K.T.:09.01.1998, **AMKD** S.34/1, s.240-246.

³²⁴ **RG**: 14.8.1999, S. 23786.

Kanunu'nda yapılan bu değişikliğin, doktrinde³²⁵ olumlu bir yankı bulduğu söylenebilir³²⁶. Bu olumlu gelişmeye rağmen, 4445 sayılı yasanın 18. maddesi ile değiştirilen ve odak olma halini düzenleyen 103. madde, Fazilet Partisinin kapatılması davasında itiraz yoluyla Anayasa Mahkemesi önüne getirilmiş ve söz konusu düzenlemenin Anayasanın 68 ve 69. maddelere aykırılığı incelenmiş ve sonuçta maddenin ikinci fıkrası iptal edilmiştir³²⁷. Anayasa Mahkemesi kararında öncelikle, “Özgürlüğü, eşitliği, çoğulculuğu ve katılımcılığı esas alan ve hukukun üstünlüğü temeline dayanan çağdaş demokrasilerde, siyasi partilerin faaliyetlerini serbestçe sürdürmeleri gerektiğinde duraksanamaz...” diyerek, siyasi partilerin çoğulcu demokrasiler açısından taşıdığı önemi ortaya koymuş; hemen ardından ise “..Ancak özgürlükçü demokratik düzenin ortadan kaldırılmasına veya önemli ölçüde tehlikeye düşürülmesine yönelik faaliyetlere izin verilmesi de kabul edilemez...” ibaresini kullanarak, bu hakkın kötüye kullanılmayacağını vurgulamıştır. Ardından dava konusu kanun hükmünü ele alan Yüksek Mahkeme, “Bu düzenleme karşısında, 103. maddenin ikinci fıkrasına göre, bir siyasi partinin eylemlerinin Anayasa'nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında belirtilen....(yasakları ihlal ettiği) ve belirtilen eylemlerin o partinin üyelerince kararlılık içinde, nicelik ve nitelik olarak belli bir ağırlıkta yoğun bir şekilde işlediği saptansa da bu yeterli olmayacak, odak olma durumunun oluşmuş sayılabilmesi için söz konusu fiillerin partinin büyük kongre, Merkez Karar Yönetim Kurulu, Türkiye Büyük Millet Meclisi grup genel kurulu veya yönetim kurulunca da zımnen veya açıkça benimsenmesi koşulu aranacaktır” demekte ve bu düzenlemeye, kısaca şu gerekçelerle karşı çıkmaktadır: Kanun odak olmanın koşullarından birisi olarak, parti organlarının parti üyelerinin Anayasaya ve yasaya aykırı eylemlerine açıkça veya sessiz kalarak zımnen onay vermelerini öngörmektedir. Oysa, kapatılma tehdidi altında bulunan bir siyasi partinin kanunda sayılan organlarının buna onay vermeleri beklenemez. Yasak eylemlerin odak oluşturduğunun saptanmasında parti organı olup, partiyi temsil

³²⁵ SAğLAM, Fazıl: Anayasa Sorunlarına Güncel Bakış, www.barobirlik.org.tr/ yayinlar/makaleler/fazilsaglam, e.t. 10.01.2006.

³²⁶ KANADOğLU, Korkut: “1982 Anayasası ve 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanununda Yapılan Son Değişikliklere Göre Parti Yasaklama Rejimi”, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Yıl 17-18/ Sayı 1-2/1997-1998, Prof. Dr. Yılmaz Altuğ'a Armağan, s.276.

³²⁷ E.2000/86, K.2000/50, K.T.:12/12/2000 AMK (R.G.: 22/12/2000 – S. 24268)

durumunda bulunan ve parti içindeki önemi tartışmasız olan genel başkanın doğrudan destek vermesi veya zımnen kabulünün de, parti organları arasında sayılmadığından kapatılma nedeni oluşturmayacağı açıktır³²⁸. Diğer yandan, yasak fiillerin fıkra da sayılan parti organları tarafından kararlılıkla işlenmesi halinde de, bu organlar arasında genel başkanın sayılmaması, onun eylemleri ile partinin herhangi bir üyesinin eylemlerinin aynı düzeyde kabul edildiğini göstermektedir. Oysa, partinin genel başkanı ile üyelerinin eylemlerinin sonuçları bakımından eşit etki ve değere sahip olduğu düşünülemez³²⁹. Bu gerekçelerden sonra Yüksek Mahkeme, dava konusu 103. maddenin ikinci fıkrasındaki düzenlemeye göre bir siyasi partinin 68. maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı fiillerin işlendiği odak haline geldiğinin saptanmasının, olanaksızlığa varan bir zorluk içerdiği kararına varmış ve siyasi partilerin Anayasa ile belirlenmiş demokratik temel düzeni yıkmaya veya önemli ölçüde tehlikeye düşürmeye yönelmeleri söz konusu olduğunda, yaptırım uygulanmasının engellenmesinin yada önemli ölçüde zorlaştırılmasının demokratik sistemin özüyle bağdaşmadığı sonucuna vararak, söz konusu hükmü iptal etmiştir.

Kısacası, Anayasa Mahkemesi parti başkanın eylemlerinin, tıpkı kanunda sayılan organların eylemleri gibi değerlendirilmesinin doğru olduğunu belirtmekte ve kanunun buna izin vermeyerek, parti kapatmayı aşırı bir biçimde zorlaştırdığını belirtmektedir. Zaten yasama organı da bu durumu görmüş ve aşağıda da değinileceği gibi³³⁰, son Anayasa değişiklikleri ile birlikte genel başkan da kapatmaya neden olacak organlar arasında saymıştır.

C. ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİNDEN SONRA ODAKLAŞMA OLGUSU

1. Odak Olmanın Koşulları

³²⁸ E:2000/86; K:2000/50; K.T.:12.12.2000, **AMK**, (**RG**. Tarih 22.12.2000, S. 24268, s.254).

³²⁹ E:2000/86; K:2000/50; K.T.:12.12.2000, **AMK**, (**RG**. Tarih 22.12.2000, S. 24268, s.255-256).

³³⁰ Bkz. Anayasa Değişikliklerinden Sonra Odaklaşma Olgusu bölümü.

Anayasa Mahkemesi'nin, Siyasi Partiler Kanunu'nun 103. maddesinin ikinci fıkrasını iptal etmesi üzerine, yasama organı sorunu, odak olmanın kriterlerini Anayasaya taşıyarak sorunu çözüme yoluna gitmiştir. Anayasadaki düzenleme ile iptal edilen yasa hükmü karşılaştırıldığında, yasada sözü geçen organlar arasına genel başkanın dahil edilmesi dışında bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Bu çerçevede Anayasa 69. maddenin altıncı fıkrasında odak olmayı şu kriterlere bağlamıştır:

1) Anayasa'nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında sayılan nitelikteki fiiller parti üyelerince yoğun bir şekilde işlenmesi ve

2) Bu durum o partinin, Büyük Kongre, Genel Başkan, Merkez Karar ve Yönetim Organları, TBMM Grup Genel Kurulu, TBMM Grup Yönetim Kurulunca, zımnen veya açıkça benimsenmiş olması, yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlenmiş olmasıdır.

Anayasa'nın 69. maddesinin altıncı fıkrasında yapılan tanımda odaklaşma olgusu iki aşamalı olarak düzenlenmiştir. Birinci aşamada üyelerle üst kademe parti organ ya da mercileri arasında kesin bir ayırım yapılmış ve odaklaşma için üyelerin parti yasaklarına aykırı fiilleri yoğun bir biçimde işlemesi ve bunun üst kademe organlarınca zımnen ya da açıkça benimsenmesi aranmıştır. İkinci aşamada bu fiillerin doğrudan doğruya üst kademe organlarınca kararlılık içinde işlenmesi yeterli bulunmuştur³³¹.

Yoğunluk, kararlılık, benimseme koşullarının ne anlama geldiğini başlıklar altında incelersek:

a. Yoğunluk

Yoğunluk koşulundan anlaşılması gereken kapatılacak olan siyasi partinin yasaklanan eylemlerin odağı olduğu izlenimini rahatlıkla verebilecek bir yoğunlukta faaliyette bulunmasıdır. Yani bir siyasi parti sadece bir somut yasak eylem örneği ile

³³¹SAĞLAM, Anayasa Sorunlarına Güncel Bakış, www.barobirlik.org.tr/ yayınlar/makaleler/fazilsaglam, e.t.:10.01.2006.

ya da odak olacak yoğunluğa ulaşmayacak sayıdaki yasak eylemle kapatılamayacaktır. Dolayısıyla odak olma bağlamında yoğunluk koşulunun sağlanabilmesi için bunun kesinlikle odak olmayı sağlayacak yeter sayıda bir eylemler bütünü olması gerekir³³². Bunun sayısını tespit etme yetkisi şüphesiz siyasi parti kapatma davalarını sonuçlandırmakla görevli Anayasa Mahkemesidir. Ama bunun makul bir yeter sayıda tutulması odak kavramının partiler açısından bir güvence olması için gereklidir. Nitekim Anayasa Mahkemesi, Refah Partisini laikliğe aykırı eylemlerin odağı olduğu gerekçesiyle kapattığı davada sayı olarak on civarında somut eylemi kanıt olarak kabul ederek kapatma kararı vermiştir³³³.

b.Kararlılık

Kararlılık koşulunun gerçekleştiğinin kabul edilebilmesi için yasaklanan eylemlerin belli bir yoğunlukta olmasının yanında bu eylemler üzerinde bir anlayış birliğinin de bulunması gerekir³³⁴. Partinin üyeleri ile yönetim arasında ya da başka bir ifade ile yasaklanan eylemleri gerçekleştiren üyelerle yetkili birimlerin bütününde en azından bir anlayış birliğinin bulunması gerekir. Bu koşulun gerçekleşmesini kabul etme noktasında odak olmayı sağlayacak sayıdaki eylemlerin belli bir süreklilik içerisinde gerçekleşmiş olmasına da dikkat etmek gerekir. Yani belli bir zaman periyodu içerisinde bu durumun süre ve sayı olarak tekrar etmesi gerekir³³⁵. Örneğin, bir siyasi partinin Anayasada yasaklanan eylemlerin odağı olması noktasında kapatılmasına delil teşkil edecek olan eylemlerinin gerçekleştiği zaman dilimleri arasında uzun bir ara bulunmamalıdır. Bunun kararlılıkla işlenmiş olduğunu ortaya koyabilecek ve makul sayılabilecek bir zaman dilimi olması gerekir. Tabi ki bu aşamada gerçekleştirilen eylemlerin kararlılık koşulunu gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceğini değerlendirme yetkisi de Anayasa Mahkemesi'nin görevidir.

³³² CAN, s.153 ; HAKYEMEZ, Anayasa Değişikliklerinin..., s.555.

³³³ Bkz. E.1997/1, K.1998/1, K.T.:22-02-1998, AMKD S. 34/2, s.1028-1049.

³³⁴ PERİNÇEK, Anayasa ve Partiler Rejimi, s.222 ; CAN, s.158.

³³⁵ KANADOĞLU, s.275.

Kararlılık koşulunun gerçekleşmesini kabul etme noktasında yasaklanan eylemlerin Anayasada belirtilen yasak faaliyetlerden sadece birine yönelik mi yoksa birden fazlasına yönelik mi olacağı hususunu da açıklığa kavuşturmak faydalı olacaktır. Çünkü hemen hemen kapatılan her siyasi partide ağırlıklı olarak bir yasaklama nedeni ön plana çıkmaktadır³³⁶. Acaba durum böyle iken, örneğin bir siyasi parti hem laikliğe, hem de devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkelerine aykırı eylemleri dikkate alınıp odak olma koşulunu sağladığı gerekçesiyle kapatılabilecek midir? Aslında Anayasada yasaklanan nedenler bütünü bir blok olarak kabul edilirse bu soruya olumlu cevap vermek gerekecektir. Nitekim Anayasanın 69. maddesinde odak ile ilgili olarak yer alan “Bir siyasi partinin 68 nci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı eylemlerinden ötürü temelli kapatılması” ifadesinden de bu anlamı çağrıştıran bir sonuç çıkmaktadır³³⁷.

c. Benimseme

Benimseme koşulu daha çok siyasi partilerin üyelerinin eylemleri sebebiyle sorumlu tutulması noktasında etkisini göstermektedir³³⁸. Bir siyasi partinin Anayasada belirtilen ilkelere aykırı faaliyetleri ya o partinin genel merkez veya taşra teşkilatındaki yetkili kurulları tarafından ya da partinin üyeleri tarafından işlenir. Partinin genel merkez yetkili kurullarının bu nitelikteki fiilleri işlemesi durumunda o siyasi partinin bunu zaten benimsemiş olduğu rahatlıkla söylenebilir. Partinin yetkili kurulları tarafından bir eylemin odak koşulu bağlamında değerlendirilebilmesi için burada ceza hukuku anlamında bir madde ihlalinin aranmaması yerindedir³³⁹. Anayasa Mahkemesi'nin kapatma kararı verebilmesi için, partinin bu yetkili organlarının eylemlerinden böyle bir amacı taşıdığını fark etmesi yeterlidir³⁴⁰. Ancak aynı şeyi genel merkez dışındaki kurulları veya üyelerin eylemleri için söyleyebilmek mümkün

³³⁶ Karar örnekleri için bkz. E.1997/1, K.1998/1, K.T.:22-02-1998, **AMKD** S. 34/2, s.1028-1049 ; E.1999/2, K.2001/2, K.T.:22.06.2001, **AMKD** S.37/2, s.1455.

³³⁷ **HAKYEMEZ**, Anayasa Değişiklikleri, s.556.

³³⁸ **CAN**, s.154 ; **ÖDEN**, s.139.

³³⁹ **KANADOĞLU**, s.274.

³⁴⁰ **HAKYEMEZ**, Anayasa Değişiklikleri, s.559 ; **ÖDEN**, s.139.

değildir. Nitekim Siyasi Partiler Kanunu'nun 102. maddesi bu durumu farklı şekilde kurula bağlamıştır.

Bu farklılığa aşağıdaki bölümlerde değinileceğinden bu başlık altında bu kadar açıklama yapmakla yetinilecektir³⁴¹.

2. Odak Olma Durumunun Değişik İhtimallere Göre Değerlendirilmesi

a. Parti Yasaklarının Üyeler Tarafından İşlenmesi Halinde Odak Olma

Anayasamız parti üyelerinin parti yasaklarına aykırı fiillerini odak olmanın koşulu olarak kabul ederken, bunu bir yoğunluğa bağlamaktadır (An.m.69/ f.6). Yani, bu tür fiillerin sayıca fazlalığını şart koşturmaktadır, ancak bununla da yetinmeyerek ve yerinde olarak, bu fiillerin partinin önemli organlarınca, açık yada örtülü bir biçimde benimsenmesi koşulunu eklemektedir. Yani, partinin üyeleri ile yönetimi arasında, yasak fiillerin işlenmesinde bir anlayış birliğinin oluşmasını aramaktadır³⁴². Böylece Anayasa, bireysel eylemin kapatılmaya konu olmasını, benimseme yoluyla parti eylemi haline gelmesi şartına bağlamaktadır. Şüphesiz üyelerin parti yasaklarına aykırı davranışlarını tek başına odak olmanın koşulu kabul etmemek ve önemli parti organlarının bunu benimsemelerini koşulunu aramak, siyasi partiler için önemli bir güvence sağlayacaktır. Fakat siyasi partilerin üye sayılarının milyonu, hatta milyonları bulduğu ve bunların takiplerinin ne kadar zor olduğu düşünülürse, yeni düzenlemenin sanıldığı kadar güvence teşkil etmediği de söylenebilir³⁴³. Bu açıdan konuya yaklaşıldığında, yeni düzenlemenin, partilere önemli bir güvence sağlamakla birlikte, kapatılmayı zorlaştırma açısından, Siyasi Partiler Kanunu'nun 1998 yılında iptal edilen hükmüne göre³⁴⁴, daha esnek bir nitelik taşıdığı belirtilebilir. Yukarıda da vurguladığımız gibi, iptal edilen hüküm odak haline gelmeyi mahkumiyet koşuluna bağlamakta ve böylece siyasi

³⁴¹ Bkz. Odak Olma Durumunda Değişik Durumlara Göre Değerlendirme bölümü.

³⁴² Siyasi partinin üyeleri ile yönetim arasında yada yasaklanan eylemleri gerçekleştiren üyelerle yetkili birimlerin bütününde en azından anlayış birliğinin bulunması gerekir. **PERİNÇEK**, Anayasa ve Partiler Rejimi, s.322.

³⁴³ **BULUT**, Odaklaşma Olgusunun Kriterleri, s.556-557.

³⁴⁴ E.1997/1, K.1998/1, K.T.:22-02-1998, **AMKD S. 34/2**, s.1028-1049.

partilerin kasıtlı olup olmadıklarını daha net bir biçimde ortaya çıkarır görüntüsü vermekteydi³⁴⁵. Gerçi Anayasa Mahkemesi'nin söz konusu hükmü iptal ederken kullandığı gerekçeyi dikkate alarak, o dönem (765 sayılı) Türk Ceza Kanunu'nun 141, 142 ve 163. maddelerinin kaldırılmasıyla birlikte, mahkumiyet koşulunun parti kapatmayı imkansızlaştırdığı yönünde düşünmek mümkündür. Bu düşünceye katılmak ancak zorlama bir yorumla olur. Zira, 2003 yılının ikinci yarısına kadar yürürlükte bulunan Terörle Mücadele Kanunu'nun 8. maddesi ile o dönem (765 sayılı) Türk Ceza Kanunu'nun 312. maddesi uygulaması, bu konuda boşluk bulunmadığını göstermektedir³⁴⁶. Dolayısıyla, özellikle parti üyelerinin eylemlerinin odak olmada esas alınmasında, hüküm giyme koşulunun aranması daha uygun bir düzenleme olurdu³⁴⁷. Her şeyden önce, Anayasa Mahkemesi çok sayıda kanunsuz fiili saptayacak bir yargı mercii değildir ve fiillerdeki yoğunluğun ceza mahkemelerinin kararlarıyla belirlenmesi daha isabetlidir³⁴⁸. Diğer yandan, üye sayısının çokluğu ve takip güçlüğü bunu gerektiren bir başka husustur. Bir diğer husus da, parti organlarının, üyelerinin eylemlerini değerlendirme konusunda içine düşebilecekleri yaklaşım farklılığıdır. Hüküm giyme kararı aranmadığı takdirde, bir partinin, üyelerinin 68. maddenin dördüncü fıkrasındaki fiilleri işleyip işlemediğini taktir etmesi ve onları benimseyip benimsemediğini ortaya koyması zorlaşacaktır. Siyasi parti, pekala, Anayasa Mahkemesi'nin ileride Anayasanın 68/4 maddesine aykırı bulabileceği eylemleri, o

³⁴⁵ **BULUT**, Odaklaşma Olgusunun Kriterleri, s.557.

³⁴⁶ “Anayasa değişiklikleri ile Anayasa Koyucu ilgili yasada yer alan ve siyasal partiler için daha güvenceli durum yaratan odak olma koşulunu Anayasaya sokarak partilerin daha imtiyazlı bir mevkiye çıkarılması amaçlanmıştır. Dolayısıyla bu amaca koşut olarak SPK'da özellikle siyasal partileri doğrudan bağlayıcı sayılmayacak olan üyelerin birtakım eylemleri için getirilen hüküm giyme koşulunun aranması da Anayasa'ya aykırı bir hüküm görülmemelidir. Eğer yasal alanda bir boşluk söz konusu ise çözüm yolu bunun için partilerin kapatılmasını zorlaştıran ve onlar için güvence niteliğinde olan bir SPK hükmünü iptal etmek noktasında değil, bu boşluğu dolduracak cezai müeyyideleri kanunla tesis etmek noktasında aranmalıdır.” **HAKYEMEZ**, *Militan Demokrasi Anlayışı*, s.247.

³⁴⁷ Hüküm giyme koşulunun aranması durumunda da bir takım endişeler söz konusu olabilir. Bu endişeyi işaret eden Turhan'a göre, “mahkum olan üyelerin ihracı istemi parti tarafından hemen kabul edildiğinde durum ne olacaktır? Hele bu fiillerin yoğun biçimde işlenmesi durumlarında, siyasi partiler hükümlü üyelerini ihraç etmek suretiyle kapatma yaptırımından kurtulabilecekler midir? İşte bu durumun önlenmesi için 103. madde getirilmiş bulunmaktadır. Başka bir anlatımla üyeleri yasak eylemlerden mahkum olan, ancak uyarı üzerine onları ihraç eden parti....belki de yaptırımdan kurtulacak, ancak kanunsuz siyasi faaliyetlerin odağı kabul edilerek 103. maddede yazılı yaptırımla karşılaşacaktır.” Bu değerlendirmeyi yaptığı esnada SPK'da odak olma konusunda hüküm giyme koşulunun bulunmasını Turhan, siyasi partiler için lehine bir hüküm olarak nitelendirmiştir. **TURHAN**, *Siyasi Parti Kapatma Davaları*, s.381.

³⁴⁸ **PERİNÇEK**, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, s.321.

çerçevede değerlendirmeyebilir. Siyasi partinin somut bir değerlendirme yapıp, bir eylemi benimsediğini ortaya koyabilmesi için, önünde bir göstergenin bulunması gerekir ki; bunun da bir yargı kararı ile olması lazımdır. Üyelerin eylemleri hakkında hüküm giyme koşulu aranmadan yapılacak denetimde ilgili siyasi partinin, kendisinin denetim yapma imkanı olmamasına rağmen üyelerinin eylemleri gerekçe gösterilerek kapatılması siyasi parti özgürlüğünü aşırı derecede zedeleyecek sonuç doğurabilir³⁴⁹. Eğer boşluk varsa, bu ceza kanunu çerçevesinde ele alınabilecek bir sorundur ki; bunun bedelini siyasi partilere ödetmek doğru bir uygulama olmaz³⁵⁰. Kaldı ki, yasa koyucu da Anayasada sayılan parti yasaklarının ceza hukuku anlamında yaptırıma bağlandıklarını düşünmüş olmalı ki, 1999 yılında 102 maddeyle, “...Parti üyeleri 68. maddenin dördüncü fıkra hükümlerine aykırı fiil ve konuşmalarından dolayı hüküm giyerler ise Cumhuriyet Başsavcılığı bu üyelerin partiden kesin olarak çıkarılmasını o partiden ister” hükmünü koymuştur. Kısacası, yeni düzenleme, partilerin kapatılmasını güçleştirmek açısından ileri bir aşama olmakla birlikte, sıradan üyelerin fiilleri için hüküm giyme koşulunun aranmaması, umulan güvenceyi sağlamaktan uzak gözükmektedir. Ayrıca üst kademe parti organları arasında yer verilmeyen parti genel başkan yardımcıları, parti genel sekreteri ve hatta söylem ve eylemleri yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığı gibi iki ayrı zırhın koruması altındaki partili milletvekilleri ve bakanlar, demokratik rejim için tehdit ve tehlike yönünden basit üyelerle aynı statüye sokulmuştur. Bu açıdan meseleye yaklaşıldığında bu tanımın yetersizliği gözlerden kaçırılmamalıdır³⁵¹.

b.Parti Yasaklarının Parti Organları Tarafından İşlenmesi Halinde Odak Olma

³⁴⁹ Odak olma koşulu bağlamında üyelerin eylemleri dolayısıyla bir siyasi partinin kapatılmasını aslında tek başına gerçekleşen bir durum olarak düşünmemek gerekir. Genellikle yasaklanan faaliyetlerin odağı olduğu gerekçesiyle bir siyasal partinin kapatılmasında üyelerinin eylemlerinin yanında muhtemelen partinin yetkili kurul yada kişilerinin faaliyetleri de bulunacaktır. Üyelerin eylemleri konusunda hüküm giyme koşulunu arayarak Anayasa Mahkemesi, hem siyasal parti özgürlüğünü sağlamak hem de partilerin sakıncalı faaliyetleri ile özgürlükçü demokratik temel düzene zarar vermelerinin önüne geçmek arasında makul bir denge ve çözüm yolu sağlayabilir. **HAKYEMEZ**, Anayasa Değişikliklerinin, s.561-562.

³⁵⁰ **BULUT**, Odaklaşma Olgusunun Kriterleri, s.557.

³⁵¹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Refah Partisi ile ilgili kararı göz önünde tutulursa bu tanımın nasıl da yetersiz kaldığının açıkça ortaya çıkacağını belirten Sağlam, 2001 Anayasa değişikliklerini de bu açıdan sorunları çözmek için uygun olmadığını da altını çizmiştir. **SAGLAM**, Anayasa Sorunlarına Güncel Bakış, www.barobirlik.org.tr/ yayinlar/makaleler/fazilsaglam, e.t.: 10.01.2006.

Anayasa, 68. maddenin dördüncü fıkrasında sayılan ve siyasi parti yasakları olarak nitelendirilen fiillerin, bir partinin büyük kongresi veya genel başkanı veya merkez karar veya yönetim organları veya TBMM'deki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulu tarafından, doğrudan doğruya işlenmesini de odak olmanın bir kriteri olarak kabul etmektedir. Fakat burada da, yerinde olarak, sözü geçen fiillerin parti organlarınca kararlılık içinde işlenmesi şartı söz konusudur. Şüphesiz, “kararlılıkla işleme”, hem eylemli bir durumu ifade eder, hem de bu durumun süre ve sayı olarak tekrarını gerektirir³⁵². Dolayısıyla, anılan parti organlarından birisinin tek bir eylemi odaklaşma olgusunun gerçekleşmesi için yeterli olmayacaktır. Kaldı ki, üst yönetim organlarından birinin eylemleriyle partinin doğrudan bağlanması, sadece bir odaklaşma karinesi olup, diğer organların gerekli tepkiyi göstermeleriyle bu karinenin aksi kanıtlanabilir³⁵³. Diğer taraftan, adı geçen organların, Anayasa ile belirlenmiş yasaklar konusunda, ceza hukuku anlamında somut bir madde hükmünü ihlal etmeleri şart değildir. Çünkü burada söz konusu olan, tüzel kişi ile ilgili bir tedbir uygulamasıdır³⁵⁴.

Görüldüğü gibi Anayasa, siyasi partinin en önemli organlarının isimlerini zikrederek sadece bu organların eylemlerini odaklaşmada hesaba katmıştır. Yukarıda da değinildiği gibi, 4445 sayılı Kanunun, odak haline gelmenin kriterlerini içeren ama daha sonra iptal edilen hükmü, parti genel başkanını dışarıda bırakmış ve bu durum iptal için kullanılan en önemli gerekçelerden birisi olmuştur. Aslında bu durum doktrinde Sağlam tarafından eleştiri konusu yapılmış ve siyasi partiyi temsildeki etkisi ve gücünün önemi dolayısıyla, onun da kapsama dahil edilmesi gerektiği belirtilmiştir³⁵⁵. Burada şu soru akla gelmektedir: Acaba diğer parti organlarının eylemleri değerlendirme dışı mı

³⁵² **KANADOĞLU**, s.275 ; “Örneğin bir siyasal partinin Anayasada yasaklanan eylemlerin odağı olması noktasında kapatılmasına delil teşkil edecek olan eylemlerin gerçekleştiği zaman dilimleri arasında uzun bir ara bulunmamalıdır. Bunun kararlılıkla işlenmiş olduğunu ortaya koyabilecek ve makul sayılabilecek bir zaman dilimi olması gerekir.” **HAKYEMEZ**, Anayasa Değişikliklerinin, s.558.

³⁵³ **SAĞLAM**, Siyasi Partiler Kanunu'nda Uluslar Arası Standartlara Uygunluk Sağlamak İçin Yapılması Gereken Değişiklikler, s.251.

³⁵⁴ “Partinin yetkili kurulları tarafından bir eylemin odak koşulu bağlamında değerlendirilebilmesi için bu noktada ceza hukuku anlamında bir madde ihlalinin aranmaması doğrudur.” **KANADOĞLU**, s.274.

³⁵⁵ Sağlam, genel başkan yardımcıları ile parti genel sekreterinin de eklenmesi gerektiğini savunmuştur. **SAĞLAM**, Fazıl: Siyasi Partiler Kanunu'nda Uluslar Arası Standartlara Uygunluk Sağlamak İçin Yapılması Gereken Değişiklikler, s.252.

kalacaktır? Şüphesiz, bu soruya hayır cevabını vermek yerinde olacaktır³⁵⁶. Birincisi onlar üye sıfatıyla dikkate alınıp değerlendirilebilecektir. Diğer yandan, Anayasada sayılanlar dışındaki parti organlarının eylemleri, Siyasi Partiler Kanunu'nun 102. maddesi dolayısıyla da değerlendirilecektir. SPK'ya göre bu tür organların Anayasa'nın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında yer alan hükümlere aykırı fiilin işlenmesi halinde, fiilin işlendiği tarihten başlayarak iki yıl geçmemiş ise Cumhuriyet Başsavcılığı söz konusu organ, merci veya kurulun işten el çektirilmesini partiden isteyecek ve bu istem yerine getirilmese kapatma davası açılacaktır (SPK m.104/3). Aslında bu durumun başlı başına kapatılma nedeni sayılmayıp, odak olmanın kriterleri arasında sayılması yerinde olacağını belirten görüşler olmasına rağmen, yasama organı bu yola gitmeyi tercih etmemiş ve bu durumu ayrı bir kapatma nedeni sayarak Anayasa'nın ruhuyla çelişen bu düzenlemeyi ortadan kaldırmamıştır. Gerçekten, 102. madde, doğrudan doğruya olmayıp ihtar şartı arasa da, partiyi temsil gücü olmayan organların eylemlerini bu şekilde kapatmaya konu yaparak, kurulan yeni yasaklama rejimini adil olmaktan uzaklaştırmaktadır³⁵⁷.

3.Odak Olmanın Yaptırımı

Anayasamız, Anayasa Mahkemesi'nin, temelli kapatma yerine dava konusu fiillerin ağırlığına göre, ilgili siyasi partinin devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebileceğini hükme bağlamakta ve böylece kapatma rejimi açısından önemli bir yenilik getirmektedir. Yeni düzenleme, partinin eylemi ile maruz kalacağı yaptırım arasında orantılılık sağlamaya fırsat tanıması açısından, son derece yerindedir³⁵⁸. Bu hüküm çerçevesinde Anayasa Mahkemesi, partinin yasak fiilleri işlemek suretiyle yaratmış olduğu tehlikenin daha hafif bir tedbirle önlenebileceği kanaatine varırsa, kapatma kararı yerine, yine fiillerin ve dolayısıyla tehlikenin ağırlığını dikkate alarak, devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakma kararı

³⁵⁶ **BULUT**, Odaklaşma Olgusunun Kriterleri, s.559-560 ; **KANADOĞLU**, s.276.

³⁵⁷ **SAGLAM**, Siyasi Partiler Kanunu'nda Uluslar Arası Standartlara Uygunluk Sağlamak İçin Yapılması Gereken Değişiklikler, s.252 ; **KANADOĞLU**, s.276.

³⁵⁸ Siyasal partiler hakkında olası yaptırımların basamaklandırılmış biçimde yeniden düzenlenmesinin Türkiye'yi daha demokratik kılacak olumlu bir değişiklik olduğu yönünde değerlendirme yapılabilir. **EROĞUL**, Cem: Altıncı Anayasa Değişikliği, Mülkiye, C.25, Kasım-Aralık 2001, s.281.

verebilecektir (An.m.69/7). Devlet yardımının³⁵⁹ siyasi partiler açısından taşıdığı önem dikkate alınır, bunun da etkili bir önlem olduğu anlaşılır. Diğer yandan, devlet yardımından yoksun bırakılma partiyi sadece önemli bir gelir kaynağından mahrum bırakmakla kalmaz, aynı zamanda prestij kaybı gibi olumsuz sonuçları da doğurur. Netice itibariyle bütün bunlar, devlet yardımından yoksun bırakmanın etkili bir önlem olduğunu kanıtlamaktadır³⁶⁰.

Anayasa Mahkemesi'ne böyle bir yaptırım uygulama imkanının verilmiş olması, siyasi partilerin kapatılmasının istisnai durumlarda, demokratik toplumlarda zorunlu sayılabilecek bir önlem olarak düşünülmesi gereğinin hayata geçirilmesine imkan vermesi açısından önemlidir. Üstelik bu durum, Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'nin hazırlanmış olduğu Venedik Komisyonu Raporu'nun, "Hükümetler yada devletin diğer organları, yetkili yargı organından bir partinin yasaklanmasını yada kapatılmasını istemeden önce, ülkenin durumunu dikkate alarak, söz konusu partinin özgür ve demokratik siyasal düzen için gerçek bir tehlike oluşturup oluşturmadığını, bu tehlikenin daha hafif önlemlerle engellenip engellenemeyeceğini değerlendirmelidirler"³⁶¹ şeklindeki yargısına da uygundur³⁶².

IV.SİYASİ PARTİ KAPATMA NEDENLERİ KONUSUNDA ANAYASA MAHKEMESİ'NİN TUTUMU VE SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. DEVLETİN ÜNİTER NİTELİĞİ³⁶³

1. Anayasa Mahkemesi'nin Bu İlke İle İlgili Genel Tutumu

³⁵⁹ Bkz. Siyasi Partiler'e tanınan ayrıcalıklar bölümü ve Siyasi Partiler Kanunu'nun devletçe yardım başlıklı ek 1 maddesinin 1, 2 ve 5. fıkraları.

³⁶⁰ **BULUT**, Odaklaşma Olgusunun Kriterleri, s.560.

³⁶¹ Venedik Komisyonu Raporu.

³⁶² Bkz. **UYGUN**, Oktay: Siyasal Partilerin Kapatılması Rejiminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi, Anayasa Yargısı 17, Ankara 2000, s.267.

³⁶³ Devletin Üniter Niteliği'nin anlamı için bkz. Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğü bölümü.

Anayasa Mahkemesi'nin günümüze kadar geçen süreçte siyasi parti kapatma davalarının inceleme sebebi yoğun olarak devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesine yani üniter niteliğine aykırılıktır³⁶⁴. Yüksek Mahkemeye bu ilkeye aykırılıktan dolayı açılan tüm davalarda bu ilke titizlikle değerlendirilmiş, siyasi partilerin devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü aykırı davrandığı sonucuna varılmıştır³⁶⁵. Anayasa Mahkemesi ülke ve ulus bütünlüğü ayrı kapsamda olmalarına rağmen birbirlerini etkilediklerini, bundan dolayı Anayasa ve yasanın bu değerleri birlikte ve tavizsiz, mutlak olarak korumayı amaçladığını belirtmiştir³⁶⁶. Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesinin, sadece anayasa yapım sürecinde kurucu iktidarın 1982 Anayasası metnine yerleştirip, koruma altına aldığı ve buna paralel Siyasi Partiler Kanunu'nda korunan bir ilke olarak da algılanmaması gerektiğini vurgulayan Yüksek Mahkeme'ye göre bu ilkenin hukuki ve siyasi anlamının dışında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve bunu takip eden süreçlerinden kaynaklanan tarihi ve sosyal gerçekler olarak da anlaşılması gerekir. Bu noktada imparatorluktan cumhuriyete geçen Türkiye'de ulus devlet oluşturulmaya çalışılmış, ve bu paralel de azınlıklar, milliyetçilik, egemenlik, dil ve benzeri konularda bölünmez bütünlük ilkesinin çok önemli işlevler yüklediğinin de Anayasa Mahkemesi'nce altı çizilmiştir³⁶⁷.

Anayasa Mahkemesi, Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu'nun bu ilke ile aşırı koruyucu hükümlerinin aslında hukuka ve milletlerarası sözleşmelere uymadığı şeklindeki tezlere katılmadığını belirtmektedir. Anayasa ve ilgili yasaların mevcut hükümleri yasama organı tarafından değiştirilmedikçe bu kuralların uygulanacağını, ayrıca demokratik rejimlerde genel kabul gören anlayışa göre devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü hususunda devletin kendisini koruma hakkı olduğu

³⁶⁴ Bkz. Karar örnekleri için E.1991/2, K.1992/1, K.T.:10.7.1992, **AMKD** S.28/2, s.795 ; E.1993/2, K.1993/2, K.T.:30.11.1993, **AMKD** S.30/2, s.906-914 ; E.1991/2, K.1992/1, K.T.:10.7.1992, **AMKD** S.28/2, s.810-811 ; E.1993/4, K.1995/1, K.T.:19.07.1995, **AMKD** S.33/2.

³⁶⁵ Anayasa Mahkemesi'ndeki bu hassasiyetin 1982 Anayasası döneminde siyasal ortamın etkisi ile oluştuğunu ve artarak devam ettiğini belirten Tanör, bu hassasiyetin bir başka göstergesinin ise kararların çoğunun esasta oybirliği ile alınması olduğuna işaret etmektedir. **TANÖR**, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, s.137.

³⁶⁶ Bkz. E.1991/2, K.1992/1, K.T.:10.7.1992, **AMKD** S.28/2, s.795.

³⁶⁷ Bkz. E.1993/2, K.1993/2, K.T.:30.11.1993, **AMKD** S.30/2, s.906-914.

vurgulanmaktadır³⁶⁸. Yüksek Mahkeme devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesine aykırı eylemlerin uluslar arası hukuk belgelerinde de yasaklandığını hatırlatarak, bu ilkeye aykırılıktan dolayı verdiği siyasi parti kapatma kararlarında uluslar arası sözleşmelerdeki ilgili maddeleri destekleyici ölçü norm olarak kullanmıştır³⁶⁹. Kararlarında destekleyici ölçü norm olarak en fazla kullandığı uluslar arası belgeler hiç kuşkusuz Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisidir. Yine bu belgelerin en çok AİHS'nin örgütlenme özgürlüğüne ilişkin 11. maddesi ile özgürlüğü yok etme özgürlüğü olamayacağına dair 17. maddesi ve 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin bu nitelikte 29 ve 30. maddeleri bu açıdan kararlara dayanak yapılmıştır³⁷⁰.

Netice itibariyle, devletin bağımsızlığı ile ülke ve ulus bütünlüğünü kapsayan bu ilke Anayasa Mahkemesi tarafından ayrıntılı değerlendirilmekte ve çok sıkı biçimde korunmaktadır. Yüksek Mahkeme'nin bölünmez bütünlük ilkesine aykırılığa dayanan siyasi parti kapatma kararlarının neredeyse tamamında kullandığı formül olan “devlet TEKTİR, ülke TÜMDÜR, ulus BİRDİR” anlayışı³⁷¹ aynı zamanda bu konuda tavizsiz tutumun geçmişte olduğu gibi gelecekte de habercisidir.

2. Devletin Ülkesi İle Bölünmez Bütünlüğü

Devletin ülkesi ile bölünmez bütünlüğü devletin bağımsızlığını ve ülkesiyle bütünlüğünü birlikte içerir³⁷². Anayasa Mahkemesi'ne göre üniter devlet modelinin benimsemiş olduğu Anayasa'da egemenliğin federe devlet ve özerk bölgelerle paylaşılması söz konusu olamaz³⁷³. Yüksek Mahkeme birçok siyasi parti kapatma

³⁶⁸ Bkz. E.1993/2, K.1992/2, K.T.:30.11.1993, **AMKD** S.30/2, s.1011-1012.

³⁶⁹ **HAKYEMEZ**, *Militan Demokrasi Anlayışı*, s.226.

³⁷⁰ Karar örnekleri için bkz. E.1993/2, K.1993/2, K.T.:30.11.1993, **AMKD** S.30/2, s.1030-1034 ;

E.1991/2, K.1992/1, K.T.:10.7.1992, **AMKD** S.28/2, s.810-811 ;

E.1996/1, K.1997/1, K.T.:14.2.1997 26.6.1998 tarihli, S.23384 **R.G.** s.77-78 ;

E.1993/4, K.1995/1, K.T.:19.07.1995, **AMKD** S.33/2, s.629 ;

E.1991/2, K.1992/1, K.T.:10.07.1992, **AMKD** S.28/2, s.810-811.

³⁷¹ Bkz. E.1992/1, K.1993/1, K.T.:14.7.1993, **AMKD** S.29/2, s.1163-1164.

³⁷² E.1993/3, K.1994/2, K.T.:16.06.1994, **AMKD** S.30/2, s.1199.

³⁷³ E.1992/1, K.1993/1, K.T.:14.7.1993, **AMKD** S.29/2, s.1165.

davasında üniter devlet modelinin benimsendiğini aynı cümlelerle tekrar etmiştir: “Tekil devlet esasına göre düzenlenen Anayasa’da federatif devlet sistemi benimsenmemiştir. Bu nedenle siyasî partiler, Türkiye’de federal sistem kurulmasına programlarında yer veremezler ve bu yapıyı savunamazlar. Devlet yapısında bölünmez bütünlük ilkesi; egemenliğin, ulus ve ülke bütünlüğünden oluşan tek bir devlet yapısıyla bütünleşmesini gerektirir. Ulusal devlet ilkesi, çok uluslu devlet anlayışına olanak vermediği gibi böyle düzende federatif yapıya da olanak yoktur. Federatif sistemde federe devletler tarafından kullanılan egemenlikler söz konusudur. Tekil devlet sisteminde ise, birden çok egemenlik yoktur”³⁷⁴. Federasyon modelini programlarında bulundurmamak ve bu modeli savunmak Anayasa Mahkemesi’nin çizdiği üniter devlet anlayışında siyasî partiler için mümkün gözükmemektedir ki Mahkeme başka kararlarında da Anayasa’nın etnik, dinsel ya da başka herhangi düşünceyle ülkenin federe devlet yada özerk bölge gibi modellere kapalı olduğunu vurgulamıştır³⁷⁵.

Konunun güncelliğini de göz önüne alırsak; bazı siyasî partilerin farklı etnik kökenden gelen vatandaşlarımızın yoğun yaşadığı bölgelerde federasyon modeli talebinde bulunmalarını ve bu modelin savunuculuğunu yapmalarını Siyasî Partiler Kanunu’nun 80. maddesine göre devletin tekliği ilkesine aykırı olduğundan kabul edilmez olduğunu Anayasa Mahkemesi kararlarında yoğun olarak belirtmiştir. Hatta, Sosyalist Birlik Partisi hakkında açılan kapatma davasında Yüksek Mahkeme bu hususu net bir şekilde kararına yansıtmıştır: “Kürtler üniter devlet içinde yaşamaktan, bağımsız devlet kurmaya kadar çeşitli alternatif yaşam biçimlerini seçmekte özgür olmalıdırlar söylemiyle, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin vatandaşı Kürtlere ayrı bir ulus olarak kendi kaderlerini tayin etme hakkını vermeye devletin tekliği ilkesine aykırı düşecek tarzda kendi devletlerini kurma hakkını tanımaya yönelik durumuyla Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozucu bir konuma düşülmüştür”³⁷⁶ diyerek söz konusu siyasî partiyi kapatma kararı vermiştir. Sonuç itibarıyla Anayasa Mahkemesi,

³⁷⁴ E.1993/3, K.1994/2, K.T.:16.06.1994, **AMKD** S.30/2, s.1201 ; E. 1992/1, K. 1993/1, K.T.:14.7.1993, **AMKD** S.29/2, s.1167 ; E. 1991/2, K. 1992/1, K.T.:10.7.1992, **AMKD** S.28/2, s.804.

³⁷⁵ E.1993/2, K.1993/2, K.T.:30.11.1993, **AMKD** S.30/2, s.1022 ; E.1995/1, K.1996/1, K.T.:19.03.1996, **AMKD** S.33/2, s.718.

³⁷⁶ E.1993/4, K.1995/1, K.T.:19.07.1995, **AMKD** S.33/2, s.631-636.

politik alanı her türlü bölücülüğe kapalı kabul etmiş ve federasyon modelini savunmayı da buna dahil etmiştir.

Nalbant'a göre, Yüksek yargı organının federasyon ve benzeri model önerilerine karşı tavizsiz ve katı tutumu siyasal alanı bu tür önerilere kapattığı gibi yasa koyucuyu da doğrudan etkiler niteliktedir. Bu bakımdan, üniter devlet modeli ile çelişen başka devlet modellerini öngören öneriler öncelikle Anayasa koyucu tarafından Anayasa değişikliği ile gerçekleştirilmelidir³⁷⁷.

3. Devletin Milleti İle Bölünmez Bütünlüğü

Anayasa Mahkemesi bölünmez bütünlük ilkesinin daha da iyi anlaşılmasını sağlamak için millet kavramını açıklama ihtiyacı duymuş ve ülkede neden azınlık yaratılmasının kabul edilmez olduğunu şu cümlelerle vurgulamıştır: “Ulus, tarihsel ve sosyolojik yönden belirli aşamaları geçmiş ve belirli nitelikleri kazanmış bir topluluktur. Türk Ulusu, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla sınırları çizilmiş vatan kavramına dayanır. Ulus; vatan üzerinde yaşayan, geçmişten geleceğe doğru bir zaman akışı içinde ortak yaşam istek ve amacına bağlanan kültür ve ülkü birliğine dayanır. Ulus kavramının, dar çerçeveli topluluk ve dinden başka toplumsal bir bağı olmayan ve başka öge aramayan ümmet kavramından çok farklı” olduğunu belirten Yüksek Mahkeme'ye göre millet, tarihsel ve sosyal gelişmenin yarattığı birlikte yaşama olgusudur, Irk gibi antropolojik ve filolojik niteliklere dayanan dar bir kavram da değildir; millet, ortak bir tarih bilinci yaratmamış göçebe, yerel dil ve soy gruplarından oluşan sosyolojik bir yapı olan kavim de değildir. Misak-ı Milli sınırları içinde Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerinde kurulduğu Avrupa, Asya, Afrika kıtaları arasında köprü durumunda olan, çeşitli göç ve sığınmalara kucak açan vatanda, bin yılı aşan uzun bir tarihsel gelişme sonunda yaşayan ve Kafkaslara, Balkanlara, Afrika ve Orta Doğu'ya uzanan Osmanlı İmparatorluğu'ndan

³⁷⁷ NALBANT, Attila: Üniter Devlet:Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s.182.

arta kalan çeşitli etnik kökenlerden gelen insanlar ortak geçmişe, tarihe, ahlâka, değer yargılarına, dine, hukuka ve eşit haklara sahip olarak karşılıklı şekilde birbirlerinin kültürlerini ve eski Anadolu uygarlıklardan kalan değerleri de özümseyerek birlikte ortak kültür ve kimliğe sahip bir vatan ve millet oluşturmuşlardır. Yapısı bu biçim olan Türk Milleti içinde Türk, Kürt gibi ırkçılığa dayalı ulus ayrımcılığına gitmenin gerçekte bağdaşmayacağını belirten Anayasa Mahkemesi'ne göre "Atatürk, 'Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk Ulusu denir' demiş ve Anayasalarımızda Ulus bütünlüğü esas alınmıştır. Bu bütünlük ilkesinden uzaklaşıp ulusu etnik kökene dayalı Türk ve Kürt ayrımlarıyla nitelemek ve ırka dayalı savlarla bölücülüğe gitmek ve nüfuslandırmak olanaksızdır. Cumhuriyeti kuranlar sadece Türk ve Kürt kökeninden gelenler olmadığı gibi, terör örgütleri karşısına çıkanlar ve şehit olanlar sadece Türk ve Kürt kökeninden gelenler olmayıp her kökenden gelen ve Cumhuriyeti kuran Türk milletidir. Anayasa'nın 66. maddesinde 'Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür' ilkesine yer verilmiştir. Bu ilke, evrensel bağlamda ülkesi ve milletiyle bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti'nde bireysel insan hakları yönünden eşitliği sağlamak için getirilmiş, ulusu kuran herhangi bir etnik gruba ayrıcalık tanınmasını önleyen birleştirici ve bütünleştirici bir temel oluşturmuştur. Burada Türklük, ırka dayalı bir anlam taşımamaktadır. Her kökenden gelen vatandaşların vatandaşlığı ve ulusal kimliği anlamına gelmektedir. Bir kimsenin 'Ben Türküm!' deyişi, 'Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım, Türk Ulusu'nun bir bireyiyim!' anlamını taşır. Irka dayalı bir 'Türklük' savı ve etnik kökenleri değiştirme ya da kaldırma anlamı yoktur. Vatandaşlık ve ulusal kimliğin getirdiği haklar yanında elbet sorumluluklar da vardır. Vatandaşlık ve ulusal kimlik, vatandaşların etnik kökenlerini yadsıma anlamına gelmez. Etnik kökenlerin gözetilmesi de yurttaşlık niteliğini ve ulusal kimliği zedelememeli ve etnik kökene dayalı ayrı ulus olma savlarına, dayanak yapılmamalıdır"³⁷⁸. Mahkemeye göre, toplumun tüm kesimlerinde gerçekleştirilen bu kutsal ve tarihsel mirasın korunmasını amaçlayan anayasal ilkelerle yasal önlemler, toplumun huzur ve refahı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin güvenliği ve varlığı ile ilgilidir. Türk Milleti içinde yer alan her kökenden vatanş, hiçbir ayırım gözetilmeksizin istek ve başarılarına göre her görev ve

³⁷⁸ E.1993/1, K.1993/2, K.T.:23.11.1993, **AMKD** S.30/2, s.909-910.

işte çalışmış; Türkiye'nin her yerinde, köyünde, kentinde yaşama, yerleşme, okuma, evlenme, gelişme ve yükselme ile ortak dil ve kültürden yararlanma ve katkıda bulunma olanağına kavuşmuştur. Böylece herkese ülkede her düzeyde tüm demokratik, siyasal ve temel haklar tam eşitlikle tanınmıştır. Bu tarihsel oluşum nedeniyle 'ülke ve milletin bölünmez bütünlüğü,' T.C. Anayasa'larında vazgeçilmez ve ödün verilmez temel kural olarak yer almıştır. Tarihsel bir gelişme süreci içinde gerçekleşen, ayrılması olanaksız bir kaynaşma ve bütünleşme, eşitliğe dayanarak ırkçılığı reddeden Türk milleti gerçeğine karşı, ayrıcalığa, bölücülüğe ve sonuçta yok olmaya yol açacak davranışları insan hakları kapsamında görmek olanaksızlığını vurgulayan Yüksek Mahkeme, 1921 Anayasası'ndan 1961 Anayasası'na değin sürekli olarak üzerinde durulmuş bir ilke olan (Türk Devleti'nin ulusu ve ülkesi ile bölünmezliği ilkesi), Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde saptanan biçimi ile Misak-ı Millî'nin gösterdiği sınırlar içinde birbiriyle kaynaşmış olarak yaşayanların gerçekten ve hukukça ayrılık kabul etmez bir bütün oldukları kesinlikle belirlenmiş ve bu bütünlük içinde Kürt halkından hiçbir zaman söz edilmemiş olduğu gibi, Lozan Barış Andlaşması görüşme ve kararlarında da, Misak-ı Millî'nin çizdiği sınırlar içindeki azınlıklar sayılırken 'Kürt' ayrımına yer verilmediğinin altını çizmiştir. Bu durumun yalnızca bir olayın değil, doğrudan doğruya bir gerçeğin de anlatımı da olduğuna da değinen Yüksek Yargı Organı, bu gerçeğin en çağdaş anlamının Atatürk'ün millet anlayışında bulunduğunu, Atatürk'ün kendi el yazısı ile düzenlediği notlarında: 'Bugünkü Türk Milleti, siyasî ve içtimâî camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hattâ Lâzlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş yurttaş ve millettaşlarımız vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış göstermeler hiçbir millet ferdi üzerinde üzüntü ve kınamadan başka bir tesir hâsıl etmemiştir. Çünkü bu millet efradı da umum Türk Camiası gibi aynı müşterek maziye, tarihe, ahlâka ve hukuka sahip bulunuyorlar' dediğini ve milleti 'Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir' biçiminde tanımladığını" hatırlatmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk Milliyetçiliğine içtenlikle bağlı olduğunun da üzerinde duran Anayasa Mahkemesi, eşitlikçi ve birleştirici içeriğiyle çağdaş anlayışı yansıtan Atatürk Milliyetçiliğinin toplumsal dayanışmanın güvencesi olduğunu, Atatürk Milliyetçiliğinin, yaşamsal ve bilimsel gerçek olarak benimsendiğini;

bu tarihsel ilkenin aynı zamanda ulusal varlığın korunmasına ve yücelmesine hizmet edecek yaşam anlayışı ve biçimi olduğunu, aynı zamanda kardeşliği, sevgiyi, dayanışmayı ve çağdaş evrensel değerleri kucakladığını vurgulamıştır³⁷⁹.

Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne paralel Siyasi Partiler Kanunu'nun azınlık yaratılmasını önlenmesi başlıklı 81. maddesinde bulunan yasakların Anayasaya aykırılık iddiasına karşı Anayasa Mahkemesi söz konusu düzenlemenin Anayasa'nın temel felsefesine de aykırı olmadığını belirterek, bu madde ile ilgili olarak azınlık yaratılmasının önlenmesi, Türk dilinden ve kültüründen başka dil ve kültürleri korumak, değiştirmek veya yaymak yoluyla Türkiye'de azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünü bozmak niyet ve eylemlerine karşı düzenlendiği hususuna işaret ederek, her iki bendin içerdiği kuralların, Anayasa'da yer alan devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü temel ilkesine paralel kurallar olduğunu; bunların Anayasa'daki söz konusu ilkenin somutlaştırılması ve yaşama geçirilmesi olarak düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştır³⁸⁰.

4. Dil ve Kültürel Haklar

Konunun güncel olması nedeniyle, akla şu tarz sorular gelebilir: Acaba dil ve kültür farklılığına sahip vatandaşlara bu konuda haklar tanınabilir mi? Siyasi Partiler Kanunu'nun 78. maddesi siyasi partilerin resmi dilin Türkçe olduğu esasını değiştiremeyeceklerini, aynı Kanunun 81. maddesi ise Türk dilinden veya kültüründen başka dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacı taşıma ve bu yolda faaliyette bulunmayı siyasi partiler için yasaklamıştır. Anayasa Mahkemesi'nin kararları da bu yasaklar doğrultusunda gelişmiş ve genellikle bu tür taleplerin bölünmez bütünlük ilkesine aykırılık teşkil edeceği noktasına ulaşmıştır.

³⁷⁹ E.1993/1, K.1993/2, K.T.:23.11.1993, **AMKD** S.30/2, s.910-912.

³⁸⁰ E.1991/2, K.1992/1, K.T.:10.7.1992, **AMKD** S.28/2, s.779.

Anayasa Mahkemesi, dil farklılıklarına göre azınlık statüsü tanınmasının devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü ilkesi ile bağdaşmadığını vurgulamış³⁸¹, belli büyüklükteki ülkelerin tamamına yakınında sosyolojik açıdan dil, din ve mezhepleri farklı olan toplulukların bulunmasının doğal karşılanması gerektiğinin altını çizmiştir. Yüksek Mahkeme bu tespitlerde bulduktan sonra, sosyolojik açıdan farklı olan bu topluluklara kültürel haklar verilmesi konusunda ise şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Siyasi Partiler Kanunu’nun 81. maddesinin gerekçesinde belirtildiği üzere ülkemizde Lozan Andlaşması ile kabul edilen azınlıklar dışında bir azınlık yoktur. Herhangi bir ülkede resmi dilin dışında bazı dillerin bilinmesi veya yer yer konuşulması azınlık yaratmaz. Hele siyasi sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda olduğu gibi her alanda bütün haklara sahip ve borçlarla eşit bir şekilde yükümlü olan tek bir milletin evlatları arasında azınlıktan söz etmek mümkün değildir” denilerek siyasi partilerin ulusal ya da dini kültür, mezhep, ırk yada dil ayrılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremeyecekleri öngörülmektedir. Lozan Andlaşması ile kabul edilen azınlıklar kuşkusuz, bu bendin kapsamı dışındadır. Nitekim, bu hususun madde gerekçesinde de belirtildiğini vurgulayan Anayasa Mahkemesi, özellikle belli büyüklükteki ülkelerin hemen tümünde, dil, din ve mezhepleri farklı toplulukların bulunması doğal olduğuna değinerek bu farklılığın, kimi ülkelerde büyük boyutlara ulaşabileceğini, bunların her birine azınlık statüsü tanınmanın ülke ve ulus bütünlüğü kavramıyla bağdaşmayacağını altını çizmiştir. Diğer yandan, başlangıçta kabul edilebilir istekler gibi görünen ve kültürel kimliğin tanınması istemleri adı altında geliştirilen bu bölücü çabalar, zamanla azınlık yaratma ve bütünden kopma eğilimine gireceği tespitinde bulunan Mahkeme, bu nedenle yasa koyucunun konuya özel bir özen gösterdiğini belirtmiştir³⁸².

Yüksek Mahkeme, siyasi partilerin Türkçe’den başka dilleri koruma ve geliştirme faaliyetinde bulunamayacakları gibi farklı etnik kökenden gelen vatandaşların kültürel haklarına yönelik siyasi parti önerilerini de bölünmez bütünlük ilkesine aykırı olarak nitelendirmektedir. Bu nitelendirmesinin sebebini ise kültürel haklar talebinin asıl

³⁸¹ E.1993/1, K.1993/2, K.T.:23.11.1993, **AMKD** S.30/2, s.912 ; E. 1992/1, K. 1993/1, K.T.:14.7.1993, **AMKD** S.29/2, s.1162.

³⁸² E. 1992/1, K. 1993/1, K.T.:14.7.1993, **AMKD** S.29/2, s.1162-1163.

amacının ülkede azınlık yaratarak ülke bütünlüğünü bozmaya dönük faaliyetler olduğunu açıklamıştır. Anayasa Mahkemesi bu yöndeki taleplerin tamamen ulusal bütünlüğü bozma amacıyla kullanıldığına vurgu yaparak³⁸³, Kürt kökenli vatandaşlar için dil ve kültürel haklar verilmesini talep eden ve savunan siyasi partiler hakkında kapatma kararı verdiği gibi herkesin resmi işlerde kendi ana dilini kullanma talebini de siyasi partiler için kapatma nedeni kabul etmiştir. Bu doğrultuda ulusal birliğimizin anlamı ve niteliğini belirtmesi açısından Anayasa Mahkemesi'nin HEP kapatma kararında şu cümleleri önemlidir: “Anayasa ve yasalarda yurttaşlar arasında ne ırk, ne dil, ne de başka herhangi bir nedenle ayırım yapılmasını öngören bir hüküm bulunmaktadır. Devlet, bireylerin soy kökenlerine karşı tarafsız ve ilgisizdir. Hiç kimsenin ve bu arada Kürt kökenli olanların kendi kimliklerini ifade etmelerine bir engel yoktur. Ancak burada önemli olan, bir azınlığa ya da ayrı bir ulusa mensup olmayı ileri sürmeksizin, kimliğin Türk ulusu bütünlüğü ve bu bütüne mensup olma ruh ve bilinci içinde anlatılmasıdır. Aksine düşünceler bu bütünlüğü bozacağından devletin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşüreceğinden koruma göremez³⁸⁴” olduğunu belirten Yüksek Yargı Organı ‘devlet tektir, ülke tümdür, ulus birdir’ formülasyonunu hatırlattığı kararında ulusal birliğin devleti kuran, ulusu oluşturan toplulukların, ya da bireylerin etnik kökeni ne olursa olsun, yurttaşlık kurumu içinde ayırimsız birliktelikleriyle gerçekleşeceğini, Anayasa'da ve yasalarda yurttaşlar arasında ayırımı öngören hiç bir kural bulunmadığını; kimsenin soy kökeninin de inkar edilmediğini vurgulamıştır³⁸⁵. Mahkemenin kararlarının temelinde 19. yüzyıl ulus-devlet anlayışı ile düşünüldüğü ve değerlendirildiği izlenimi vardır³⁸⁶.

5. Bölgesel Ayrımcılık ve Etnik Bölücülük

³⁸³ E.1993/2, K.1993/2, K.T.:30.11.1993, **AMKD** S.30/2, s.103-1037 ; E.1995/1, K.1996/1, K.T.:19.03.1996, **AMKD** S.33/2, s.719-724.

³⁸⁴ E. 1992/1, K. 1993/1, K.T.:14.7.1993, **AMKD** S.29/2, s.1162-1163.

³⁸⁵ E. 1992/1, K. 1993/1, K.T.:14.7.1993, **AMKD** S.29/2, s.1163-1164.

³⁸⁶ **ÖZDEK**, Yasemin. E., Halkın Emek Partisinin Kapatılmasına İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararı Üzerine Düşünceler, *Amme İdare Dergisi*, C.26, S.3, Ankara 1993, s.194 ; **HAKYEMEZ**, Militan Demokrasi Anlayışı, s.235.

Anayasa Mahkemesi bölgesel ayrımcılık ve etnik bölücülük (bölgecilik ve ırkçılık yasağı) konusunu Siyasi Partiler Kanunu'nun sistematığına de uygun olarak bölünmez bütünlük içinde değerlendirmekte ve bölünmez bütünlük ilkesine aykırılıktan dolayı kapatma kararlarının tamamına yakınında bu yasağa değinmektedir³⁸⁷. Yüksek Mahkeme ırkçılığı Anayasamızın kesin şekilde reddettiğini ve bütünleştirici bir milliyetçilik anlayışının benimsendiğini belirtip, bu bütünleştirme anlayışının da Anayasa'da belirtilen Atatürk Milliyetçiliği olduğunu hatırlatarak bu kavramı, Anayasa'da ırkçılık, turancılık ya da din veya mezhep doğrultusunda bütünleşmeyi amaçlayan inanışları reddeden, Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağı olan herkesi Türk sayan birleştirici ve bütünleştirici bir milliyetçilik anlayışı şeklinde açıklamıştır³⁸⁸.

6. Eşitlik İlkesinin Korunması

Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü kuralının diğer ilkelerle birlikte eşitlik ilkesinin korunmasını da kapsadığını belirten Anayasa Mahkemesi'ne göre, "Anayasa'daki Türk Milleti tanımı içinde dinsel inanç ve etnik kökeni ne olursa olsun her yurttaş, tam eşitlikle yer almakta, bu tanım köken özelliklerinin açıklanıp kullanılmasını asla yasaklamamaktadır. Tersine savlar, yapay halk-ulus nitelermeleri, bölücülük ve ayrımcılık özendirmeleri olmaktan öteye geçemez" şablonundaki benzer cümleleri bölücü diye nitelendirip kapatma yaptırımı ile sonuçlandırdığı tüm kararlarında kullanmıştır³⁸⁹. Aslında hiçbir siyasi parti yalnızca Siyasi Partiler Kanunu'nun 83. maddesine aykırı faaliyetlerinden dolayı kapatılmamış, ancak bu

³⁸⁷ Bkz. E.1993/2, K.1993/2, K.T.:30.11.1993, **AMKD** S.30/2, s.103-1037 ; E.1995/1, K.1996/1, K.T.:19.03.1996, **AMKD** S.33/2, s.719-724 ; E. 1992/1, K. 1993/1, K.T.:14.7.1993, **AMKD** S.29/2, s.1163-1164.

³⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk Milliyetçiliğine içtenlikle bağlıdır. Eşitlikçi ve birleştirici içeriğiyle çağdaş anlayışı yansıtan Atatürk Milliyetçiliği toplumsal dayanışmanın güvencesidir. Atatürk Milliyetçiliği, yaşamsal ve bilimsel gerçek olarak benimsenmiştir. Bu tarihsel ilke aynı zamanda ulusal varlığın korunmasına ve yücelmesine hizmet edecek yaşam anlayışı ve biçimidir, insancıl, uygar ve barışçıdır. Kardeşliği, sevgiyi, dayanışmayı ve çağdaş evrensel değerleri kucaklar" şeklindeki cümleleriyle tanımlamıştır" E. 1992/1, K. 1993/1, K.T.:14.7.1993, **AMKD** S.29/2, s.1162.

³⁸⁹ Bkz. E. 1992/1, K. 1993/1, K.T.:14.7.1993, **AMKD** S.29/2, s.1162 ; E.1993/2, K.1993/2, K.T.:30.11.1993, **AMKD** S.30/2, s.103-1037 ; E.1995/1, K.1996/1, K.T.:19.03.1996, **AMKD** S.33/2, s.719-724.

Kanunun sistematğine uygun olarak bölünmez bütünlük ilkesinin kapsamında Yüksek Yargı Organınca değerlendirilmiş, etnik ayrımcılığa yönelik faaliyetlerin bu maddenin ihlali anlamına geldiği de vurgulanmıştır.

B. DEVLETİN LAİK NİTELİĞİ³⁹⁰

Anayasa Mahkemesi, laiklik ilkesine aykırılık konusunda çok hassas tutum içinde olduğunu verdiği kararlarla göstermiştir. Günümüze kadar laiklik ilkesine aykırılıktan dolayı açılan tüm siyasi parti kapatma istemli davalarda Yüksek Yargı Organı kapatma kararı vermiştir. Bu konuda kapatma yaptırımını ile sonuçlanan Refah ve Fazilet Partisi kararları önem arz etmektedir. Refah Partisi kararında Yüksek Mahkeme laiklik ilkesini şöyle açıklamıştır: “Laiklik, ortaçağ doğmatizmini yıkarak aklın öncülüğünü, bilimin aydınlığı ile gelişen özgürlük ve demokrasi anlayışının, uluslaşmanın, bağımsızlığın, ulusal egemenliğin ve insanlık idealinin temeli olan bir uygar yaşam biçimidir. Çağdaş bilim, skolâstik düşünce tarzının yıkılmasıyla doğmuş ve gelişmiştir” Dar anlamda, devlet işleriyle din işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlansa, değişik yorumları yapılsa da, lâikliğin gerçekte, toplumların düşünsel ve örgütsel evrimlerinin son aşaması olduğu görüşünün, öğretide de paylaşıldığını belirten, Anayasa Mahkemesi’ne göre “lâiklik, ulusal egemenliğe, demokrasiye, özgürlüğe ve bilime dayanan siyasal, sosyal ve kültürel yaşamın çağdaş düzenleyicisidir. Bireye kişilik ve özgür düşünce olanaklarını veren, bu yolla siyaset-din ve inanç ayrımını gerekli kılarak din ve vicdan özgürlüğünü sağlayan ilkedir. Dinsel düşünce ve değerlendirmelerin geçerli olduğu dine dayalı toplumlarda, siyasal örgütlenme ve düzenlemeler dinsel niteliklidir. Lâik düzende ise din, siyasallaşmadan kurtarılır; yönetim aracı olmaktan çıkarılır; gerçek, saygın yerinde tutularak kişilerin vicdanlarına bırakılır. Dünya işlerinin lâik hukukla, din işlerinin de kendi kurallarıyla yürütülmesi, çağdaş demokrasilerin dayandığı temellerden biridir. Kamusal düzenlemelerin dinî kurallara göre yapılması düşünülemez. Düzenlemelerin kaynağı dinî kurallar olamaz”³⁹¹.

³⁹⁰ Devletin Laik niteliğinin anlamı için bkz. Laik Devlet İlkesi bölümü.

³⁹¹ E. 1997/1, K. 1998/1, K.T.:16.1.1998, **AMKD**, S.34/2, s.1037.

Anayasa Mahkemesi ÷lkemizdeki laiklik uygulamasının batılı ÷lkelerdeki laiklikten farklı olduğunu, bunun sebebinin ise İslamiyet ile Hıristiyan dinlerinin farklı özellikler taşımasından kaynakladığını belirtmiştir. Yüksek Mahkeme tarafından 1986 yılında verilen kararda Anayasa’da kabul edilmiş olan laiklik ilkesinin esaslarını şöyle sıralamıştır: 1) Dinin, devlet işlerinde egemen ve etkili olmaması esasını benimseme, 2) Dinin, bireyin manevi hayatına ilişkin olan dini inanç bölümünde, aralarında ayırım gözetilmeksizin, sınırsız bir hürriyet tanımak suretiyle dini anayasa güvencesi altına alma, 3) Dinin, bireyin manevi hayatını aşarak toplumsal hayatı etkileyen eylem ve davranışlara ilişkin bölümlerinde, kamu düzenini, güvenini ve çıkarlarını korumak amacıyla, sınırlamalar kabul etme ve dinin kötüye kullanılmasını ve sömürülmesini yasaklama, 4) Devlete, kamu düzeninin ve haklarının koruyucusu sıfatıyla dini hak ve hürriyetler üzerinde denetim yetkisi tanıma³⁹².

Laiklik ilkesiyle bağlantılı olduğu için başörtüsü konusuna da değinecek olursak; Yüksek Mahkeme’nin bu konuda Refah Partisi ve Fazilet Partisi kapatma kararları, kamu kurumlarında başörtüsü yasağına aykırı faaliyetlerin siyasi partiler için laiklik ilkesinin temel felsefesi ile çeliştiğinden kapatma ile sonuçlandığını görürüz. Anayasa Mahkemesi daha önce gerek kendisi tarafından ve gerekse Danıştay tarafından verilen kararlarda belirtildiği üzere kamu düzeni ve güvenliği gerekçesiyle başörtüsünün yasaklanabileceğini vurgulamış ve bu yasaklamanın hukuka uygun olduğunu şöyle açıklamıştır: “Demokratik bir toplumda, başörtüsü veya türban kullanarak bir dinin gereklerini açıkça sergileyebilme özgürlüğünün, başkalarının haklarının korunabilmesi için kamu düzeni ve kamu güvenliğinin sağlanması amacıyla yasaklanmasında hukuka aykırılık bulunmadığı Anayasa Mahkemesi’nin ve Danıştay’ın konuya ilişkin kararlarıyla saptanmıştır. Ancak, davalı Parti’nin mensupları bu kararları gözardı ederek yasalara aykırı olmasına karşın türban veya başörtüsünün serbest bırakılması için demokrasinin temel değerleriyle bağdaşmayan kendilerine özgü bir lâiklik tanımı ile başta TBMM olmak üzere çeşitli yer ve toplantılarda gerçekleştirdikleri eylem ve yaptıkları konuşmalarla sürekli olarak, kamu görevlilerinin kendilerine zulüm ve

³⁹² E. 1986/11, K. 1986/26, K.T.:04.11.1986, **AMKD**, S.22, s.312-313.

zorbalık yaptıkları gerekçesiyle halkı bu kişilere karşı kin ve düşmanlığa tahrik etmişlerdir. Oysa demokratik bir toplumda çeşitli din gruplarının veya aynı dine mensup olmakla birlikte farklı düşünenlerin inanç özgürlüklerinin aralarında bir ayırım yapılmaksızın korunması zorunludur. Bunu engelleyen siyasî partilerin kapatılması ise sosyal bir gereksinimin sonucudur. Kuşkusuz bu gereksinim yalnız partilerin dinsel kurallara dayalı bir devlet modeli benimsemeleriyle değil, totaliter ideolojilere yakınlaşmalarıyla da ortaya çıkabilir”³⁹³.

Yine o dönem başörtülü olduğu bilinen milletvekilini aday gösterip ve daha sonra seçilmesini sağladıktan sonra parlamento kürsüsünden milletvekili yemini ettirmeye çalışan Fazilet Partisi'nin bu eylemi de diğer eylemleriyle birleştiğinde laiklik karşıtı eylemlerin odağı haline geldiğini tespit eden Yüksek Mahkeme bu partiyi kapatma yaptırımını ile cezalandırırken resmi kurumlarda başörtüsü yasağına muhalefetin neden laiklik ilkesi ile çeliştiğini ayrıntılı şekilde açıklayarak; dinsel nedenlere dayanılarak başörtüsü ve türbanla boyun ve saçın örtülmesine resmi daire ve üniversitelerde serbestlik tanınmasının, bir tür yönlendirme ve bir anlamda zorlama olduğunu, kişileri şu ya da bu yönde giyinip başını örtmeye zorlamanın; ayrı ve hatta aynı dinden olanlar arasında bile inançları yönünden ayrılıklar yaratacağını belirtmiştir³⁹⁴. Yüksek Mahkeme laiklik karşıtı eylemlerin odağı haline geldiğinin kanaatine vararak kapatma yaptırımını ile sonuçlandırdığı Refah Partisi kararında da kamu kurumlarında ve üniversitelerde neden başörtüsü ve türban kullanılamayacağını şöyle açıklamıştır: “Dinsel nedenlere dayanılarak başörtüsü ve türbanla boyun ve saçların örtülmesine resmî daire ve üniversitelerde serbestlik tanınması, bir tür yönlendirme ve bir anlamda zorlamadır.

³⁹³ E.1999/2, K.2001/2, K.T.:22.06.2001, **AMKD** S.37/2, s.1455.

³⁹⁴ Anayasa Mahkemesi, dini inancı nedeniyle başını örtmek isteyenlerle bu kişilerle farklı düşüncede olup bir zorlama karşısında bulduklarına inananların aynı anayasal korumadan eşit olarak yararlanmaları gerektiğinde duraksanamayacağı, ayrıca kamusal kuruluşlarda ve öğretim kurumlarında başörtüsü ve onunla birlikte kullanılan belli biçimdeki giysinin bir ayırım aracı niteliği de taşıdığını; bu tür dinsel kaynaklı sembollerle dini esaslara dayalı toplumsal düzen oluşturmaya yönelik faaliyetlerin Anayasa'nın lâiklik ilkesi karşısında hoşgörü ile karşılanması olanaksızlığını vurgulamıştır. E.1999/2, K.2001/2, K.T.:22.06.2001, **AMKD** S.37/2, s.1450-1457. Anayasa Mahkemesi bu konuya ilişkin bir diğer kararında parti yetkililerin üniversitelerde başörtüsü yasağını eleştiren tavırlarının laiklik ilkesi ile çeliştiğini ve üniversitelerde bu yasağın uygulanmasının üniversitelerde dayanışma ve barışı artıracığını belirtmektedir. E. 1997/1, K. 1998/1, K.T. 16.1.1998, **AMKD**, S.34/2, s.1040.

Kişileri şu ya da bu yönde giyinip başını örtmeye zorlamak, ayrı ve hatta aynı dinden olanlar arasında bile ayrılıklar yaratacaktır. Bu durumun da lâiklik ilkesine aykırı düşeceği kuşkusuzdur. Kamusal kuruluşlarda ve öğretim kurumlarında başörtüsü ve onunla birlikte kullanılan belli biçimdeki giysi, bir ayrıcalıktan öte ayırım aracı niteliğindedir. Dinsel kaynaklı düzenlemelerle girişimler Anayasa karşısında geçerli olamaz ve bu tür eylemler Anayasa'daki lâiklik ilkesine aykırılık oluşturur"³⁹⁵.

Sonuç itibariyle, Türk devriminin laiklik ile anlam kazandığının altını çizen Anayasa Mahkemesi, bu ilke ile ilgili bundan önceki kararlarında sergilediği titiz, hassas ve tavizsiz tavrı; siyasi partilerin bu alandaki özgürlüğü ve sınırlarını kavrayabilmesi ve siyasi partilere yol gösterici olması açısından önemlidir.

1. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Konumunun Tartışılması

Özgürlük ve Demokrasi Partisi'nin programında yer alan "devlet din işlerine karışmayacak, din cemaatlere bırakılacaktır" şeklindeki cümle dolayısıyla bu parti hakkında kapatma davası açılmış, Anayasa Mahkemesi de bu değerlendirmeyi laiklik ilkesi ile çelişir bulmuştur. Çünkü Siyasi Partiler Kanunu'nun 89. maddesi siyasi partilerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel idare içinde yer almasını öngören Anayasal hükme³⁹⁶ aykırı amaç içine girilmesi kapatma nedeni olarak düzenlenmiştir. Bu kararda Anayasa Mahkemesi bu kurumun neden genel idare içinde düzenlendiğini şöyle açıklamıştır: Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, dinsel bir örgüt değil, Anayasa'nın 136. maddesinde öngörüldüğü üzere genel idare içinde yer almış yönetsel bir örgüt durumunda³⁹⁷ olduğunu vurguladığı kararında; Yüksek Mahkeme, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Anayasa'da yer alması hususunun din hizmetleri denetiminin Devletçe yürütülmesi, din işlerinde çalışacak kimselerin yetenekli olarak yetiştirilmesi yoluyla dinî taassubun önlenmesi, ahlâkın ve dinin toplum için manevî bir disiplin durumuna

³⁹⁵ E. 1997/1, K. 1998/1, K.T. 16.1.1998, **AMKD**, S.34/2, s.1041.

³⁹⁶ Anayasanın 13. maddesi aynen şöyledir: "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir."

³⁹⁷ 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (RG 02.07.1965, S.12038).

gelmesi ve böylece değişik dinlerdeki tüm inananları ve inanmayanlarıyla Türk Ulusu'nun çağdaş uygarlık düzeyine erişmesi ana amacının gerçekleştirilmesi nedenleri yanında, çoğunluğun müslüman olduğu ülkemizde, dinî gereksinimlerin karşılanabilmesi için din hizmetleri görececek kişilerin, mabetlerin ve başka maddî gereksinimlerinin sağlanması, onarım ve bakımları gibi konulara da katkısı olması nedenleri olarak açıklamaktadır³⁹⁸. Bu nedenlerle Anayasa'da genel idare içinde varlığı öngörülen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevlerini ortadan kaldırmak ve bu yolla bu kurumun hukuksal varlığına son vermek özellikle siyasi partiler yönünden 2820 sayılı Yasa'nın 89. maddesine aykırı olduğu sonucuna varmıştı³⁹⁹. Ancak aynı Mahkeme 1997 tarihli Demokratik Barış Hareketi Partisi kararında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılması yönündeki görüşünü kapatma nedeni olarak değerlendirmemiştir. Anayasa Mahkemesi bu kararda özgürlükçü denilebilecek bir değerlendirme yapmış ve bu partinin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılması yönündeki görüşünü 1995 Anayasa değişiklikleri çerçevesinde değerlendirmiştir⁴⁰⁰. Anayasa Mahkemesi üyelerinin çoğunluğu ilgili partinin kapatılmaması yönünde oy kullanırken, çıkış yolu olarak bir kısım üyeler Siyasi Partiler Kanunu'ndaki yasakları Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle bu davada uygulamamak için ihmal yolunu kullanıp doğrudan Anayasa hükmünü uygulamak ve diğer bir kısmı ise bir başka kanun kuvvetinde kaynak olan ve günümüzde ülkemiz açısından da önemi gittikçe artan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin hükümlerini uygulamak yollarını savunmuşlardır⁴⁰¹. Yüksek Mahkeme'nin üyelerinin bir kısmı gerekçelerinde bu hususu şöyle açıklamışlardır: "siyasi partilerin uyacakları esasları belirten Anayasanın 68. maddesinin 5. fıkrasında bir

³⁹⁸ Devletin her toplumsal kurumda olduğu gibi, toplumun dinî gereksinmelerine yardım etmesinin Anayasa'da yer alan ve nitelikleri açıklanan lâiklik esaslarına aykırı bir yanı bulunmadığı gibi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Anayasa'da yer almasının da yukarıda açıklanan nedenlere dayanması karşısında, lâiklik ilkesine aykırı düştüğü kabul edilemeyeceği belirtilmiş, yine bu nedenlerle Devletin bu alandaki yardımı ve Diyanet İşleri Kuruluşu görevlilerinin memur sayılması, Devletin din işlerini yürüttüğü anlamına gelmeyip, ülke koşullarının zorunlu kıldığı durumlara uygun bir çözüm yolu bulmak amaç ve anlamını taşıdığını; kaldı ki Anayasa'nın 136. maddesinde Başkanlığın işleri, "lâiklik ilkesi doğrultusunda..." belirlemesiyle uygunluk temelde vurgulandığını Yüksek Yargı Organınca tespit edilmiştir. E.1993/1, K.1993/2, K.T.:23.11.1993 **AMKD** S.30/2, s.925-926

³⁹⁹ E.1993/1, K.1993/2, K.T.:23.11.1993 **AMKD** S.30/2, s.926-927.

⁴⁰⁰ E.1996/1, K.1997/3, K.T.:22.05.1997, **RG**, 02.06.2000 Tarih ve 24067 Sayı, s.48.

⁴⁰¹ **HAKYEMEZ**, Yusuf Şevki: Anayasa Mahkemesi'nin Demokratik Barış Hareketi Partisi Kararı Üzerine Düşünceler, Amme İdare Dergisi, C.34, S.4(Aralık), Ankara 2001, s.49-68.

siyasî partinin tüzüğü veya programının 68. maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması halinde temelli kapatma kararı verileceğinin kurala bağlandığını, Anayasanın, siyasî partilerin kapatılma nedenlerini tek tek saydığını; yasa koyucuya, bunların dışında düzenleme yapmaya elverişli bir yasama alanı bırakmadığı üzerinde durulmuş, bu durumda, siyasî partilerin, 68. maddenin dördüncü fıkrasında sayılanlar dışında bir nedenle, tüzük ve programlarının bu fıkraya aykırı olduğu gerekçesiyle kapatılmalarına olanak olmadığı; Devletin temel hukuk düzeninin kaynağı ve belirleyicisi olan Anayasa'daki bu açıklık karşısında, Siyasi Partiler Kanunu'nun farklı bir düzenleme getiren 89. maddesine geçerlilik tanımının, Anayasa kuralının uygulama dışı bırakılması anlamına geldiği vurgulanmıştır⁴⁰². Sonuç itibariyle Anayasa Mahkemesi daha önce Siyasi Partiler Kanunu'nda bulunan Anayasada yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın statüsüne aykırı görüşleri daha önce kapatma nedeni kabul ederken 1995 Anayasa Değişiklikleri ile bu konuda esnek yorumda bulunmuş ve Cumhuriyet Başsavcılığı'nın bu konudaki istemini 1997 yılında verdiği kararda reddetmiştir.

2. İnkılap Kanunlarına Aykırılık

Anayasa Mahkemesi bir kararında Atatürk İnkılapları'nın⁴⁰³ Cumhuriyetin dayanağı olduğunu ve bu inkılapların amacını belirtirken, "...Cumhuriyetimiz, milli şuur ve bütünlük içinde, barışa ve insan hak ve özgürlüğüne dayalı memleket kalkınmasını sosyal adalet ve Atatürk devrimleri ilkeleri doğrultusunda amaçlayan siyasal bir varlıktır" izahatlarda bulunmuştur. Yüksek Mahkeme, bilim ve tekniğin gelişmesiyle modern toplum yaşamın koşullarının da sürekli olarak değişikliğe uğradığını, belirli bir

⁴⁰² Oysa, söz konusu Anayasa kuralı, 22.4.1983 günlü, 2820 sayılı Siyasî Partiler Yasası'ndan sonra 23.7.1995'te yapılan Anayasa değişikliği ile getirildiğini, Yasa koyucunun bu değişikliğe paralel olarak zaman geçirmeden Siyasi Partiler Yasası'ndaki uyumsuzlukları gidermesi gerekirken, bunu gerçekleştirmediği olması, aynı konuda ayrıntılı düzenleme getiren ve Yasa'ya göre üst hukuk normu niteliğinde olan Anayasa kuralının, uygulanmaması sonucunu doğurmayacağı belirtilmiştir. Kısaca "Anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü" ilkesi olarak tanımlanan ve Anayasa kuralının "Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kuralları olduğu, 'Kanunlar Anayasaya aykırı olamaz' denilen Anayasa'nın 11. maddesinin de gereği olduğu altı çizilmiştir. E.1996/1, K.1997/3, K.T.:22.05.1997, **RG**, 02.06.2000 Tarih ve 24067 Sayı, s.47-48.

⁴⁰³ Anayasa Mahkemesi kararlarında inkılap kelimesi yerine eşanlamlısı olan devrim sözcüğünü tercih etmiştir. Bkz. E. 1973/37, K. 1975/22, K.T. 15.2.1975, **AMKD** S.13, s.116 vd. ; E. 1983/2, K. 1983/2, K.T. 25.10.1983, **AMKD** S.20, s.357 vd.

süre geçtikten sonra Atatürk Devrimlerinin amaçlarına ulaştığı ve artık yeni bir atılıma gereksinme duyulmayacağını kabul etmeye olanak olmadığını, bu durumun sebebinin, Atatürk Devrimlerinin, çağdaş uygarlık düzeyi doğrultusunda sürekli hareket halinde olduğunu ve birbirini ara vermeden izlediğini; bilim özgürlüğünün devrim kavramını oluşturan temel öğelerden biri olduğunun altını çizmiştir.⁴⁰⁴ Anayasa Mahkemesi, Atatürk Devrimlerinin Laiklik ilkesi açısından taşıdığı önemi kararlarında açıkça vurgulamıştır. “Atatürk Devrimlerinin hareket noktasında lâiklik ilkesi yatar ve devrimlerin temel taşı bu ilke oluşturur. Başka bir anlatımla lâiklik ilkesi açısından verilecek en küçük bir ödün Atatürk Devrimlerini yörüngesinden saptırarak, yok olması sonucunu doğurabilir. Bu nedendir ki Anayasanın “Hiçbir düşünce ve mülhazanın ...Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği ve lâiklik ilkesinin gereği kutsal din duygularının, devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı;” yolunda kesin bir buyruğa “başlangıç” ta yer vermek zorunluluğunu duymuş bulunmaktadır” diye gerekçelendirdiği kararında hiçbir siyasi partinin de devrim kanunlarına aykırı davranamayacağını altını çizmiştir⁴⁰⁵. Yüksek Mahkeme laiklik ilkesine aykırı faaliyetlerinden dolayı inceleme yaptığı tüm davalarda devrim kanunlarına değinmiş ve laiklik ilkesinin Atatürk ilke ve devrimlerinden ayrı düşünülmemeyeceğini vurgulamıştır⁴⁰⁶.

3. Hukuk Kurallarına Din Kurallarını Dayanak Yapma

⁴⁰⁴ E. 1973/37, K. 1975/22, K.T. 15.2.1975, **AMKD S.13**, s.116.

⁴⁰⁵ E. 1983/2, K. 1983/2, K.T. 25.10.1983, **AMKD S.20**, s.357-358.

⁴⁰⁶ Karar örnekleri için bkz. E. 1997/1, K. 1998/1, K.T.:16.1.1998 **AMKD S.34/2**, s.313 ; E. 1983/2, K. 1983/2, K.T.: 25.10.1983 **AMKD S.20**, s.362-363. ; E.1999/2, K.2001/2, K.T.:22.06.2001, **AMKD S.37/2**, s.922-1522 ; Anayasa Mahkemesi Refah Partisi kararında Devrim Kanunlarına aykırı kıyafetli kişilerin başbakanlık konutuna davetini laiklik ilkesine uygun olmadığını altını çizmiştir. Yüksek Mahkeme'nin bu hususta görüşü şöyledir: “İktidar Partisi'nin Genel Başkanı sıfatını taşıyan bir kimsenin lâiklik karşıtı söz ve eylemlerden kaçınmada herkesten daha dikkatli ve özenli olması gerekir. Parti Genel Başkanlığı yanında Başbakan olan bir kimsenin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra lâiklik ilkesinin gerçekleştirilmesine yönelik Anayasa'nın 174. maddesinde sayılan devrim yasalarına aykırı kıyafetler içindeki kişileri başbakanlık konutuna davet ederek bunların Devlet katında kabul gören kişiler olduğu görüntüsünü vermesi lâik hukuk düzeninin reddi anlamına gelmektedir... N.E.'in, 1970'de, Milli Nizam Partisi'nin kuruluşundan beri dine dayalı hukuku devlete egemen kılmak düşüncesini kararlılıkla sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu nedenle, N.E.'in yasama sorumsuzluğu kapsamında olduğunu ileri sürdüğü çok hukukluluğa ilişkin konuşması, Anayasa'nın 4. maddesiyle değiştirilemeyeceği kabul edilen lâiklik ilkesinin sonucu olan hukuk birliği yerine çok hukukluluğu, diğer bir anlatımla dine dayalı hukuk sisteminin getirilmesini amaçlamaktadır. Milli Nizam Partisi'nden beri devam eden ve yinelenen bu düşünce ve konuşmaların lâiklik ilkesine açık aykırılık oluşturduğu tartışmasızdır” E. 1997/1, K. 1998/1, K.T. 16.1.1998, **AMKD S.34/2**, s.1037.

Yüksek Mahkeme böyle bir düşüncenin laik devlette asla kabul edilemeyeceğini ve bu yönde taleplerin laiklik ilkesinin özüyle çelişir olduğunu kararlarında sıkça vurgulamıştır. Hukuku, inançlara göre ayırmanın vatandaşların birbirleriyle hukuksal bağlantılar kurmalarını ve ilişkilerini geliştirmelerini zorlaştıracaklarını, inanç farklılıklarına dayanan değişik hukukların uygulanması sosyal gelişmeyi önleyeceği gibi, ulusal bütünlüğü de bozacağına da altını çizmiştir. Ulus olmanın koşullarından birisinin de hukuk ve yargı birliğinin sağlanması olduğunu belirten Anayasa Mahkemesi, hukukun din, mezhep ve etnik farklılıklara değil, çağdaş değerlere göre düzenlenmesi gerektiğini; bireylerin inançları nedeniyle farklı hukuka bağlı olmalarına yol açacak çok hukukluluk'un dinî ayrımcılığa neden olacağı, akıl ve çağdaş bilime dayalı lâik düzeni sarsacağına vurgu yaparak, böyle bir düşüncenin Anayasa ve evrensel değerleri yansıtan İnsan Hakları Sözleşmeleri karşısında da koruma görmesinin olanak dışı olduğunu belirtmiştir. Özetle, hukuk birliği yerine çok hukukluluğu yada dine dayalı hukuk sisteminin getirilmesinin amaçlanmasının kabul edilmez ve laik devletle çelişir olduğu vurgulanmıştır⁴⁰⁷.

C. DEVLETİN DEMOKRATİK NİTELİĞİ⁴⁰⁸

Anayasa Mahkemesi kapatma yaptırımını ile sonuçlandığı siyasi partiler ile ilgili davalarda devletin kendini, demokrasiyi ve insan hak ve özgürlüklerini koruma hakkı bulunduğunu ve Anayasa'da güvence altına alınan hak ve özgürlüklerin demokratik düzeni yıkmak için kullanılamayacağını belirterek; bu doğrultuda siyasi partilerin demokrasi ile bağdaşmayan, demokrasiyi etkisiz ve zayıf bırakabilecek, toplumsal barışı

⁴⁰⁷“Hukuku, inançlara göre ayırmak, vatandaşların birbirleriyle hukuksal bağlantılar kurmalarını ve ilişkilerini geliştirmelerini zorlaştırır. İnanç farklılıklarına dayanan değişik hukukların uygulanması sosyal gelişmeyi önleyeceği gibi, ulusal bütünlüğü de bozar. Oysa, ulus olmanın koşullarından biri de hukuk ve yargı birliğinin sağlanmasıdır. Hukukun din, mezhep ve etnik farklılıklara değil, çağdaş değerlere göre düzenlenmesi gerekir” E. 1997/1, K. 1998/1, K.T.:16.1.1998, AMKD S.34/2, s.1032-1035.

⁴⁰⁸ Devletin Demokratik Niteliği'nin anlamı için bkz. Demokratik Devlet İlkesi bölümü.

yıkacak program düzenleyemeyecekleri ve bu yönde faaliyette bulunamayacaklarını da hatırlatmıştır⁴⁰⁹. Yüksek Mahkeme, bu hususu “Zorunlu durum ve nedenlerle siyasî partileri kapatma diğer çağdaş demokratik ülkelerde de vardır. Anayasa'nın temel ilkesi; hak ve özgürlüklerle, çoğulculuğun korunması için Anayasal hakları yok edecek bir siyasî rejim kurulmasının önlenmesidir. Demokratik toplum düzeninde, siyasî parti faaliyetlerinin güvence altına alınması, Anayasa'ya uygun kurulan ve faaliyet gösteren siyasî partilerin Anayasa'ya dayalı hukuk devletinin sağladığı tüm hak ve ayrıcalıklarından faydalanmaları anlamına gelir” şeklinde açıklamıştır⁴¹⁰.

Anayasa Mahkemesi demokratik devlet ilkesi doğrultusunda en özgürlükçü yorumu Sosyalist Partinin kapatılması istemiyle açılan davada yaparken, Anayasaya aykırı olduğu tartışılan kimi hususlara da son noktayı koymuştur⁴¹¹. Yüksek Mahkeme bu kararında, Anayasanın siyasal alanı sınırlayan hükümlerini oldukça liberal bir anlayışla yorumlamış ve meşru siyasal faaliyet üzerindeki sınırlamaları, sadece özgürlükçü demokratik düzenin korunması amacına özgülemiştir⁴¹². Bu bir anlamda, 1983 yılında Huzur Partisi kararında varılan ‘resmi ideoloji ile sınırlı politik alan’ anlayışından, ‘ideolojik bakımdan tarafsız, liberal devlet’ anlayışına geçişe işaret etmektedir⁴¹³. Sosyalist Parti kararında ve aynı zamanda TBKP’ne ilişkin kararında sosyal sınıf, sınıf mücadelesi, sınıf iktidarı, sınıf egemenliği, sosyalizm ve eurokomünizm (Avrupa tipi komünizm) kavramlarının Anayasa karşısındaki durumları değerlendirilmiştir. Yüksek Mahkeme sınıf egemenliği ile sınıf iktidarı farkını şöyle ortaya koymuştur: “Siyasi partiler, toplumun belirli ya da çeşitli kesimlerinin çıkarlarını temsil ettiklerine göre, toplumda çeşitli sınıflar bulunduğu gerçeği yadsınamaz. Nitekim Anayasanın 14. ve 2820 sayılı Yasanın 78. ve 5. maddelerinde ‘Sosyal bir sınıfın, diğer sosyal sınıflar üzerinde’ denilerek, toplumsal sınıflar sosyal bir olgu olarak kabul

⁴⁰⁹ E. 1993/4, K. 1995/1, K.T. 19.07.1995, **AMKD** S.33/2, s.625-626 ; E. 1993/3, K. 1994/2, K.T. 16.06.1994, **AMKD** S.30/2, s.1186 ; E. 1991/2, K. 1992/1, K.T. 10.07.1992, **AMKD** S.28/2, s.773-774.

⁴¹⁰ E. 1993/2, K. 1993/2, K.T. 10.07.1993, **AMKD** S.30/2, s.1033.

⁴¹¹ **HAKYEMEZ**, Militan Demokrasi Anlayışı, s.241.

⁴¹² Özbudun’a göre, Anayasa Mahkemesi bu kararında meşru siyasal faaliyet üzerindeki sınırlamaları tek kelimeyle özgürlükçü demokratik düzenin korunması amacına ilişkin sınırlamalara hasretmiş bulunmaktadır. **ÖZBUDUN**, Türk Anayasa Hukuku, s.67.

⁴¹³ **ÇAĞLAR**, Anayasa Mahkemesi Kararlarında Demokrasi, s.74-75.

edilmektedir. Sınıfların varlığı kabul edildiğinde, siyasi partilerin tabanlarını belirli bir sınıfa veya sınıflara dayandırmaları doğal olur. Böylece iktidarlar da, siyasal bilim açısından belirli bir sınıfın ya da sınıfların iktidarları olabilirler. 1961 ve 1982 Anayasalarında, sınıf gerçeğini ya da bunun iktidara yansımalarını önleyici bir hüküm yoktur. Yasaklanan, bu iktidarın bir sınıf egemenliğini kurmak yolunda kullanılması ve bir tek sınıfın öteki sınıflar üzerinde egemenlik kurmasıdır. Egemenlik ve İktidar kavramları birbirlerine karıştırılmamalıdır. Anayasanın 6. maddesine göre, “Egemenliğin kullanılması, hiçbir surette hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz” ama, iktidar, bir süre için siyasal partiler yoluyla ağırlıklarını duyuran zümre ya da sınıfların eline geçebilir. Bu maddede yasaklanan, egemenliğin kullanılmasının sürekli ve değişmez bir biçimde bir kişi, zümre veya sınıfa bırakılmasıdır⁴¹⁴. Yine Mahkemeye göre sınıf egemenliğinin demokratik rejimde yasaklanmasında amacın siyasi iktidarın ve siyasi faaliyetin belli bir sınıfın tekeline geçmesi, toplumdaki diğer sınıfların ve partilerin siyasi hayatın dışına itilmesi, onlara iktidar olma hak ve imkânının tanınmaması olasılığıdır. Bundan dolayı sınıf esasına dayanan bir siyasi parti diğer sınıflar üzerinde tahakküm kurma amaçlamadığı, hukuk devleti ilkesine, çok partili çoğulcu sisteme ve iktidarların seçimlerle değişebilirliği kuralına aykırı bir tutum alınmadığı sürece faaliyetleri yasak kapsamında değildir⁴¹⁵.

Anayasa Mahkemesi sınıf egemenliği ile sınıf iktidarı doğrultusunda sosyalist ve komünist partiler arasında ayırımı şu şekilde belirtmiştir: “sınıf mücadelesi, işçi sınıfının devrim yoluyla iktidarı ele geçirip diğer sınıflar üzerinde diktatörlük kurması gibi yöntemler, devrimci sosyalist ya da komünist partilerin benimsedikleri yöntemlerdir. Bu tür partiler yanında sınıf iktidarına yasal ve parlamento içi çalışmalarla ve seçimle ulaşılabileceğine inanan parlamenter demokratik reformcu sosyalistler de vardır. Bugün

⁴¹⁴ E. 1988/2, K. 1988/1, K.T.: 08.12.1988, **AMKD S.24**, s.589.

⁴¹⁵ “Anayasada ve özellikle 2820 sayılı Yasanın siyasi partilerin hangi esaslara dayanamayacaklarını söyleyen 78. maddesinin (b) bendinde, “zümre”, “cemaat” vb. yanında sosyal sınıftan söz edilmemesi karşısında, Siyasi Partiler Yasası’nda, sosyal sınıf esasına dayalı parti kurulmasını engelleyen bir kuralın bulunmadığı kabul edilmelidir. Aynı şekilde, iktidara geldiği takdirde sınıf tahakkümünü (egemenliğini) amaçlamayan, demokratik bir düzen içerisinde seçim yoluyla iktidara gelmeyi benimseyen bir sosyalist partinin kurulmasına anayasal ve yasal bir engel de bulunmamaktadır” E. 1988/2, K. 1988/1, K.T. 08.12.1988, **AMKD S.24**, s.589.

bütün sosyalist partiler burjuva hükümetine katılmayı kabul etmektedirler. Artık komünist partiler dahi (Arnavutluk ve Çin hariç), sosyalist bir partinin meşru yollardan iktidara gelebileceğini benimsemişlerdir”⁴¹⁶. Kararın devamında ise çoğulcu sistem içerisinde özgürlükçü niteliğin korunmasının önemine işaret ederek, sosyalist bir partinin, sömürünün, baskının ve yabancılaşmanın sınıfsal temellerini kaldırıp, işçi ile köylü, şehir ile köy, kafa emeği ile kol emeği arasındaki farkları adım adım yok edeceğini söylemesi ve bunu programına almasının yadırganmaması gerektiğini; önemli olanın parti programının, özgürlükçü demokratik sistem içinde ve bu anlayışla uygulanmaya konulması ve iktidar olunduktan sonra da çoğulcu sistem içerisinde özgürlükçü niteliğin korunması olduğunu belirtmiştir. Her siyasi partinin, hukuken geçerli yollarla iktidarı elde etmek ve programını uygulamak amacının da olması doğal kabul eden Yüksek Mahkeme, Anayasa’ya aykırı durumun bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde sınıf egemenliğini kurması, diğer sınıfları tam bir baskı altında tutarak, diktatörlüğe gitmesi olduğunu vurgulamıştır⁴¹⁷. Bu açıklamalar çerçevesinde, sosyalist bir parti sadece adından dolayı yasaklanmamalı; sınıf egemenliğini amaçlamadığı ve seçim yoluyla iktidara gelmeyi uygun gördüğü sürece kurulup faaliyet gösterebilmelidir⁴¹⁸. Bu tarz görüşü benimseyen siyasi partilerin bu koşullar altında hareket ettiği sürece sosyalist teoriyi benimsemesi ve siyasal alandaki faaliyetlerinde sosyalist teoriden etkilenmesi ve beslenmesinde sakınca olmadığını altı çizilmiştir.

Sosyalist Parti kararında, Yüksek Mahkeme’nin sınıf esasına dayalı siyasi partilere yönelik özgürlükçü yorumundan birkaç yıl sonra TBKP ile ilgili kararında, bu partinin sınıf tahakkümünü amaçlamadığını belirtmekle birlikte, sırf isminde komünist sözcüğüne yer vermesini Siyasal Partiler Kanunu’nun 9. maddesine aykırı bularak

⁴¹⁶ “Sosyalizm’in” teoride ve uygulamada sürekli değişim içinde olması ve anlamındaki değişiklikler nedeniyle sosyalist bir partinin Anayasa ve yasalarla yasaklanıp yasaklanmadığı konusunu sadece adına bakarak çözüme bağlamaya olanak yoktur. Her somut olay, başlı başına değerlendirilip karara bağlanmalıdır” E. 1988/2, K. 1988/1, K.T. 08.12.1988, **AMKD** S.24, s.586-587.

⁴¹⁷E. 1988/2, K. 1988/1, K.T.: 08.12.1988, **AMKD** S.24, s.598.

⁴¹⁸ Türkiye’de sınıf egemenliği, tahakkümü ya da diktatörlüğü amacını taşımayan, çoğulcu demokrasi kurallarına bağlı kalarak, seçimle iktidar olmak isteyen, Batı tipi komünist partilerin kurulabilmesi için Siyasal Partiler Kanunu’ndaki ad yasağından başka bir anayasal engel bulunmamaktadır. Tersinden okursak, ülkemizde 1982 Anayasası çerçevesinde, sadece sınıf egemenliğine dayalı, ihtilal ya da proleterya diktatörlüğü gibi amaçlar güden ve bu yönde faaliyette bulunan komünist partileri yasaklamıştır. **YÜZBAŞIOĞLU**, s. 151.

kapatma kararı verilmiştir⁴¹⁹. Bu tutum değişikliği bu yasağın yer aldığı kanunun Anayasaya uygunluğunun Anayasanın geçici 15. maddesinden dolayı denetlenememesinden kaynaklandığı göz ardı edilmemelidir. Zira Anayasa Mahkemesi'nin kararına göre Avrupa tipi komünist (eurokomünist) partiler artık Anayasanın parti yasaklama rejimi konusunda belirlediği siyasal alan içinde kalmakta ve Anayasaya aykırı düşmemektedir⁴²⁰. Şekli yasaktan dolayı hakkında kapatma kararı verdiği TBKP kararına rağmen, Anayasa Mahkemesi'nin demokratik devlet ilkesi doğrultusunda özellikle sınıf esasına dayalı partilere yönelik olarak özgürlükçü açılımı yoğun yorumu siyasi parti özgürlüğü alanın genişlemesi açısından olumlu değerlendirmek gerekir. Hatta diğer ana ilkelerde de benzer yorumlar yapması açısından bu yaklaşım başlangıç olabilir⁴²¹.

V. AİHS VE AİHM GÖRE SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ

A. AİHS' E GÖRE SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde siyasi parti özgürlüğüne ilişkin doğrudan bir hüküm yoktur. Bundan dolayı siyasi parti özgürlüğü Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. maddesine ilişkin örgütlenme özgürlüğü başlıklı madde içinde değerlendirilmektedir⁴²². Sözleşmeyi yorumlayıcı organ olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne göre "Siyasi partiler demokrasinin düzenli işlemlerini sağlamak için vazgeçilmez olan kurumsal yapının unsurlarıdır. Demokrasinin sözleşme sistemi içindeki önemi dikkate alındığında siyasi partilerin 11. madde kapsamında olduğu

⁴¹⁹“ Batı Avrupa komünist partilerinde başlayan eurokomünizm akımı ve daha sonra doğu Avrupa ülkeleri ile Sovyetler Birliği'nde başlayan demokratikleşme hareketlerinin dünya komünist hareketi ve komünist partileri üzerinde önemli etkileri olmuştur. Son yılların bu önemli ideolojik ve siyasal değişikliklerin etkisi davalı partinin programında ve savunmalarında açıkça görülmektedir” E. 1990/1, K. 1991/1, K.T.:16.07.1991, AMKD S.27/2, s.944-950.

⁴²⁰ YÜZBAŞIOĞLU, s. 157-158 ; Tanör de bu durumun altını çizerek bu kararın en önemli tarafının Avrupa tipi komünist partilerin anayasaya aykırı düşmeyeceğinin vurgulanmış olduğunu belirtmektedir. TANÖR, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, s.138.

⁴²¹ HAKYEMEZ, Militer Demokrasi Anlayışı, s.243.

⁴²² Bkz. Türkiye Birleşik Komünist Parti- Türkiye kararı, Sosyalist Parti- Türkiye kararı, ÖZDEP-Türkiye kararı, www.adalet.gov.tr, e.t. 10.12.2005 ; Ayrıca söz konusu kararlar için bkz. ÜNAL, s.295-300.

hususunda kuşkuya hiç yer yoktur. Siyasi partilerin kapatılması hem örgütlenme özgürlüğünü hem de sonuç olarak ilgili devletteki demokrasiyi etkilemektedir”⁴²³.

B. AİHM’ E GÖRE SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ

Sözleşmeyi yorumlamada görevli olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, siyasi partilerin bir örgüt olduğunu ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 11. maddesi hükümlerinin bu özgürlük içinde yorumlanması gerektiğini kararlarında sık sık belirtmiştir⁴²⁴. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Türkiye’nin taraf olduğu birçok siyasi parti kapatma işleminin söz konusu özgürlüğe müdahale teşkil ettiğine karar vermiştir. Örgütlenme özgürlüğü açısından Türkiye’yi en çok ilgilendiren durum siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin başvurulardır⁴²⁵.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 11. maddeye uygunluk değerlendirmesinde, siyasi parti özgürlüğüne yapılan müdahalenin yasallığını, yasallık taşımazsa meşru amaç taşıyıp taşımadığını veya demokratik düzen gereklerine uygunluğunu incelemektedir⁴²⁶. Sınırlama sebeplerinin ise dar yorumlanması gerektiğini kararlarında sık sık vurgulamaktadır⁴²⁷.

C. TÜRKİYE HAKKINDA VERİLEN KARARLAR

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 11. madde bakımından yapılan başvuruların büyük bir çoğunluğu Türkiye açısından siyasi parti kapatma davalarına ilişkindir. Bu konuya ilişkin birçok başvuru yapılmış olup, bu başvuruların bazıları mahkeme tarafından sonuçlandırılmış; bazılarının ise incelemeleri devam etmektedir. Bu kararları tek tek incelersek;

⁴²³ Türkiye Birleşik Komünist Parti- Türkiye kararı, www.adalet.gov.tr, e.t.10.12.2005.

⁴²⁴ ÜNAL, s.295.

⁴²⁵ GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref/GÖLCÜKLÜ, Feyyaz: AİHM ve Uygulaması, 4.Bası, Ankara 2003, s.387.

⁴²⁶ TURHAN, Siyasi Parti Kapatma Davaları, s.25 ; SUNAY, Türkiye’deki Parti Özgürlüğü, s.42 ; ARSLAN, Ve Çağında Ya/Yadacı Yaklaşım, s.12.

⁴²⁷ Sözleşmede belirtilen istisnalar, siyasi partiler açısından, yalnızca inandırıcı ve zorunlu nedenler olduğunda meşru sayılabilir ve partilerin örgütlenme özgürlüğüne sınırlama getirilebilir. ÖZDEP Kararı, TBKP-Türkiye Kararı, Sosyalist Parti Kararı, www.adalet.gov.tr, e.t. 12.10.2005.

1. Türkiye Birleşik Komünist Partisi Kararı

Anayasa Mahkemesi'nin söz konusu partiyi devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün ihlali yönündeki faaliyetleri nedeniyle kapatması üzerine parti temsilcileri Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na başvuru yapmıştır. Öncelikle Türk Hükümeti'nin bu davanın 11. madde kapsamında olmadığı itirazını AIHM şöyle değerlendirmiştir: "Sözleşmeyi hazırlayanların siyasi partileri 11. maddenin dışında tutmayı amaçladıkları sonucunu varmak mümkün değildir...Bununla birlikte 11. maddenin lafzından daha da ikna edici olan şey siyasi partilerin demokrasinin tam olarak işlemesi için temel örgütlenme biçimlerinden olmasıdır. Sözleşme sisteminde demokrasi önemine bakıldığında, siyasi partilerin 11. madde kapsamına girdiğinden şüphe duyulmaz"⁴²⁸.

Daha sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, esasa ilişkin incelemesinde bulunmuş ve şu kararı vermiştir: "TBKP'yi kapatma kararı sadece tüzük ve programında açıklanan bilgi ve fikirler temel alınarak verildiğinden Komisyon, görülmekte olan davada da 11. maddeye bağlı olarak uygulanan, ifade özgürlüğünün; taciz eden, şoke eden, rahatsız eden bilgi ve fikirleri kapsamı göz önünde bulundurdu....Sonuç olarak, örgütlenme özgürlüğü yalnızca inandırıcı ve zorlayıcı sebeplerle kısıtlanabileceğinden, 11. maddede öngörülen istisnalar, siyasal partiler söz konusu olduğunda dar bir yorumu zorunlu kılmaktadır"⁴²⁹.

AIHM'e göre örgütlenme özgürlüğü, sadece siyasi parti kurma hakkını ilgilendirmekle kalmayıp aynı zamanda partinin kurulduktan sonra siyasi faaliyetini özgürce sürdürmesini de güvence altına almaktadır. Sözleşmenin 11. maddesi bir örgütün sadece kurulmasıyla sınırlı tutulacak olursa, bu maddeyle güvence altına alınan hak büyük ölçüde teori ve hayali kalacaktır, bundan dolayı 11. madde bu davada

⁴²⁸ TBKP-Türkiye Kararı, www.adalet.gov.tr, e.t. 12.10.2005.

⁴²⁹ TBKP-Türkiye Kararı.

uygulanabilir niteliktedir⁴³⁰. AİHM bu kararında, ilgili ve yeterli diğer koşullar bulunmadığı halde; bir partinin sadece seçtiği isim nedeniyle, kapatma gibi ağır yaptırımla karşılaşmasını haklı bulmamaktadır⁴³¹. Sadece isim yasağı nedeniyle kapatma yaptırımını uygulamak demokratik rejimin çoğulcu niteliğiyle çelişen sonuçlar doğurmaktadır⁴³².

Ayrıca AİHM, Komisyonun Alman Komünist Partisi ile ilgili kararının hatırlatılarak yapılan itirazı TBKP'nin faaliyete geçmeden önce kapatıldığını belirterek, reddetmiştir⁴³³. Bu gerekçeyi ileri süren Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Alman Komünist Partisinin kapatılması kararını Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 17. maddesine dayanarak haklı gören Komisyon kararının bu açıdan emsal oluşturmayacağını vurgulamıştır⁴³⁴.

2. Sosyalist Parti Kararı

Ülkenin ve ulusun bölünmez bütünlüğünü bozacak faaliyetleri nedeniyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması üzerine sözleşme organlarına başvuran Sosyalist Parti, AİHS'nin 11. maddenin ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Hükümetin 11. maddenin siyasi partiler için kapsam dışında olduğu iddiasını reddeden AİHM, sadece kurma değil; faaliyetleri sürdürme konusunda da güvence getirildiğini de vurgulamıştır⁴³⁵.

⁴³⁰ **KARAKUŞ**, Hakan: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Ve Karşı Oylarında Türkiye, İstanbul Barosu Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2001, s.282-283 ; **ARSLAN**, Ve Çağında Ya/Yadacı Yaklaşım, s.11-12.

⁴³¹ **GÖZÜBÜYÜK**, A. Şeref/**GÖLCÜKLÜ**, Feyyaz: s.389 ; **YOKUŞ**, Sevtap: AİHM ve Anayasa Mahkemesi'nin Siyasal Partilere Yaklaşımı, AÜHFD, C.50, S.4, Ankara 2001, s.114 ; **SAĞLAM**, Siyasi Partiler Kanunu'nda Uluslar Arası Standartlara Uygunluk Sağlamak İçin Yapılması Gereken Değişiklikler, s.235 ; Tanör, komünist isminin yasaklanmasının ancak otoriter rejimlere özgü bir durum olduğunu belirterek bu isim yasaklarını eleştirmiştir. **TANÖR**, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, s.133.

⁴³² **HAKYEMEZ**, Militan Demokrasi Anlayışı, s.219.

⁴³³ TBKP-Türkiye Kararı.

⁴³⁴ "TBKP faaliyete geçmeden kapatıldığından, ne terörle ilgisi, ne de AİHS'de yer alan hak ve özgürlükleri tahribe yönelik faaliyet içinde bulunduğu söylenebilir. Bu nedenle, Alman Komünist Partisinin kapatılması kararını, AİHS'nin 17. maddesine dayanarak haklı gören AİHK kararı, bu açıdan emsal oluşturmaz" **ÜNAL**, s.297 ; Bkz. TBKP-Türkiye Kararı, www.adalet.gov.tr.

⁴³⁵ Sosyalist Parti-Türkiye Kararı, www.adalet.gov.tr e.t.12.10.2005.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, esasa ilişkin değerlendirmesinde sayısız kereler altını çizdiği gibi çoğulculuk olmadan demokrasi olmayacağını belirtip ifade özgürlüğü kavramının, sadece lehteki bilgi ve düşünceler veya saldırgan olmayan ifadeler açısından değil, saldırgan, sarsıcı, rahatsızlık verici ifadeler açısından da geçerli olduğunu vurgulamıştır. Faaliyetlerinin kendi başlarına ifade özgürlüğünün toplu halde kullanılması niteliği taşıdığından siyasi partilerin Sözleşmenin 10. ve 11. maddeleri anlamında bir korumayı aramaya hakkı vardır diye gerekçelendirdiği kararında parti kapatma kararını ağır bir yaptırım olarak değerlendirmiş, böyle bir yaptırımın daha ciddi durumlarda uygulanması gerektiğinin altını çizmiştir⁴³⁶. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi söz konusu kapatma yaptırımının radikal olduğu kanaatine ulaşmıştır⁴³⁷. İsyana çağrı, şiddete teşvik gibi konularda parti programı ve yetkililerin yazılı ve sözlü beyanları dikkat edilen hususlar olmakla beraber, bunların dışında tüm görüş ve düşüncelerin koruma altında olduğu belirtilmiştir. Bu bakımdan Anayasamız ile Siyasi Partiler Kanunu'nun sözleşme ile ciddi çelişkiler oluşturduğu belirtilerek, mevzuatımız AİHS ile uygun hale gelmesinin yerinde olacağını altı çizilmektedir⁴³⁸. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, siyasi partilerin amaç bakımından demokrasiye aykırı olamayacaklarını, yöntem olarak da şiddeti benimsemeyecek ve öneremeyeceklerini ileri sürmekte; pratik faaliyetlerin sonuçlarına bakılması hususunu test edici bir kriter olarak değerlendirmektedir⁴³⁹.

Esasa ilişkin incelemesinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, SP yöneticilerinin sözlerinde samimi olamayabileceğini kabul etmekle beraber, onları yalanlayacak somut kanıt olmadığı için onların söylemlerini doğru kabul etmektedir. Ancak, aynı olaya İnsan Hakları Mahkemesi hakimlerinden daha yakın olan ulusal makamların ve Anayasa Mahkemesi'nin ülkenin birliği için gördüğü tehlikeyi neden doğru olarak kabul etmediği Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne kuşkuyla bakılmasına sebep olduğu

⁴³⁶ YOKUŞ, s.117 ; TURHAN, Siyasi Parti Kapatma Davaları, s.27-28.

⁴³⁷ ÜNAL, s.298 ; YOKUŞ, s.117.

⁴³⁸ SAĞLAM, Siyasi Partiler Hukukunun Güncel Sorunları, s.160-162 ; KARAKUŞ, s.285-286.

⁴³⁹ KABOĞLU, İbrahim: İfade Özgürlüğünün Siyasi Partilerce Kullanımının Sınırları, Anayasa Yargısı 16, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 1999, s.89 ; Sağlam'a göre Gölcüklü de benzer saptamalarda bulunmuştur. SAĞLAM, Siyasi Partiler Hukukunun Güncel Sorunları, s.160-162.

belirtilmektedir⁴⁴⁰. Türkiye’de bir dönem Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı’nın da önderlik ettiği⁴⁴¹ militan demokrasi anlayışı gereği müdahalenin şiddet, ayaklanma veya pratik öge taşımasa da yapılabileceğini, ülke şartlarındaki hassas denge ve özel durumların buna izin verdiği vurgulanmaktadır⁴⁴².

3. ÖZDEP Kararı

Anayasa Mahkemesi tarafından ülkenin toprak bütünlüğünün Misak-ı Milli ile belirlendiği azınlıkların ise Lozan Antlaşmasında öngörülen gayrimüslimlerle sınırlı olduğunu ulus ve ülke bütünlüğü gereğince Kürt ve Türk ulusları ayırımına gidilemeyeceği tek devlet yapısına aykırı olarak federatif sistemin savunulamayacağı gerekçesi ile 14.7.1993 tarihinde kapatılan Özgürlük ve Demokrasi Partisi 12.3.1998 tarihinde AİHM’ne başvurmuştur. Sözleşme organı bu başvuruyu değerlendirmiş ve anılan siyasi projenin Türkiye Devleti’nin mevcut ilkeleri ve yapıları ile uyumlu olmamasının demokratik kuralları ihlal etmediği görüşüne varmıştır. AİHM’e göre, demokrasi ifade özgürlüğüne dayanmaktadır. Bu çerçevede siyasi topluluğu, ülke nüfusunun bir bölümünün durumunu tartışmaya açması ve demokratik kurallar çerçevesinde siyasi yaşama katılmak istemesi nedeniyle engellemek meşru sayılmaz. Demokrasi açısından herhangi bir zarara sebebiyet vermemesi kaydıyla, bir Devletin mevcut düzenleme şeklini sorgulayanlar da dahil olmak üzere, çeşitli projelerin önerilmesi ve görüşülmesi demokrasinin temel unsurlarındandır. ÖZDEP’in kapatılmasının demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığına bir başka deyişle, bir zorunlu sosyal gereksinimi karşılayıp karşılamadığı veya amaçlanan meşru hedef ile orantılı olup olmadığını tespit etmek gereklidir⁴⁴³. Sonuç olarak, ÖZDEP’ in kapatılması meşru amaçla orantısız ve demokratik bir toplumda gerekli bir müdahale olmadığını

⁴⁴⁰Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi partinin kapatma konusu olan eylemlerini subjektif açıdan değerlendirmektedir. SAĞLAM, Fazıl: AİHM’nin Türkiye’de Kapatılan Siyasal Partilere İlişkin Kararlarının Partiler Hukukuna Etkisi, Anayasa Yargısı 16, Ankara 1999, s.199-200.

⁴⁴¹SAVAŞ, Vural: İrtica ve Bölücülüğe Karşı Militan Demokrasi, 4.Bası, Bilgi Yayınevi, Ankara 2000, s.144.

⁴⁴²GÜNDÜZ, Aslan: Strasbourg’daki İnsan Hakları Mahkemesi Bizim Anayasa Mahkememiz mi Oldu?, Yeni Türkiye Dergisi, Temmuz-Ağustos 1998, s.1371-1372.

⁴⁴³ Özdep-Türkiye kararı, www.adalet.gov.tr, e.t. 25.10.2005.

vurgulayan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi AİHS'nin 11. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu kararında diğer kararlarında vurgu yaptığı noktaları tekrar ederek, devletin mevcut örgütlenme şeklinin tartışılmasını da isteyen farklı siyasal projelerin önerilmesi ve tartışılmasına imkan verilmesinin demokrasinin esasına uygun olduğunu belirtmektedir⁴⁴⁴. İfade özgürlüğünün, konu siyasi partiler olduğunda daha geniş yorumlanması gerektiğine işaret eden sözleşmeyi yorumlayıcı organ, bu anlayışını siyasi partilerin demokratik toplumun vazgeçilmez temel unsurları olmalarına dayandırmaktadır. Siyasi parti özgürlüklerin demokrasiyi daha iyi işleteceğine inanılmakta bunun çoğulculuk ilkesinin en önemli gereği olduğuna dikkat çekilmektedir⁴⁴⁵.

4. Halkın Emek Partisi Kararı

Anayasa Mahkemesi'nin Halkın Emek Partisi'nin bölücü ve yıkıcı eylemlerinden dolayı kapatma kararından sonra, örgütlenme özgürlüğünün ihlal edildiği gerekçesiyle yapılan başvuruda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, müdahalenin gerekli olması için yasa tarafından öngörülmüş olma, meşru amaç ve demokratik bir toplumda zorunlu olma koşullarının mevcut olması gerektiğini diğer kararlarda olduğu gibi vurgulamıştır. Başvuran HEP yöneticileri, HEP'in kapatılmasının sözleşmenin 11. maddesinin güvence altına aldığı örgütlenme özgürlüğünü ihlal ettiğini iddia etmişlerdir. İlk itiraz olarak Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti 11. maddenin siyasi partilere uygulanabilirliği sorununu ileri sürmüştür. Başvuranlar ve aynı zamanda Komisyon'a göre, 11. madde, siyasi partilerin bu hükmün uygulama alanından dışlandığı izlenimi verecek herhangi bir belirti içermemektedir. AİHM'e göre, bir siyasi partinin iki koşul altında devletin iç mevzuatının veya anayasal yapısının değiştirilmesi lehinde kampanya yapabileceğini belirtmektedir. Bu koşullardan birincisi bu amaçla kullanılan araçların her bakımdan

⁴⁴⁴ TEZCAN, Durmuş: Örgütlenme Hakkının Sınırları Açısından Siyasi Partileri Kapatma Kararlarına İlişkin AİHM'in Ortaya Koyduğu Eğilim, Anayasa Yargısı 16, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 1999, s.135.

⁴⁴⁵ Sosyalist Parti Kararı www.adalet.gov.tr, e.t. 12.10.2005.

legal ve demokratik olması, ikincisi ise teklif edilen değişikliğin temel demokratik ilkelerle bağdaşır olmak zorunluluğudur. Ayrıca HEP yöneticilerinin güvenlik güçlerinin terörizm ile mücadelede gösterdikleri bazı tavırlara karşı katı ve düşmanca eleştiriler getirmeleri şiddet yanlısı oldukları anlamını taşımayacağını belirten Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne göre demokratik bir sistemde hükümetin icraatları ve ihmalleri kamuoyunun denetimi altında bulunmak zorundadır. HEP' in demokratik rejimi tehlikeye atacak siyasi projesinin bulunmaması ve şiddete başvuruyu teşvik yokluğu göz önüne alındığında partinin kapatılması sosyal bir ihtiyaca cevap vermediğinden örgütlenme özgürlüğüne bir müdahale olduğuna karar vermiştir⁴⁴⁶.

Özetle, Mahkeme daha önce Türkiye'yi haklı bulmadığı kararlara göndermeler yaparak HEP'in kapatılmasını emredici nitelikte sosyal bir ihtiyaca cevap vermediğini belirtmiştir.

5. Refah Partisi Kararı

Laikliğe aykırı eylemlerin odağı haline geldiğinin tespiti üzerine Anayasa Mahkemesi'nce 16.1.1998 de kapatılan Refah Partisi'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurusu üzerine söz konusu dava sözleşme organları önüne getirilmiştir. AİHM islami eğilimi olan siyasi partinin laikliğe karşı bir faaliyet merkezi oluşturduğu ve demokratik düzene zarar verebileceği konusunda daha önceki parti kapatma kararlarından farklı olarak bu davada parti program ve tüzüğünü inceledikten sonra parti ve mensuplarının somut faaliyetlerini detaylı bir şekilde incelemiştir. Mahkeme partinin kapatılmasını demokratik bir toplumda gerekli müdahale olup olmadığını incelemiş, sonuç olarak AİHS 11. maddeye aykırılık görmemiştir. Mahkemeye göre Refah Partisinin politik projesinin tamamen hayal mahsulü olmadığını, gerçekleştirilebilir olduğunu belirtmiş ve bu kanaatinin nedenlerini Türkiye'nin özel durumu ve partinin somut faaliyetlerine dayandırmıştır. Ayrıca Mahkeme "sözleşmeye taraf bir devlette şariat düzenini kurmayı amaçladığı hissi veren bir siyasi parti

⁴⁴⁶ Halkın Emek Partisi Kararı www.adalet.gov.tr, e.t.12.01.2006.

sözleşmenin bütünü içinde öngörülen demokrasi idealine uygun bir dernek olarak kabul edilmesi çok zordur” tespitinde bulunmuştur⁴⁴⁷.

AİHM Refah Partisi ile ilgili kararında zorlayıcı sosyal bir ihtiyacın varlığını tartışırken, Türk Anayasa Mahkemesi'nin büyük ölçüde Türkiye'de demokrasinin korunması ve devam ettirilmesinde laiklik ilkesinin önemli rolüne yaptığı vurguyu dikkate aldığı belirtilmiştir. Türkiye'de demokratik sistemin korunması için laikliğin korunması gereği noktasında TC Hükümeti ile Refah Partisi yöneticileri arasında herhangi bir anlaşmazlık olmadığını tespit eden Mahkeme, taraflar arasındaki uyuşmazlığın laiklik ilkesinin uygulanması, yorumu ve içeriği konusunda ortaya çıktığını belirlemiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, kapatma kararında Anayasa Mahkemesi tarafından belirlenen üç grup argüman üzerinde değerlendirme yapmıştır. Birincisi, Refah Partisinin dine dayalı çok hukuklu bir sistem kurmayı amaçladığı; ikincisi, bu çok hukuklu sistemde Müslüman toplum için dine dayalı bir rejim uygulamak istediği; üçüncüsü de, parti üyeleri tarafından cihadın bir siyasal yöntem olarak referans alındığıdır⁴⁴⁸.

Refah Partisi kararı incelendiğinde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yaklaşımında Türkiye'nin taraf olduğu önceki siyasi parti davaları ile karşılaştırıldığında farklılık olduğu anlaşılabacaktır. AİHM diğer parti kapatma kararlarından farklı olarak Refah Partisi davasını teorik düzeyden pratik düzeye taşımıştır⁴⁴⁹. Bu davada öncelikli

⁴⁴⁷ Refah Partisi Kararı www.adalet.gov.tr, e.t.02.02.2006.

⁴⁴⁸ Refah Partisi Kararı.

⁴⁴⁹ **GÖZÜBÜYÜK-GÖLCÜKLÜ**, s.390 ; AİHM kararında, aykırı siyasi partilerin meşru faaliyet sınırını iki ölçüte bağlamakta ve bu ölçütlere uymayan partilerin Sözleşme hükümlerinden yararlanamayacaklarını söylemektedir: Birincisi, partinin kullandığı yöntemlerin her açıdan hukuka ve demokrasiye uygun olması, ikincisi ise, partilerce önerilen anayasal ve yasal değişikliklerin kendilerinin demokrasinin temel değerleriyle bağdaşıyor olmasıdır.. **BULUT**, Odaklaşma Olgusunun Kriterleri, s.547 ; AİHM, bu çerçevede Refah Partililerin eylemlerini laik rejim için yakın bir tehlike saymamakla birlikte, bunları gizli amacın göstergeleri olarak telakki etmekte ve üç noktayı ön plana çıkararak, söz konusu partinin laiklik ilkesini ihlal ettiğini kabul etmektedir. Bunlar, çok hukuklu sistem sorunu, şeriat meselesi ve cihat çağrısı konularıdır. AİHM bu üç hususu değerlendirerek, Refah Partisinin kapatılmasını zorunlu bir sosyal ihtiyacın gereği olarak nitelemektedir. **ERDOĞAN** Mustafa: AİHM'nin RP Kararının Düşündürdükleri, Liberal Düşünce, Yıl 6, Sayı 23, Yaz 2001, s.41-50 ; AİHM şiddet konusunda somut bir olgudan ve kesin bir kanaatten ziyade, şüpheye dayanmaktadır. **YAYLA**, Atilla: AİHM'nin RP Kararı Üzerine, Liberal Düşünce, Yıl 6, Sayı 23, Yaz 2001, s.76-80.

olarak somut olaylar seçilmiş ve bu somut olaylar karşısında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden doğan korumadan yararlanıp yararlanamayacağı tartışılmıştır. AİHM Türkiye için verdiği daha önceki siyasi parti ile ilgili kararlarında kural olarak, AİHS çerçevesinde belirlenen ilkeler bütünü penceresinden değerlendirerek somut olayları sonuca bağlama yöntemini benimsemiştir. Ancak son aşamada uygulanan yine AİHM'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesinde belirlediği ilkeler bütünü olmuştur⁴⁵⁰. Anayasa Mahkemesi'nin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Refah Partisi davasında dayandıkları temeller ve yaklaşım bakımından bazı farklar olmakla birlikte, vardıkları sonuç aynı olmuştur. Farklı temellendirmenin önemli bir örneği; Anayasa Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 17. maddeye yani sözleşmede yer alan hakların, yine bu sözleşmedeki hakları ortadan kaldırma amacıyla kullanılmayacağı içeriğindeki hükme göndermede bulunduğu, önemle vurgulandığı halde, AİHM'nin Türkiye'den giden diğer siyasi parti davalarında olduğu gibi, AİHS'nin örgütlenme özgürlüğünün düzenlendiği 11. maddeye dayanarak kararını vermiş olmasıdır⁴⁵¹.

6. Demokrasi Partisi Kararı

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, 2 Kasım 1993 tarihli iddianamesi ile Demokrasi Partisi'nin Irak ve Almanya'da gerçekleştirdiği mitinglerde Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu'nda belirtilen bölünmez bütünlük ilkesine aykırı söylemleri ve merkez yürütme kurulunun Kürt halkının varlığını Türk milletinden ayrı değerlendiren bildirisine dayanarak Anayasa Mahkemesi'ne DEP'in kapatılması yönünde dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi de Demokrasi Partisi'nin iddianamede belirtilen eylemlerinin Anayasaya ve Siyasi Partiler Kanunu'nun 78. ve 81. maddelerine aykırılığını tespit ederek söz konusu partinin kapatılmasına karar vermiştir⁴⁵².

⁴⁵⁰ YOKUŞ, s.121-122.

⁴⁵¹ Yokuş, Refah Partisi davasını Türk Anayasa Mahkemesi ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ni ortak sonuca götüren dava olarak nitelendirmektedir. YOKUŞ, s.120-124.

⁴⁵² E.1993/3, K.1994/2, K.T.:16.06.1994, AMKD S.30/2, s.1199.

Başvuru üzerine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, özellikle bir siyasi partinin bir yasada yada Devletin yasal ve anayasal yapılarında değişiklik yapmayı iki koşulla önerebileceğini düşünmektedir: birincisi bu amaçla kullanılan araçlar yasal ve demokratik olmalıdır; ikincisi önerilen değişikliğin kendisi temel demokratik ilkelerle uyumlu olmalıdır. AİHM, liderleri şiddeti teşvik eden, demokrasiye saygı duymayan demokrasiyi, demokraside tanımlanan hak ve özgürlükleri yok etmeyi amaçlayan siyasi bir partinin, bu gerekçelerle kendisine karşı uygulanan yaptırımlara karşı Sözleşmenin korumasını talep edemeyeceğini vurgulamaktadır⁴⁵³. Bu bağlamda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, DEP'in programının politik bir araç olarak hiçbir şiddet unsurunu tasvip etmediği tespitinde bulunarak; DEP'in siyasi programını demokratik bir ülke rejiminde uygulayamaması ve/veya politik amaçlarla şiddete başvuruyu doğrulamaması ve teşvik etmemesi ölçüsünde, partinin sosyal bir ihtiyacı karşılama ve demokratik bir toplum için zorunluluk gibi gerekçelerle kapatılmasını makul bulmamaktadır⁴⁵⁴.

7.Sosyalist Türkiye Partisi Kararı

Anayasa Mahkemesi, Anayasanın temel prensiplerini hatırlatarak Türk topraklarında yaşayan kişilerin etnik kökenleri ne olursa olsun ortak kültür çerçevesinde bütünlük arz ettiklerine, bu kişilerin bir bütün olarak 'Türk Milleti' olarak adlandırılan Türkiye Cumhuriyeti Devletini oluşturduklarına, etnik grupların çoğunlukta veya azınlıkta olmalarına göre ayrılmadıklarına değinerek, STP'nin parti programında Devletin ulusal birliği ve toprak bütünlüğü aleyhinde bir tutum izlenmesi nedeniyle Siyasi Partiler Kanunu gereği kapatılmasına karar vermiştir⁴⁵⁵.

Başvuruyu değerlendiren AİHM, bu konuda verdiği daha önceki kararlarına göndermeler yaparak; örgütlenme özgürlüğünün yalnızca inandırıcı ve zorlayıcı sebeplerle kısıtlanabileceğini, AİHS'nin 11. maddesinde öngörülen istisnaların, siyasi partiler söz konusu olduğunda dar bir yorumu zorunlu kıldığını belirtmektedir. STP'nin

⁴⁵³ www.echr.coe.int/view/democracy_party/hudoc,pr,en/html, e.t.:21.10.2006.

⁴⁵⁴ www.echr.coe.int/view/democracy_party/hudoc,pr,en/html.

⁴⁵⁵ E.1993/2, K.1993/2, K.T.:30.11.1993, AMKD S.30/2, s.1022.

parti programının tetkiki sonucunda, AİHM, değerlendirmeye alınması gereken unsurlar olan demokratik ilkelerin farklı reddetme biçimlerine veya ayaklanmaya ve şiddete çağrı yapacak herhangi bir unsur görmemiştir. STP'nin programının herhangi bir somut eylemi ile yalanlanması olanağı yoktur, zira kurulur kurulmaz kapatılmış ve programın uygulama zamanı bile bulamamıştır. Böylece sadece ifade özgürlüğünün kullanılmasından kaynaklanan bir davranış ile cezalandırılmış bulunmaktadır⁴⁵⁶.

D. AİHM KARARLARININ SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türk Anayasa Mahkemesi tarafından verilen siyasi parti kapatma kararları Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nce Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. maddesinin ihlali olarak değerlendirilip, Türkiye'nin bu konuda AİHS' ye aykırı davrandığı tespit edilmiştir. AİHM'nin Türkiye hakkındaki kararlarına göre siyasi parti özgürlüğü ve sınırlarını incelersek şu sonuçlara varabiliriz:

AİHM somut anlamda parti kapatma için sadece savunulan, ileri sürülen fikirlerin yeterli olmadığı bunların şiddeti esas alan bir niteliğe bürünmeleri gerekmektedir⁴⁵⁷. Partiyi sadece tüzük ve programına bakarak kapatmamak gerekir, partinin eylemlerini de incelemek gerekir.

Siyasi parti kapatma demokratik devlette gerekli olmalı, ancak kamu güvenliğinin, hak ve özgürlüklerin korunması gerektiğinde kapatma söz konusu olmalıdır. 11. maddenin ikinci fıkrasında belirtilen istisnalar “dar ve katı yoruma tabi tutulmalı; sadece inandırıcı ve zorlayıcı nedenlerle siyasi partilerin örgütlenme özgürlüklerine yönelik kısıtlamalar haklı gösterilebilmelidir”⁴⁵⁸.

⁴⁵⁶ [www.inhak-bb.adalet.gov.tr/Sosyalist Türkiye Partisi-Türkiye Davası.htm](http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/Sosyalist_Turkiye_Partisi-Turkiye_Davasi.htm), e.t.20.10.2006.

⁴⁵⁷ “Bir ülkenin problemlerini, bu problemler rahatsız edici olduklarında bile, şiddete başvurmadan diyalog yoluyla çözebilme imkanı sunması demokrasinin temel niteliklerinden bir tanesidir.” Türkiye Birleşik Komünist Partisi kararı, www.adalet.gov.tr, e.t.12.10.2005.

⁴⁵⁸ Türkiye Birleşik Komünist Partisi kararı, www.adalet.gov.tr, e.t.12.10.2005.

AIHM, siyasi parti kararlarında Sözleşme'nin 11. maddesini ifade özgürlüğünü düzenleyen 10. maddeyle birlikte değerlendirmektedir. Buna göre “ifade özgürlüğü sadece hoş giden düşünceler için değil, devleti veya toplumun herhangi bir kesimini inciten, şoke eden ya da rahatsız eden görüşler için de geçerlidir”⁴⁵⁹.

Siyasi partilerin kapatılması son çare olmalı, eğer başka yaptırımla aynı amaca ulaşılabilecekse kapatma kararı verilmemelidir. Türk Anayasa Mahkemesi siyasi parti kapatma kararlarında daha özgürlükçü yorumlar yapmalıdır. Nitekim, Avrupa ülkeleri arasında ilk kez bir Anayasa Mahkemesi siyasi parti kapatma kararı sözleşmeye aykırı bulunmuştur⁴⁶⁰.

AIHS 11. maddesine dayanan AIHM kararları, siyasi parti kapatmaya ilişkin ülkemizdeki düzenlemelerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile uyumsuzluğunu göstermektedir. Bu açıdan mevzuatımız Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ölçütünde yeniden gözden geçirilmelidir. Sağlam bu konuda dört ana başlık belirlemiştir: Siyasi partilerin kapatılması Anayasa'da yer alan kapatma sebepleri ile sınırlı tutulmalı, tüzük,

⁴⁵⁹ ÖZDEP, Sosyalist Parti, Türkiye Birleşik Komünist Partisi kararları, www.adalet.gov.tr, e.t.12.10.2005.

⁴⁶⁰ **TEZCAN-ERDEM-SANCAKDAR**, s.390 ; Kapatılan siyasi partilerin sayısının çokluğu nedeniyle Türkiye'de iktidar amaçlı kullanılacak bu hakkın işlevsiz hale geldiğini belirten bazı görüşlere göre sorunun çıkış noktasının 1982 Anayasası ve onun uzantısı demokratik sayılamayacak düzenlemelerdir. Bu görüşün sahibi Tanör, bu durumu şöyle belirtmiştir: “1982'den sonra oluşturulan hukuk düzeninde siyasi parti tüzükleri programları ve faaliyet açısından Anayasa ve yasa çemberine sıkıştırılmıştır. Bunların tüzük, program ve faaliyetlerinin Anayasa ve kanun hükümlerine aykırı olamayabileceği gibi tüzük ve programları dışında faaliyette bulunmaları da yasaktır (An.md.69/SPK.md.90). Böylece Anayasa bütün partiler için adeta ‘ortak parti programı’ haline gelmekte, partilere de Anayasayı uygulamaktan başka bir alan pek kalmamaktadır” **TANÖR**, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, s.125 ; Gerek 1961 gerekse 1982 Anayasası'nda siyasal rejim için çoğulculuk taşıyan bir sistem öngörülmemiş, demokratik yaşamın tek vazgeçilmez unsuru olarak sadece siyasi partiler, hatta onlardan da bazıları kabul edilmiş ve demokratik kitle örgütleri ile baskı gruplarına ancak, o da sınırlı biçimde toplantı ve gösteri yapabilme olanağı tanınmış olduğundan demokrasimizin her şeyden önce çoğulculuk niteliğini sağlamak için gayret göstermek gerekir. Kısaca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararları, Anayasa Mahkemesi kararları ile dışa vuran Türk siyasal rejiminin temel ilkeleri arasında çoğulculuk gibi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ana ilkelerinden birisinin işlerlik kazanmadığını ortaya çıkarmaktadır. 1961 Anayasası ve 1982 Anayasasında böyle bir sistem öngörülmediğini belirten Özay'a göre “Demokratik siyasi hayatın tek vazgeçilmez unsuru olarak sadece siyasal partiler, hatta onlardan da bazıları kabul edilmiş ve demokratik kitle örgütleri ile baskı gruplarına ancak o da sınırlı biçimde, toplantı ve gösteri yapabilme olanağı tanınmış olduğundan demokrasimiz her şeyden önce çoğulculuk niteliğine sahip bulunmamaktadır” **ÖZAY**, İl Han: İkinci Bine Kavuşurken Günışığında Yönetim, Filiz Kitabevi, 1. Baskı İstanbul 1992, s.4

program ve eşdeğerdeki parti mevzuatının kapatma nedenlerine aykırılığı ihtarlı yönetime tabi olmalı, anayasal kapatma nedenleri dışında kalan yasaklayıcı hükümler kapatma dışı yaptırımlara bağlanmalı ve siyasi parti eylemlerinin parti kapatma nedenlerine aykırılığında odaklaşma olgusu açıklığa kavuşturulmalıdır⁴⁶¹. Bu bağlamda son yıllarda siyasi parti özgürlüğünü olumlu yönde etkileyecek kısmi değişiklikler yapılmıştır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi sadece “şiddet” ve “terör” yöntemini benimseyen siyasi partileri, kamusal alan dışında tutmayı uygun görmektedir. Siyasi partilerin ancak demokratik anayasal düzeni yıkmak için şiddeti savunması yada şiddeti politik bir araç olarak kullanması durumunda, istisnai ve son çare olarak, adil yargılama sonunda kapatılabileceğini belirtmektedir⁴⁶².

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi siyasi parti kapatma davalarını değerlendirirken düşünce ve ifade özgürlüğü noktasında Türk Anayasa Mahkemesi'nin tavrını kabul edilmez bulurken, özellikle iki unsuru ön plana çıkarmaktadır: Birinci unsur, bütün gerekleriyle demokrasinin benimsenmesi; ikinci unsur ise şiddetin reddedilmesi hususudur. AİHM bu eğilimi, Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'nin isteği üzerine hazırlanan ve siyasi partilerin yasaklanması, kapatılması ve benzer önlemler hakkında temel ilkeler getiren Venedik Komisyonu'nun raporuyla da örtüşmektedir⁴⁶³.

Ayrıca siyasi parti özgürlüğü ile ilgili kararlarda Anayasa Mahkemesi'nin uluslararası sözleşmeler karşısındaki tutumunu gözetmekten daha çok göz atmak olarak belirtmek daha yerinde olacaktır⁴⁶⁴. Özellikle siyasi parti davalarında Anayasa

⁴⁶¹ SAĞLAM, SPK'da Uluslar Arası Normlara Uygunluk Sağlamak İçin Yapılması Gereken Değişiklikler, s.245-250.

⁴⁶² ÖZDEP, Sosyalist Parti, Türkiye Birleşik Komünist Partisi kararları, www.adalet.gov.tr, e.t.12.10.2005.

⁴⁶³ BULUT, Nihat: Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminin AİHS Çerçevesinde Değerlendirilmesi, Anayasa Yargısı, C.17, Ankara 2000, s.258-259 ; BULUT, Odaklaşma Olgusunun Kriterleri, s.545.

⁴⁶⁴ ARSLAN, Zühtü: AİHS ve Türk Anayasa Yargısı: Uyum Sorunu Ve Öneriler, Liberal Düşünce, S.19, Ankara 2000, s.110.

Mahkemesi uluslararası sözleşmelere genellikle sadece yollama yapmaktadır⁴⁶⁵. Bu yollamayı da davalı partinin uluslararası sözleşmeler kapsamında ileri sürdükleri iddiaları ve geliştirdikleri tezleri çürütmek amacıyla yapmaktadır. Bu gerekçelerde siyasi partilere getirilen kısıtlamaların hangi nedenlerle sözleşmenin ilgili hükümlerine uygun olduğu belirtilmemektedir⁴⁶⁶. Oysa AİHM, bu özgürlüğün sadece zararsız ve sıradan değil özellikle saldırgan, sarsıcı ve rahatsız edici düşünceler için de geçerli olduğunun altını çizmiştir⁴⁶⁷.

D. VENEDİK KOMİSYONU RAPORU (10-11 OCAK 2000)

Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'nin talebi üzerine üye ülkelerde demokratik rejimin yeknesak bir şekilde işlenmesini sağlamakla görevli, Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu (Venedik Komisyonu), üye ülkelerde siyasi partilerin yasaklanması, kapatılması ve benzer önlemleri ile uygulamalarına ilişkin bir rapor hazırlamıştır⁴⁶⁸.

Raporun içeriği iki temel hususu içermektedir: Birincisi, siyasi partilerin yalnızca şiddet kullanılmasını savunması yada şiddeti politik bir araç olarak kullanması durumunda kapatılabilmesi ve ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve hoşgörüsüzlüğün şiddet savunusunun belirli görünümleri olarak kabul edilmesidir. İkincisi ise, bir siyasi partinin kapatılması için, kapatma önleminin demokratik düzeni korumak bakımından başvurulacak son çare olması gerektiği hususudur⁴⁶⁹.

⁴⁶⁵ “Anayasa Mahkemesi'nin bu husustaki tutumu, genellikle sözleşmenin bağımsız ölçü norm olarak değil, destekleyici norm olarak kullanması yönünde olmuştur.” SUNAY, Türkiye'deki Parti Özgürlüğü, s.45.

⁴⁶⁶ ARSLAN, AİHS ve Türk Anayasa Yargısı, s.110.

⁴⁶⁷ ÖZDEP, Sosyalist Parti, Türkiye Birleşik Komünist Partisi kararları, www.adalet.gov.tr, e.t.12.10.2005.

⁴⁶⁸ ÜNAL, s.301.

⁴⁶⁹ www.venice.coe.int/doc/2000/CDL-INF001-e.html e.t.10.12.2005 ; Selçuk, ‘Bu halk demokrasiye layık değildir. Öyleyse halkı feshedelim’ sözü ile parti kapatmanın arasında doğrudan bağlantı olduğunu belirterek ‘Partiler feshedilebilir, ama hiçbir halk feshedilemez’ tespitinde bulunmuştur. Ayrıca Venedik Komisyonu raporunu da işaret ederek parti kapatmanın son çare olması gerektiği ve kapatma nedeninin de şiddete yönelik somut tehlikeyi gerektirmesini vurgulamıştır. SELÇUK, Sami: Türkiye'nin Demokratik

VI.SİYASİ PARTİ ALANINDA MİLİTAN DEMOKRASİ ANLAYIŞI

A. KAVRAM VE ANLAMI İLE ORTAYA ÇIKIŞI

Militan demokrasi anlayışı, özgürlükçü demokratik düzeni korumak amacıyla demokrasi karşıtlarının bazı özgürlüklerine sınır koymayı amaçladığından, sadece özgürlükçü demokrasilerde gündeme gelebilecek anlayıştır. Liberal demokrasi dışındaki diğer siyasi rejimlerde zaten özgürlükler konusunda yukarıda belirttiğimiz anlamda bir serbesti söz konusu olamayacağına göre, militan demokrasi anlayışının gündeme gelmesi de düşünülmemelidir. Hatta denilebilir ki zaten bu rejimler kendini korumak amacıyla birçok özgürlüğü baştan sınırlandırmıştır. Bu rejimlerde gerçek anlamda halkın yönetime katılması ve yönetimi etkilemesi söz konusu değildir⁴⁷⁰. Özgürlüğü yok etme özgürlüğü olamayacağı konusundaki tartışmalar ilk kez komünizm tehdidi gerekçesiyle ABD'de yapılmış olmasına rağmen, militan demokrasi anlayışının ortaya çıkışının en önemli nedeni İtalya ve özellikle Almanya'da aşırı sağ diktatörlüklerin kurulmasıdır⁴⁷¹.

Demokratik rejimlerde siyasi partiler güvenceye kavuşturulmuş ve serbest bir biçimde faaliyette bulunmaları temel ilke olarak kabul edilmiş olsa bile, yine demokrasinin işleyebilmesi için, parti faaliyetlerinin sınırlandırılması ve giderek partilerin yasaklanması ya da kapatılması mümkün olmuştur. Gerçekten gerek 1961 Anayasasında, gerekse 1982 Anayasasında, bir yandan partilerin demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olduğu belirtilirken, diğer yandan uyacakları esaslar sayılmış ve bu esaslara uymayan partilerin kapatılmaları hükme bağlanmıştır⁴⁷².

Dönüşümü, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s.129-130 ; Arslan da Venedik komisyonu kriterlerine göre, bir partinin demokratik yollardan anayasanın değişmesini istemesi o partinin kapatılmasını gerektirmeyeceğini belirtmiştir. **ARSLAN**, *Ve Çağında Ya/Yadacı Yaklaşım*, s.13.

⁴⁷⁰ **HAKYEMEZ**, *Militan Demokrasi Anlayışı*, s.16-17.

⁴⁷¹ **KAPANİ**, *Kamu Hürriyetleri*, s.221.

⁴⁷² Bu durumun sadece Türkiye'ye özgü bir durum olmadığını belirten Bulut, bu duruma örnek olarak da Federal Almanya Anayasası'nın 21. maddesini göstermektedir. Bu maddeye göre ise amaç ve davranışları itibarıyla hürriyetçi demokratik düzene zarar veren veya onu ortadan kaldırmayı hedef alan veya Cumhuriyetin bütünlüğünü tehlikeye maruz bırakan partilerin anayasaya aykırı oldukları hükme bağlanmış ve bu konuda Anayasa Mahkemesi yetkili kılınmıştır. **BULUT**, *Odaklaşma Olgusunun*

Şüphesiz, bu durumun liberal ya da klasik demokrasi teorisiyle bağdaşır olup olmadığı tartışmalı bir konudur⁴⁷³. Bir görüş, liberal demokratik teorinin, sınırsız bir düşünce özgürlüğü ve buna bağlı olarak her düşünceye örgütlenme hakkı tanıdığını kabul etmekte ve hatta bu hakkın, liberal demokratik anlayışa karşı çıkanlara bile tanınması gerektiğini ileri sürmektedir⁴⁷⁴. Bu görüş çerçevesinde demokrasi, demokrasiye karşıtlık riskini öngören ve bunu kabul eden bir sistemdir ve ayrıcalığını bu özelliğinden almaktadır⁴⁷⁵. Buna karşılık ikinci bir görüş, ‘özgürlük düşmanlarına özgürlük tanınmaz’ ilkesini esas alarak, liberal demokrasinin kendi yıkılışına seyirci kalamayacağını savunmakta ve iktidara geldikleri zaman demokrasi dışına çıkacak olan partilere karşı savunma tedbirlerinin alınmasını gerekli görmektedir⁴⁷⁶. Militan demokrasi anlayışı olarak adlandırılan bu görüş, özellikle, ikinci dünya savaşından önce Almanya ve İtalya’da ortaya çıkan faşist rejimler gerçeğinden hareket etmekte ve klasik demokrasilerin totaliter akımlar ya da örgütlenmelere karşı tedbir almasını öngörmektedir. Bu anlayışın temel düşüncesi Alman ve İtalyan Anayasalarına yansımış ve Alman Anayasa Mahkemesi neo faşist eğilimli Sosyalist Reich Partisi ile Komünist Partisini kapatmıştır⁴⁷⁷.

Militan demokrasinin kavram olarak bu adla kullanılması konusunda özellikle İngilizce ve Türkçe kaynaklarda tam bir birlik yoktur. Türkçe’de ‘mücadeleci

Kriterleri, s.537 ; Federal Almanya Anayasası’nın 18. maddesi gereği hürriyetçi demokratik düzenle mücadele için bireylerin bazı temel hakları kötüye kullanmaları halinde, Alman Anayasa Mahkemesi’nin bu temel hakları düşürme yetkisine sahip olduğunu belirten Şimşek, demokratik düzenin korunmasında Alman hukukunda herkes için sınırlayıcı düzenleme olduğunu belirtmektedir. **ŞİMŞEK**, Oğuz: Federal Alman Anayasa Hukukunda Temel Hakların Düşmesi, DEÜSBED, C.5, S.1, Ocak-Mart 2003, s.98.

⁴⁷³ **HAKYEMEZ**, Militan Demokrasi Anlayışı, s.46.

⁴⁷⁴ **TEZİÇ**, 100 Soruda Siyasi Partiler, Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler, Gerçek y., İstanbul, 1976, s.131; **HAKYEMEZ**, Militan Demokrasi Anlayışı, s.46-49.

⁴⁷⁵ **ÖZEK**, Çetin: Devletin Korunması, Terörle Mücadele Yasası ve Bilgilenme Hakkı, Değişen Dünyada İnsan, Hukuk ve Devlet, Edip Çelik’e Armağan, Engin Yayıncılık, İstanbul 1995, s.234.

⁴⁷⁶ **HAKYEMEZ**, Militan Demokrasi Anlayışı, s.46-49 ; **TEZİÇ**, 100 Soruda Siyasi Partiler, s.132.

⁴⁷⁷ **TEZİÇ**, 100 Soruda Siyasi Partiler, s.132-134 ; Birincisine göre bu görüşü daha gerçekçi bulduğunu belirten Bulut, bu görüşün Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine de yansıdığını da vurgulamaktadır. **BULUT**, Odaklaşma Olgusunun Kriterleri, s.537 ; Sözleşmenin 17. maddesi, burada tanınan hak ve özgürlükleri kullanarak bunları yok etme girişiminde bulunmayı yasaklamaktadır. Bu doğrultuda, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, İtalya’daki faşist eğilimli bir derneğin feshinin, kamu güvenliği ve başkalarının özgürlüklerinin korunması bakımından gerekli olabileceği mütalaasında bulunmuştur. Komisyon, Alman Komünist Partisinin kapatılması davasında da aynı yaklaşımı göstermiştir. **GÖLCÜKLÜ-GÖZÜBÜYÜK**, s.298.

demokrasi' kavramı da bu anlamda kullanılmaktadır⁴⁷⁸, ancak 'militan demokrasi' ifadesi daha çok tercih edilmektedir⁴⁷⁹. Bu konuda aynı anlamı taşıyan iki farklı adın kullanılmakta olmasının nedeni kavramın yabancı kökenli olmasından kaynaklanmaktadır. Kullanılan bu farklı adlardan militan demokrasi İngilizce 'militant democracy' ve Fransızca 'democratie militante' ifadelerindeki sıfatın, Türkçe'ye militan biçiminde çevrilmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında 'mücadeleci demokrasi' kavramı ise Almandaki 'streitbare demokratie' kavramının Türkçe karşılığıdır. Kavramın İngilizce karşılığında ayrıca 'fighting democracy'(savaşan demokrasi), 'democracy on guard'(nöbette, tetikteki demokrasi) ve 'combative democracy'(dövüşen, kavgacı demokrasi) ifadeleri de kullanılmaktadır. Kavramın asıl doğuş yeri olan Federal Almanya ile ilgili konuların ele alındığı çalışmalarda kullanılan yukarıdaki ifadelerde, militan demokrasinin mücadelecilik ve yıkıcı akımlara karşı aktif bir tutum içerisinde hazır bir biçimde bulunması vurgulanmaktadır⁴⁸⁰. Kavramın farklı dillerdeki kullanımlarından da anlaşılabilceği gibi militan demokrasi kavramı, demokrasinin herhangi bir nedenle bir şeye karşı mücadele etmesi ve kendini koruması gerektiğini vurgulamaktadır⁴⁸¹.

B. MİLİTAN DEMOKRASİ ANLAYIŞININ TÜRKİYE'DEKİ TARİHSEL GELİŞİMİ

1. 1923-1960 Dönemi

20 Ocak 1921 Anayasamız olan Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda 29 Ekim 1923'te yapılan değişikliklerle Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Cumhuriyetin ilanından yaklaşık altı ay sonra da, 20 Nisan 1924 tarihinde yeni Anayasa kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bu Anayasa temel hak ve özgürlükler konusunu ayrıntılı şekilde düzenlememiştir. Hürriyetin doğal haklardan olduğu kabul edilmiş (1924 Anayasası,

⁴⁷⁸ CAN, s.64.

⁴⁷⁹ HAKYEMEZ, Militan Demokrasi Anlayışı, s.32.

⁴⁸⁰ Bkz. YILDIZ, Mustafa: "Federal Almanya'da Siyasal Partiler", Hukuk Araştırmaları, Yayını, Ocak-Nisan, 1987, C.2, S.1, s.26

⁴⁸¹ Savaş, bu kavramı Alman Anayasa Mahkemesi'nin kullandığı deyimle kavgacı, mücadeleci, yani düşmanlarına karşı kendini savunmaktan kaçınmayan demokrasi anlayışı olarak belirtmektedir. SAVAŞ, s.144.

m.68) ve bu nitelikteki hürriyetin herkes için sınırının başkalarının hürriyetinin sınırı olduğu belirtilmiştir, ancak bu özgürlüklerin güvenceleri konusunda başka bir kurala yer verilmemiştir. Bu konuda tek güvence hak ve özgürlüklerin sınırının ancak kanunla çizilebileceğinin belirtilmesidir. Bu özelliklere sahip olan 1924 Anayasası, Anayasa'da bu yönde hiçbir değişiklik yapılmadan hem tek partili dönemde hem de çok partili dönemde uygulanmıştır⁴⁸². Bu durumun sebebi 1924 Anayasasının siyasi partiler konusunda doğrudan düzenleme yapmaması ve derneklere getirilen sınırlamaların partiler için de geçerli olmasından kaynaklanan bu alandaki geniş özgürlükçü tutumdur. Anayasal düzeyde siyasi parti kurma konusunda yasaklayıcı kural bulunmamasına rağmen, bu dönemde bazı kısıtlayıcı düzenlemeler söz konusu olmuştur. Bu kısıtlamalar o dönem Türk Ceza Kanunu'nun yürürlükte olan 141, 142 ve 163. maddelerinden kaynaklanmaktadır. Bu maddelerin içeriği düşünce özgürlüğü ile ilgili olmasına rağmen, yasaklayıcı hükümler doğrultusunda çok partili yaşama geçişte komünist, faşist ve laiklik karşıtı örgütlenmelere izin verilmemiştir⁴⁸³.

Bu dönemde çok partili siyasal yaşamda ağırlığı olan CHP ve DP'nin birbirlerine karşı olan amansız mücadeleleri ve tahammülden uzak tutumları, kısa zamanda çoğulcu siyasal yaşamın olumsuz etkilenmesine neden olmuştur⁴⁸⁴. Aslında çok partili yaşamdaki bu olumsuz gelişme siyasal yaşamdaki demokrasi geleneğinin henüz yerleşmediğinin göstergesi olmuştur⁴⁸⁵. Demokrat Parti iktidarı döneminde muhalefetteki CHP'yi susturmak ve yandaşlarını cezalandırmak maksatlı uygulamaları ile özellikle Üniversiteleri ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ni rahatsız edici icraatların devam etmesi sonucunda 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi yapılmış ve bu partinin iktidarına son verilmiştir. Bu askeri müdahaleden sonra hazırlanan Anayasa ve başlangıç kısmında DP iktidarının Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybettiğini

⁴⁸² **KILI-GÖZÜBÜYÜK**, s.124.

⁴⁸³ **HAKYEMEZ**, *Militan Demokrasi Anlayışı*, s.137.

⁴⁸⁴ **TANÖR**, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.340-341 ; **GÖZÜBÜYÜK**, *Anayasa Hukuku*, s.130 ; **ATAR**, s.25

⁴⁸⁵ **ÖZBUDUN**, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 11 ; **HAKYEMEZ**, *Militan Demokrasi Anlayışı*, s.138.

belirtilmiş, ve çoğunlukçu demokrasinin olumsuzluklarına karşı muhalefet partileri ve azınlık görüşleri daha güvenceli duruma getirilmiştir⁴⁸⁶.

2. 1961 Anayasası Dönemi

Türk anayasalarının arasında en özgürlükçü anayasa hangisidir? sorusunun cevabı çoğunluk görüşüne göre 1961 Anayasasıdır⁴⁸⁷. 1961 Anayasası'nın en özgürlükçü kabul edilmesine rağmen bu Anayasada militan demokrasi anlayışının etkilerini görmek mümkündür. Konumuz siyasi parti özgürlüğü olduğu için militan demokrasi anlayışını bu açıdan inceleyeceğiz.

Bu Anayasada siyasi partilerin uyacakları esaslar 57. maddede düzenlenmiştir. Bu maddenin birinci fıkrası “Siyasî partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır.” şeklindedir. Ayrıca aynı Anayasanın 19. maddesi laik cumhuriyet konusunda dini istismar ve kötüye kullanma yasağı dışına çıkan siyasi partilerin de Anayasa Mahkemesi'nce temelli kapatılabileceği belirtmektedir⁴⁸⁸. Yani demokratik devlete, laik cumhuriyete ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı siyasi parti tüzüğü, programı ve faaliyetleri yasak kapsamdadır. Anayasada bulunan bu yasaklayıcı düzenlemeler göstermektedir ki bu Anayasanın siyasi parti özgürlüğü açısından getirdiği anlayışı ‘iki uç arasında sınırlı bir rejim’ olarak adlandırılabilir⁴⁸⁹. Bu anlayış aşırı sağ ve sol partileri siyasal alan dışına itmek

⁴⁸⁶ **TANÖR**, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s.366 ; **KAPANİ**, Kamu Hürriyetleri, s.127.

⁴⁸⁷ **TANÖR**, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, s.379-382 ; **ATAR**, s.27.

⁴⁸⁸ Madde metni aynen şöyledir: “Kimse, Devletin sosyal, iktisadî, siyasî veya hukukî temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya şahsî çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dinî veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtanlar kanuna göre cezalandırılır; demekler, yetkili mahkemece ve siyasî partiler, Anayasa Mahkemesi'nce temelli kapatılır.” Bkz. **KİLİ-GÖZÜBÜYÜK**, s.187.

⁴⁸⁹ **HAKYEMEZ**, Militan Demokrasi Anlayışı, s.144.

istemmiştir⁴⁹⁰. Bu dönemde sağ mı, sol mu partilerin bu anlayıştan daha çok etkilendiği tartışmaları yapılmıştır⁴⁹¹.

1961 Anayasası düşünce özgürlüğü konusunda sınırsız bir özgürlük öngörmesine rağmen, bu düşüncelerden bir kısmının siyasi partilerce benimsenmesini yasaklamıştır. Anayasada bulunan bu yasaklardan özellikle laiklik ilkesi ile ilgili olan dini istismar yasağının 1960 öncesindeki olaylardan kaynaklanan tepkisel durumun sonucu olduğu belirtilmektedir⁴⁹².

3. 1961 Anayasası Döneminde Anayasa Mahkemesi'nin Tutumu

Anayasa Mahkemesi bu dönemde 10 adet siyasi parti kapatma kararı vermiştir, ancak bu kararların beş tanesi hiç yayınlanmamıştır. Türkiye İşçi Çiftçi Partisi ve Türkiye İleri Ülkü Partisi dönemin Siyasi Partiler Kanunu'na aykırılık taşıyan tüzüklerinde bu aykırılığı altı ay içinde gidermediklerinden kapatılmışlardır⁴⁹³. Bunların dışında Türkiye İşçi Partisi ve Türkiye Emek Partisi devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesine aykırılıktan dolayı kapatılırken, Milli Nizam Partisi laiklik ilkesine aykırılıktan dolayı kapatılmıştır⁴⁹⁴. Bu dönemde Anayasa Mahkemesi, aşırı sağ ve sol kesimden üç partinin kapatılmasına karar vererek, Anayasada öngörülen 'sınırlı plüralist siyasal hayat'ın uygulamada da gerçekleşmesini sağlamak istemiştir. Yüksek Mahkeme TİP ve MNP kapatma kararlarını oybirliği ile alması, 1982 Anayasası döneminde daha bol ve somut örneklerle göreceğimiz siyasi parti davalarındaki katı yorumunun başlangıç süreci sayılabilir⁴⁹⁵.

a. Türkiye İşçi Partisi

⁴⁹⁰ TUNAYA, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, s.453 ; DAVER, Türkiye'de Siyasal Haklar, Türkiye'de İnsan Hakları, AÜHFY, Ankara 1970, s.67.

⁴⁹¹ HAKYEMEZ, Militan Demokrasi Anlayışı, s.145.

⁴⁹² GÜRAN, Sait: İfade Hürriyeti Üzerinde İdarenin Yetkileri, İÜHF Yayınları, İstanbul 1969, s.359-360.

⁴⁹³ Kapatma kararı yayınlanmayan partilerin adları ve sayıları için bkz. KUZU, s.176-177.

⁴⁹⁴ E.1971/3, K.1971/3 K.T.:20.07.1971, AMKD S.9, s.130-131 ; E.1971/1, K.1971/1 K.T.:20.05.1971, AMKD S.9, s.70-71 ; E.1979/1, K.1980/1 K.T.:08.05.1980, AMKD S.18, s.41.

⁴⁹⁵ HAKYEMEZ, Militan Demokrasi Anlayışı, s.150.

Cumhuriyet Başsavcılığı Türkiye İşçi Partisi'nin dördüncü kongresinde doğu sorununa ilişkin olarak ayrıntılı biçimde belirtilen hususların devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle bu partinin kapatılmasını talep etmiştir. Anayasa Mahkemesi de İşçi Partisi'nin bu kongrede söylemlerinin, Anayasa'nın 57. maddesindeki devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü ve Siyasi Partiler Kanunu'nda bulunan ülke üzerinde milli veya dini kültür farklılıklarına veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremeyecekleri şeklindeki yasağa aykırı olduğunu belirterek, oybirliği ile partinin kapatılmasına karar vermiştir⁴⁹⁶.

b. Türkiye Emek Partisi

Türkiye Emek Partisi'nin programında yer alan “Ana dili Türkçe olmayan okul çağındaki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına Milli Eğitim Bakanlığı yönetiminde ana dil ve kültürün sağlanması” şeklindeki ifade Siyasi Partiler Kanunu'nda yer alan azınlık yaratma yasağına aykırı bulunarak kapatılmıştır⁴⁹⁷.

c. Milli Nizam Partisi

Anayasa Mahkemesi yaptığı inceleme sonucunda, partiyi tanıtmaya amacıyla çıkarılan üç kitabı Genel Kongrede okunan beyannameyi ve aht ve marşı laik devlete karşıtlık hususunda delil kabul ederek kapatma kararında temel argüman olarak kullanmıştır. Yüksek Mahkeme, özellikle TCK 163. maddesinin kaldırılmasını ve din derslerinin zorunlu olmasını istemenin, hilafetin getirilmesinde büyük yararlar görmenin ve millet isterse bunun gerçekleşeceğini belirtmenin, dinle devletin aynı olduğunu ve beraber yürüdüğünü ileri sürmenin, her alanda İslamlaşma zorunluluğundan söz etmenin, cuma tatili üzerinde direnerek durmanın, yeterince açık kanıtlar olduğunu belirtmiştir⁴⁹⁸. Sonuç itibarıyla de Milli Nizam Partisi'nin kuruluş amacı ve faaliyetlerinin Anayasa'nın başlangıç kısmı, 2, 19, ve 57. maddelerine ve ayrıca Siyasi

⁴⁹⁶ E.1971/3, K.1971/3 K.T.:20.07.1971, **AMKD** S.9, s.80-131.

⁴⁹⁷ E.1979/1, K.1980/1 K.T.:08.05.1980, **AMKD** S.18, s.41.

⁴⁹⁸ E.1971/1, K.1971/1 K.T.:20.05.1971, **AMKD** S.9, s.60-69.

Partiler Kanunu'nda yer alan laiklik ilkesi ile ilgili birçok maddeye aykırı olduğunu tespit ederek oybirliği ile bu partinin de kapatılmasına karar vermiştir⁴⁹⁹.

4. 1982 Anayasası Dönemi

1982 Anayasası, 1961 Anayasasına göre çok daha belirgin bir militan demokrasi anlayışına sahiptir. Bu durum Anayasada düzenlenen özgürlüklerin tamamına yakınında kolaylıkla anlaşılabilir. Ancak konumuz siyasi partiler alanında militan demokrasi olduğu için açıklamalar bu alan ile ilgili olacaktır. 1982 Anayasası da bu çerçevede siyasi partilerin uyacakları esasları göstermiş ve bu esaslara uyulmaması durumunu yaptırıma bağlamıştır. Buna göre "siyasal partilerin tüzük ve programları ve eylemleri, devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez" (m. 68/4). Kısaca, bir parti, tüzük ve programı ya da eylemleri ile bu hükümleri ihlal ederse, Anayasanın 69. maddesi gereğince temelli olarak kapatılacaktır. Bu sınırlamalar siyasi partilerin ideolojik çerçevesini çizmekte ve hangi amaçları güdemeyeceklerini de göstermektedir. Bu çerçevede 1982 Anayasası ve bu doğrultuda hazırlanan Siyasi Partiler Kanunu'nda Türkiye'de bölücü partilerin, dine dayalı partilerin, komünist partilerin ve faşist partilerin kurulması yasaklanmıştır. Çalışmamızın bütününde 1982 Anayasasına göre siyasi parti özgürlüğü işlendiğinden bu bölüme bu kadar yer verilmesi ile yetinilecektir.

C. AİHM KARARLARINDA MİLİTAN DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 17. maddesi bu maddede tanınan hak ve özgürlükleri kullanarak bunları yok etme girişiminde bulunmayı yasaklamaktadır. Bu doğrultuda, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, Alman Komünist Partisi'nin kapatılması

⁴⁹⁹ E.1971/1, K.1971/1 K.T.:20.05.1971, AMKD S.9, s.71.

davasında bir partinin feshinin, kamu güvenliği ve başkalarının özgürlüklerinin korunması bakımından gerekli olabileceği mütalaasında bulunmuştur⁵⁰⁰.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, Refah Partisi ile ilgili kararında da Komisyonun bu konudaki tutumunun izlerini görmek mümkündür. AİHM bu kararında, AİHS'nin 17. maddesini uygulamasa da; aykırı siyasi partilerin meşru faaliyet sınırını iki ölçüte bağlamakta ve bu ölçütlere uymayan partilerin sözleşme hükümlerinden yararlanamayacaklarını belirtmektedir⁵⁰¹; Birincisi, partinin kullandığı yöntemlerin her açıdan hukuka ve demokrasiye uygun olması, ikincisi ise, partilerce önerilen anayasal ve yasal değişikliklerin kendilerinin demokrasinin temel değerleriyle bağdaşıyor olmasıdır⁵⁰². AİHM, bu çerçevede Refah Partililerin eylemlerini laik rejim için yakın bir tehlike saymamakla birlikte, bunları gizli amacın göstergeleri olarak değerlendirmekte ve üç noktayı ön plana çıkararak, söz konusu partinin laiklik ilkesini ihlal ettiğini kabul etmektedir. Bunlar, çok hukuklu sistem sorunu, şeriat meselesi ve cihat çağrısı konularıdır. Mahkeme bu üç hususu değerlendirerek, Refah Partisinin kapatılmasını zorunlu bir sosyal ihtiyacın gereği olarak nitelemekte⁵⁰³; fakat şiddet konusunda somut bir olgudan ve kesin bir kanaatten ziyade, şüpheye dayanmaktadır⁵⁰⁴. Refah Partisi kararı dışarıda tutulursa, ilgili ülkeler ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin militan demokrasi anlayışına geniş bir çerçeve tanımadığı söylenebilir. Bir kere şu ana kadarki uygulamalar, istisnai örnekler olmuş ve az sayıda ülkede uygulanmıştır. İkinci olarak, bu kısıtlamalar olağanüstü dönemlerin ürünü olmuştur. Üçüncü olarak ise, bu uygulamalar sınırlı kalmış, aşırı kanatta sayılabilecek bütün partileri kapsamamıştır. Bu konuda altı çizilmesi gereken bir konu da, olağanüstü dönemlerin ardından aşırı uçtaki partilerin yeniden siyasal arenaya çıkmış olmalarıdır⁵⁰⁵. Buradan yola çıkarak, batıda militan demokrasi anlayışının çok sınırlı kaldığını ve genel eğilimin aksi yönde olduğunu

⁵⁰⁰ GÖLCÜKLÜ-GÖZÜBÜYÜK, s.298.

⁵⁰¹ Refah Partisi Kararı, www.adalet.gov.tr, e.t.01.02.2006.

⁵⁰² BULUT, Odaklaşma Olgusunun Kriterleri, s.547.

⁵⁰³ ERDOĞAN, AİHM'nin RP Kararının Düşündürdükleri, Liberal Düşünce, s.48.

⁵⁰⁴ YAYLA, AİHM'nin RP Kararı Üzerine, s.76-80.

⁵⁰⁵ TANÖR, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, s.135.

söylemek mümkündür⁵⁰⁶. Kaldı ki, Alman Anayasa Mahkemesi, her iki partiyi kapatırken de sadece amaç ve programlarına bakmamış, bunların yanı sıra faaliyetlerini de dikkate almıştır⁵⁰⁷.

D. ÜLKEMİZDE MİLİTAN DEMOKRASİ ANLAYIŞININ SİYASİ PARTİ ÖZGÜRLÜĞÜ'NE ETKİSİ

Ülkemizde temel hak ve özgürlüklerini sınırlandırıcı süreç, etkisini çok partili siyasal yaşamın başlamasından bu yana sürdürmektedir. 1961 Anayasası'nın özgürlükçü yapısı 1971 değişiklikleri ve 1982 Anayasası ile giderek otoriter niteliğini artıran duruma dönüşmüştür. Günümüzde ise Türkiye'de faşist, anti-laik, komünist ve bölücü ideolojik yaklaşımlara karşı yasaklamalar söz konusudur. Bu bilgiler doğrultusunda Anayasa Mahkemesi faşist kategori dışında diğer kategorilerde değişik zamanlarda birçok siyasi partiyi kapatmıştır.

Ülkemizde militan demokrasi anlayışı kendisini yoğun olarak bölücü partilerin kapatılmasında hissettirmektedir. Bu partiler dana çok etnik olarak Kürt kökenli vatandaşlar adına, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesine aykırı olarak, ırk esasına dayanan ayrılıkçı taleplerde bulunarak bazı etkiler yapmaya çalışmaktadır. Anayasa Mahkemesi de 1971'den başlayarak günümüze değin bu doğrultuda fikirler savunan on adet partiyi kapatmıştır⁵⁰⁸. Bunun yanında devletin laik niteliğine karşı tavırlar içinde bulunan siyasi partiler de militan demokrasi anlayışının güncelliğinin bir başka nedenidir. Laiklik ilkesine aykırı faaliyetlerinden dolayı kapatma süreci Milli Nizam Partisi ile başlamış, yine Huzur Partisi, ÖZDEP, Refah ve Fazilet

⁵⁰⁶ “Batılı ülkelerin pek çoğunda siyasal parti yasaklamalarına yer verilmemiş olması da bu görüşü doğrular niteliktedir.” **EROĞUL**, Cem: Devlet Yönetimine Katılma Hakkı, İmge y., Ankara, 1991 s.215.

⁵⁰⁷ **TANÖR**, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, s.135.

⁵⁰⁸ Bkz. Anayasa Mahkemesi Kararları: E.1971/3, K.1971/3 K.T.:20.07.1971, **AMKD** S.9, s.130-131 ; E.1971/1, K.1971/1 K.T.:20.05.1971, **AMKD** S.9, s.70-71 ; E.1993/2, K.1993/2, K.T.:30.11.1993, **AMKD** S.30/2, s.103-1037 ; E.1995/1, K.1996/1, K.T.:19.03.1996, **AMKD** S.33/2, s.719-724 ; E. 1992/1, K. 1993/1, K.T.:14.7.1993, **AMKD** S.29/2, s.1163-1164 ; E.1991/2, K.1992/1, K.T.:10.7.1992, **AMKD** S.28/2, s.779 ; E.1995/1, K.1996/1, K.T.:19.03.1996, **AMKD** S.33/2, s.718 ; E. 1996/1, K. 1997/1, K.T.:14.2.1997 26.6.1998 tarihli, S. 23384 R.G. s.77-78 ; E.1993/4, K.1995/1, K.T.:19.07.1995, **AMKD** S.33/2, s.629 ; E.1993/2, K.1993/2, K.T.:30.11.1993, **AMKD** S.30/2, s.906-914 ; E.1993/3, K.1994/2, K.T.:16.06.1994, **AMKD** S.30/2, s.1199.

Partisi ile de devam etmiştir⁵⁰⁹. Militan demokrasi anlayışının ülkemizde kendini gösterdiği bir başka alan ise sınıf egemenliğini hedefleyen partiler açısından söz konusudur. Bu doğrultuda Anayasa Mahkemesi isminde sırf komünist ifadesi bulunduğu için Türkiye Birleşik Komünist Partisi'ni kapatma yaptırımını ile cezalandırmıştır⁵¹⁰.

Militan demokrasi anlayışının etkinliğinin tek sebebi elbette aşırı akımlar değildir. Bu aşırı akımların yanında demokratik siyasi kültürümüzün de bu durumda etkili olduğu söylenebilir⁵¹¹. Cumhuriyetin kurulmasından bu yana çağdaşlaşma ülkemizde sürekli devlet eliyle olduğundan, bu sürecin devam etmesi ve korunması amacıyla müdahaleci devlet kurgusu söz konusu olmuştur⁵¹². Anayasada benimsenen resmi ideolojilerin dışına çıkan düşünce açıklamaları ve bu özelliklere sahip siyasi partilerin kurulması demokratik rejimin geleceği için hemen açık bir tehdit olarak yorumlanabilmekte ve bunların ceza yoluyla susturulması yoluna gidilebilmektedir⁵¹³.

Türk siyasal yaşamında bireye belirlenmiş alan dışına çıkma olanağı tanınmak istenmemekte ve homojen bir yapının oluşturulması amaçlanmaktadır⁵¹⁴. Bu durum kendisini siyasal oluşumlarda da göstermektedir. Ayrıca ülkemizdeki demokratik siyasal yaşam uzlaşma kültürüne yabancı olduğundan, siyasi iktidar sahipleri kendi görüşleri istikametinde hareket ederken, muhalefettekilerin görüşlerini dikkate almaması toplumsal dengeyi de bozabilmektedir⁵¹⁵.

Sonuç itibarıyla, günümüzde bir yandan açıkça demokrasi için tehlike durumu oluşturabilen ve şiddeti ve terörü savunan düşünce akımları ve amaçlı örgütlenmeler,

⁵⁰⁹ Bkz. Anayasa Mahkemesi Kararları: E.1979/1, K.1980/1 K.T.:08.05.1980, **AMKD** S.18, s.41; E. 1986/11, K. 1986/26, K.T.:04.11.1986, **AMKD**, S.22, s.312-313 ; E. 1997/1, K. 1998/1, K.T. 16.1.1998, **AMKD**, S.34/2, s.1041 ; E.1999/2, K.2001/2, K.T.:22.06.2001, **AMKD** S.37/2, s.1445 vd.

⁵¹⁰ E.1990/1, K.1991/1 K.T.:16.07.1991, **AMKD** S.27/2, s.885-970.

⁵¹¹ **CAN**, s.71.

⁵¹² **TURAN**, İter: Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Siyasal Kültür, Yeni Türkiye, S.23-24, 1998, s.832.

⁵¹³ **HAKYEMEZ**, İkibinli Yıllarda Militan Demokrasinin Güncelliği, s.86.

⁵¹⁴ **ÖZBUDUN**, Ergun: Development Of Democratic Government In Turkey:Crises, Interruptionns And Reequilibrations, Perspectives On Democracy In Turkey, Turkish Political Science Association, Ankara 1998, s.33-34.

⁵¹⁵ **TURAN**, s.832.

diğer yandan bolca yasaklar içeren mevzuat ve demokratik siyasal yaşam alışkanlıklarımızın bazı olumsuz yönleri dolayısıyla ülkemizde militan demokrasi anlayışı ve bu anlayışa dayanan uygulamaları 1970 yılından başlayarak sürekli etkili olmuştur. Ayrıca bu konuda akılcı denge politikaları sağlanamaması da sorunun çözümsüzlüğünü devam ettirmektedir⁵¹⁶.

⁵¹⁶ **HAKYEMEZ**, Militan Demokrasi Anlayışı, s.152.

SONUÇ

1) Temelinde ekonomik nedenlerinin yattığı sınıf mücadeleleri sonucunda oluşan örgütler daha sonra seçim hakkının tabana yayılmasıyla partilemiştir. Ülkelerdeki siyasal hareketler incelendiğinde geçmişteki kutuplaşmalar, bugünkü siyasi partiler olarak devam etmektedir. İlk modern manası ile A.B.D.'de doğan siyasi partilerin Avrupa'da doğuş serüvenleri daha farklıdır. Gruplaşma ve bir fikir etrafında birleşme ile başlayan siyasi partiler artık günümüzde çok önemli pozisyona sahip olmuşlardır. Çağdaş devletler artık bu kurumları güvenceye kavuşturmakla kalmamış, vazgeçilmezlik unsuru ile donatmışlardır. Öyle ki günümüzde artık siyasi partilerin önemi ulusal düzeyden uluslararası düzeye taşınmıştır. Avrupa Birliği'nin "Avrupa birliği statüsünde parti" çalışmaları bu açıdan dikkat çekicidir.

2) Siyasi partilerin tanımı gerek doktrinde gerekse ülke mevzuatlarında yapılmıştır. Ülkemizde de Siyasi Partiler Kanunu'nda siyasi partinin tanımı yapılmış, siyasi partiler milli iradenin oluşmasını sağlama ve çağdaş medeniyet düzeyine ulaşma amacındaki tüzel kişilikler olarak tarif edilmiştir. Doktrinde ise siyasi parti tanımı konusunda görüş birliği yoktur. Ancak, doktrinindeki tanımların tamamına yakını iktidara gelme amacı, ideoloji farklılığı ve örgüte sahip olma unsurlarını içermektedir.

3) Siyasi partiler demokratik düzenlerde serbestçe kurulabilen ve siyasal faaliyette bulunabilen kurumlardır. Siyasi partiler devleti yönetmek için birtakım fikirler ileri sürer ve faaliyette bulunurlar. Siyasi partilerin hareket alanı elbette sınırsız değildir, buldukları ülkede yasalarla sınırlamalara tabidirler. Ülkemizde siyasi parti özgürlüğü ve sınırları gündemin en önemli konularından birisidir. Bu özgürlüğe ilişkin Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararlar tartışma konusu olabilmektedir. Son yıllarda Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan partilerin çokluğu sorunu nedeni ile bu yaptırımı zorlaştırıcı değişiklikler yapılmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin bu kararları AİHM'ye bireysel başvuru hakkının tanınmasından sonra bu organ önüne götürülmüştür. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu davaların çok büyük kısmında, parti kapatmanın demokratik devlette gerekli müdahale ve son çare olması gerektiğini vurgulamaktadır.

4)1982 Anayasasında yapılan değişlikle siyasi partilere kapatma dışında başka yaptırımların getirilmesi gerçekten amacına uygun bir değişlik olarak siyasi partilerin uyarılmasına ve yeniden sistem içerisine çekilmesine imkân sağlayabilir. Anayasanın geçici 15. maddesindeki yasağın kaldırılması da aslında Siyasi Partiler Kanunu'nda yer alan ve Anayasanın 68/4. maddesindeki ilkeleri aşan yeni yasaklar içeren maddelerin Anayasaya aykırılığını ileri sürme imkânını açmıştır. Ancak, bir bütün olarak 2001 değişliklerinin siyasi parti özgürlüğü açısından gerçekten bir güvence olarak kabul edilebilmesinde, Geçici 15. madde değişliğinden sonra 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunundaki yasakların Anayasaya aykırı bulunup iptal edilmesinde olduğu gibi, özellikle odak olmanın kriterlerini tespit etme ve kapatma davalarında uygulama konusunda da Anayasa Mahkemesi'nin özgürlükçü yaklaşımına gereksinim olduğunu belirtmek gerekir.

5) 1995 yılından itibaren siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılması yönünde düzenlemeler yapılmıştır. 2001 Anayasa değişlikleri ile birlikte, odaklaşma olgusunu somut kriterlere bağlama isteği de böyle bir çabanın ürünü olmuştur. Aslında sorun, daha önce yasayla çözülmek istenmiş, fakat bu düzenleme Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmişti. Son Anayasa değişlikleri sırasında, birkaç yıldan beri inişli çıkışlı bir serüven yaşayan odaklaşma olgusu, bu kez Anayasayla belli kriterlere bağlanmış ve böylece, siyasi partilerin eylemleri dolayısıyla kapatılmaları konusunda, geçmişe oranla, daha güvenceli bir sisteme geçilmiştir.

6) Anayasa Mahkemesi'ne, fiillerin ağırlılığına göre, temelli kapatma yerine devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakma imkânının verilmesi yerinde bir düzenleme olmuştur. Çünkü böyle bir düzenleme, Anayasa Mahkemesi'ne amaçla araç arasında, yani demokratik siyasal düzenin korunması ile partiye uygulanacak yaptırım arasında, bir orantılılığın sağlanması imkânı tanımaktadır. Ayrıca değişliklerle birlikte, siyasi parti davalarında kapatılmaya karar verilebilmesini beşte üç oy çokluğu şartına bağlamak da, partilerin kapatılmasını güçleştirmeye yönelik önemli bir hükümdür.

7) Siyasi partilerin uyması gereken ilkeler Anayasanın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında toplanmıştır. Bunlar "demokratik devlet", "laik devlet" ve "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" ilkeleri biçiminde ana başlıklar altında toplamak mümkündür.

a)Cumhuriyetin temel nitelikleri arasında sayılan demokratik devlet ilkesi Anayasa'nın çeşitli maddelerinde diğer ilkeler gibi koruma altına alınmış, değiştirilmezlik zırhı ile donatılmıştır. Anayasa siyasi partileri düzenlerken 'siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemlerinin ...insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik,Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz' şeklindeki yasakların tamamı aslında demokratik devlet ilkesi kapsamına sığdırılabilecek niteliktedir. Anayasa Mahkemesi kapatma yaptırımı ile sonuçlandığı siyasi partiler ile ilgili davalarda devletin kendini, demokrasiyi ve insan hak ve özgürlüklerini koruma hakkı bulunduğunu ve Anayasa'da güvence altına alınan hak ve özgürlüklerin demokratik düzeni yıkmak için kullanılmayacağını belirtmiştir. Bu doğrultuda siyasi partilerin demokrasi ile bağdaşmayan, demokrasiyi etkisiz ve zayıf bırakabilecek, toplumsal barışı yıkacak program düzenlemeyecekleri ve bu yönde faaliyette bulunamayacakları da hatırlatarak demokratik devlet ilkesinin önemini vurgulamıştır.

b)Anayasa'da öngörülen "laiklik" ilkesi ve siyasi parti özgürlüğü açısından getirilen sınırlamaların oluşturduğu hukuksal durum ülkemizde en fazla tartışılan ve konuşulan konulardan biridir. Temelde kişinin din ve vicdan özgürlüğünü sağlamayı amaçlayan laiklik ilkesi, hukuksal açıdan en basit tanımıyla din ve devlet işlerinin birbirinden tamamen ayrılması ve dinin devlet işlerinde etkisini dışlamayı amaçlamaktadır. Lâiklik, ulusal egemenliğe, demokrasiye, özgürlüğe ve bilime dayanan siyasal, sosyal ve kültürel yaşamın çağdaş düzenleyicisidir. Bireye kişilik ve özgür düşünce olanaklarını veren, bu yolla siyaset-din ve inanç ayrımını gerekli kılarak din ve vicdan özgürlüğünü sağlayan ilkedir diye laik devletin tanımını yapan Anayasa Mahkemesi'ne göre ülkemizdeki laiklik uygulamasının batılı ülkelerdeki laiklikten farklı

olduğunu, bunun sebebinin ise İslam ile Hıristiyan dinlerinin farklı özellikler taşımasından kaynaklanmaktadır. Türk devriminin laiklik ile anlam kazandığının altını çizen yüksek yargı organı, bu ilke ile ilgili bundan önceki kararlarında sergilediği titiz, hassas ve tavizsiz tavrı siyasi partilerin bu alandaki özgürlüğü ve sınırlarını kavrayabilmesi ve siyasi partilere yol gösterici olması açısından şu başlıklar altında incelemektedir: Diyanet İşleri Başkanlığının Konumunun Tartışılması, İnkılap Kanunlarına Aykırılık, Hukuk Kurallarına Din Kurallarını Dayanak Yapma.

c)Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü siyasi partilerin amaç ve faaliyetlerinde uyması gereken ilke olmakla birlikte, Anayasa'nın çeşitli maddelerinde de bu ilkeye ayrıca yer verilmesi Anayasa'da bu ilkeye özel bir önem verildiğinin göstergesidir. Dolayısıyla "bölünmez bütünlük" sıkı bir hukuki koruma altına alınmıştır. Ayrıca Anayasa'nın 3. maddesinde bu ilkeye yer verilerek bu ilke değiştirilmesi teklif dahi edilemez hükümler arasında yer verilmiştir. Devletin Ülkesiyle Bölünmez Bütünlüğü Bölgecilik ve Bölücülük, Federasyon Modelini Savunmak yasaklarını ve Bağımsızlığın korunması unsurlarını içerir. Devletin Milletiyle Bölünmez Bütünlüğü ülke sınırları içerisinde tek bir ulusun varolması ve bunun dışında bir başka ulusun varlığı düşünülemeyeceği unsur ile azınlık yaratılması yasağını da içerir. Anayasa'daki ulus bütünlüğü ilkesinden uzaklaşıp uluslar ayrımına gidilemeyeceğini belirten Anayasa Mahkemesi Türkiye Cumhuriyeti Devletinde, tek bir devlet ve tek bir ulus olduğunu; tarihsel bir gerçek olan "Türk Ulusu" olgusu yerine, ırkçılığa dayanan ayrılıklar ve Türk vatandaşlığı niteliğini değiştiren savlara geçerlilik tanınamayacağını ve Anayasa, bölgeler içinde özerklik ve özyönetim adı altında ayrılık getiren yöntemlere-biçimlere kapalı olduğunu vurgulamıştır. Yüksek yargı organı devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez ilkesini değerlendirdiği siyasi partiler ile ilgili davalarda formülasyonu "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" anlayışı olmuştur. Anayasa Mahkemesi bu formülasyona aykırı davrandığını tespit ettiği siyasi parti hakkında kapatma yaptırımını uygulamıştır.

8) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, örgütlenme özgürlüğü kapsamında gördüğü siyasi parti ile ilgili davalarda özellikle iki unsuru ön plana çıkarmaktadır: Bütün gerekleriyle demokrasinin benimsenmesi ve şiddetin reddedilmesi. Bu eğilim, Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğinin isteği üzerine hazırlanan ve siyasi partilerin yasaklanması, kapatılması ve benzer önlemler hakkında temel ilkeler getiren Venedik Komisyonunun raporuyla da örtüşmektedir. Bu rapor, iki temel hususu vurgulamaktadır: Birincisi, siyasi partilerin yalnızca şiddet kullanılmasını savunması ya da şiddeti politik bir araç olarak kullanması durumunda kapatılabilmesi ve ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve hoşgörüsüzlüğün şiddet savunusunun belirli görünümüleri olarak kabul edilmesi, ikincisi ise, bir siyasi partinin kapatılması için, kapatma önleminin demokratik düzeni korumak bakımından başvurulacak son çare olması gerektiğinin altının çizilmesidir.

9) Demokratik rejimlerde, bu rejimlerin vazgeçilmez öğeleri sayılan siyasi partilerin serbest bir biçimde faaliyette bulunmaları esastır. Fakat yine demokratik rejimin sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi için, siyasi parti faaliyetlerinin sınırlandırılması ve giderek partilerin yasaklanması ve kapatılması mümkün olmuştur. Bu durum liberal demokratik teori çerçevesinde tartışma yaratmış ve parti kapatmalarına sıcak bakmayan bir eğilim varlığını her zaman sürdürmüşse de, demokrasinin kendi yıkılışına seyirci kalamayacağını savunan görüş ağır basmış iktidara geldikleri zaman demokrasi dışına çıkacak olan partilere karşı savunma tedbirlerinin alınması söz konusu olmuştur. Militan demokrasi adı verilen ve AİHM kararlarına konu olan bu anlayış, bizim anayasal sistemimiz tarafından da benimsenmiştir. Bu anlayış çerçevesinde Türkiye’de dine dayalı rejim öngören partilerin, üniter devlet ilkesini ihlal eden partilerin ve sınıf egemenliğini öngörme anlamında komünist partilerin kurulması yasaklanmış ve bu tür program ya da eyleme sahip olan partilerin kapatılması esası kabul edilmiştir.

KAYNAKÇA

- ABADAN** Nermin, Siyasi Partilerde Oligarşik Teamüller, AÜSBFD, C.14, No:2-3, Ankara 1959
- AKIN** İlhan F., Kamu Hukuku, Beta Yayını, Beşinci baskı, İstanbul, 1987
- ALDIKAÇTI** Orhan, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, 4.Baskı, İÜHF Yayını, İstanbul 1982
- AHMAD** Feroz, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çeviren:Yavuz Akogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995
- AKAD** Mehmet, Genel Kamu Hukuku, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1997
- AKAD** Mehmet, Anayasa Değişikliği Üzerine Bir Not:Siyasal Katılmanın Niteliği ve Boyutları, Çoşkun Kırca'ya Armağan, GSÜ Yayınları, İstanbul 1996
- AKGÜNER** Tayfun, Önseçim, Onar Armağanı, İÜHF Yayını, İstanbul 1977
- AKYOL** Taha, Parti İçi Demokrasi, Milliyet Gazetesi, 12.12.2005
- ALBAYRAK** Mustafa, Atatürk Ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999
- ARMAĞAN** Servet, Dilekçe Hakkı ve 1961 Anayasası, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1972
- ARSLAN** Zühtü, Anayasal Devletin Normatif Temelleri: Siyasal Tarafsızlık, Liberal Düşünce, C.4, 1999
- ARSLAN** Zühtü, Anayasa Mahkemesinin Siyasal Partiler Politikası: Ve Çağında Ya/Yadacı Yaklaşımın Anakronizmi Üzerine Bir Deneme, Liberal Düşünce, S.22, Bahar 2001
- ARSLAN** Zühtü, AİHS ve Türk Anayasa Yargısı: Uyum Sorunu Ve Öneriler, Liberal Düşünce, S.19, Ankara 2000
- ATAR** Yavuz, Türk Anayasa Hukuku, Mimoza yayınları, Konya 2000
- ATEŞ** Toktamış, Cumhuriyet Ve Laiklik, Sarmal Yayınları, İstanbul 1994
- AYBAY** Rona, Karşılaştırmalı 1961 Anayasası, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1963
- BAT** Nesibe, Siyasal Katılma, Türkiye'de Partiler Ve Çok Partili Yaşama Geçiş, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1985
- BERKES** Niyazi, Siyasal Partiler, Yurt Ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946

- BULUT** Nihat, Siyasal Parti Yasakları Ve Son Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Odaklaşma Olgusunun Kriterleri, E. Önen'e Armağan, İstanbul 2003
- BULUT** Nihat, Siyasal Partilerin Kapatılması Rejiminin AİHS Çerçevesinde Değerlendirilmesi, Anayasa Yargısı, C.17, Ankara 2000
- CAN** Osman, Demokratikleşme Serüveninde Anayasa ve Siyasal Partilerin Kapatılması, Seçkin Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2005
- CANIKLIOĞLU** Meltem Dikmen, Anayasa Arayışları Ve Türkiye, (Anayasal İktisat Eleştirisi), BDS Yayınları, İstanbul 1998
- CEM** İsmail, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul 1989
- ÇAĞLAR** Bakır, Avrupa Yeni Mekanında Kurumsallaşma:Hukuk Ve Demokrasi, Anayasa Yargısı 9, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 1993
- ÇAĞLAR** Bakır, Anayasa Bilimi, Bir Çalışma Taslağı, BFS Yayınları, İstanbul 1989
- ÇAĞLAR** Bakır, Anayasa Mahkemesi Kararlarında Demokrasi, Anayasa Yargısı 7, Ankara 1990
- ÇAĞLAR** Bakır-ÇAVUŞOĞLU Naz, Parti Kapatma Davalarında Mermer-Mozaik İkilemi, Anayasa Yargısı 16, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 1986
- ÇAĞLAR** Bakır, İnsan Haklarının Güncel Sorunları, İnsan Hakları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Hukuk Müşavirliği Yayınları, İstanbul 1995
- ÇAM** Esat, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 1987
- ÇAVUŞOĞLU** Naz, Parti Yasaklanması Rejiminde Azınlıklar Problemi:Türk Anayasa Mahkemesi Kararları Üzerine Bir Not, İÜSBFD, S:10, Prof. Dr. Mesut Önen'e Armağan, Ocak 1995
- ÇEÇEN** Anıl, İnsan Hakları, Savaş Yayınları, Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara 2000
- DAVER** Bülent, Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından Siyasal Partiler: Birkaç Örnek Olay, Anayasa Yargısı, S.2, Ankara 1986
- DAVER** Bülent, Türkiye'de Siyasal Haklar, Türkiye'de İnsan Hakları, AÜHFY, Ankara 1970
- DAVER** Bülent, Siyaset Bilimine Giriş, Sevinç Matbaası, Ankara 1968
- DİNÇKOL** Bihterin, Klasik Demokrasinin Temel İlkeleri Ve Anayasa Mahkemesi Kararlarındaki Görünümü, İstanbul Barosu Dergisi, C.65, S:1-2-3, İstanbul 1991
- DOĞRU** Osman, İnsan Hakları, Kazancı Yayınları, İstanbul 1994
- DÖNMEZER** Sulhi, Devletin Ülkesi Ve Milleti İle Bölünmez Bütünlüğü İlkesi, İÜHF 50. Yıl Armağanı, İstanbul 1973
- DUMAN** İlker Hasan, Türk Anayasa Hukuku, Gaye Yayınları, 1. Basım, İstanbul 1985
- DURAN** Lütfi, Anayasa Mahkemesine Göre Türkiye'nin Hukuk Düzeni, Amme İdaresi Dergisi, C.19, S.1, Mart 1986

- DURMUŞ**, Arzu: Siyasi Partilerin Kapatılması ve Yüce Divan Kararlarını Tartışmak, Beta yayınları, 1. Bası, İstanbul 2001
- DUVERGER** Maurice, Siyasal Partiler, Çeviren:Ergun Özbudun, Ankara 1970
- ERDOĞAN** Mustafa, Anayasal Demokrasi, 2. Baskı,Ankara 1997
- ERDOĞAN** Mustafa, Siyasal Partiler, Devlet Ve Demokrasi, Liberal Düşünce Dergisi, S.22, Ankara 2001
- ERDOĞAN** Mustafa, AİHM'nin RP Kararının Düşündürdükleri, Liberal Düşünce, Yıl 6, Sayı 23, Yaz 2001
- ERDOĞAN** Mustafa, İnsan Hakları Öğretisine Giriş, HÜİİBFD, C.11, Ankara 1993
- ERMUMCU** Osman, AİHS'in 11. Maddesi Tahlili, Türk Hukuk Dergisi, S.106, Ocak 2006
- EROĞUL** Cem, Anatuzeeye Giriş, İmaj Yayıncılık, Ankara 1993
- EROĞUL** Cem, Demokrat Parti, AÜSBF yayınları, No:294, Ankara 1970
- EROĞUL** Cem, Altıncı Anayasa Değişikliği, Mülkiye Dergisi, C.25, Kasım-Aralık 2001
- EROĞUL** Cem, Devlet Yönetimine Katılma Hakkı, İmge Yayınları, Ankara, 1991
- FEYZİOĞLU** Turhan, Türkiye'de Demokrasi Hareketleri Konferansı, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.4, S.1, Ankara 1986
- GİRİTLİ** İsmet/**KARMAŞIK** Jale, Anayasa Hukuku,Yeni Bası, İstanbul 2001
- GİRİTLİ** İsmet, Siyasal Rejim Laiklik Ve Atatürk, Atatürk Ve Cumhuriyet Türkiye'si, Ankara 1981
- GÖREN** Zafer, Anayasa Ve Sorumluluk, C.2, DEÜHF yayınları, İzmir 1999
- GÖREN** Zafer, Anayasa Hukuku, Seçkin Yayınevi, Ankara 2006.
- GÖZLER** Kemal, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Yayınevi, Bursa 2000
- GÖZLER** Kemal, Anayasa Değişikliği Gerekli Mi? 1982 Anayasası İçin Bir Savunma, Ekin Yayınevi, Bursa, 2001.
- GÖZÜBÜYÜK** A. Şeref, Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi 9. Bası, Ankara 2002
- GÖZÜBÜYÜK** A.Şeref, Yönetim Hukuku, 13. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara 1999
- GÖZÜBÜYÜK** A. Şeref/**GÖLCÜKLÜ** Feyyaz, AİHM ve Uygulaması, 4.Bası, Ankara 2003
- GÜLSOY** Mehmet, Anayasa Mahkemesi Kararlarında Ölçü-Norm Ve Siyasal Alanın Sınırı Olarak Başlangıç İlkeleri, Liberal Düşünce, S.22, Ankara 2001

GÜNDAY Metin, İdare Hukuku, İmaj Yayıncılık, 7. Bası, Ankara 2003

GÜNDÜZ Aslan, Strasburgdaki İnsan Hakları Mahkemesi Bizim Anayasa Mahkememiz mi Oldu?, Yeni Türkiye Dergisi, Temmuz-Ağustos 1998

GÜNEŞ İhsan, Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı(1920-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1997

GÜRAN Sait, İfade Hürriyeti Üzerinde İdarenin Yetkileri, İÜHF Yayınları, İstanbul 1969

HAKYEMEZ Yusuf Şevki, İki binli Yıllarda Militan Demokrasinin Güncelliği: Federal Almanya, Avusturya Ve Türkiye Örnekleri, Liberal Düşünce Dergisi, S.22, Ankara 2001

HAKYEMEZ Yusuf Şevki, Militan Demokrasi Anlayışı Ve 1982 Anayasası, Seçkin Yayınevi, Ankara 2000 (Militan Demokrasi Anlayışı)

HAKYEMEZ Yusuf Şevki, Anayasa Mahkemesi'nin Demokratik Barış Hareketi Partisi Kararı Üzerine Düşünceler, Amme İdare Dergisi, C.34, S.4(Aralık), Ankara 2001

HAKYEMEZ Yusuf Şevki, 2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin Siyasal Parti Üzerindeki Etkileri, Anayasa Yargısı, S.19, Ankara 2002 (Anayasa Değişikliklerinin...)

İZVEREN Adil, Hukuk Felsefesi, DEÜHF Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, Ankara 1988

JANDA Kenneth, A Conceptual For the Comparative Analysis Of Political Parties, A Sage Professional Paper, Comparative Politics Series, Number:01-002, California 1970

KABASAKAL Mehmet, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960, Tekin Yayınevi, 1. Basım, İstanbul 1991

KABOĞLU, İfade Özgürlüğünün Siyasal Partilerce Kullanımının Sınırları, Anayasa Yargısı 16, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 1999

KALAYCIOĞLU Ersin, Çağdaş Siyasal Bilim Teori Olgu Ve Süreçler, İstanbul 1984

KANADOĞLU Korkut, "1982 Anayasası ve 2820 Sayılı Siyasal Partiler Kanununda Yapılan Son Değişikliklere Göre Parti Yasaklama Rejimi", Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, Prof. Dr. Yılmaz Altuğ'a Armağan, Yıl 17-18/ Sayı 1-2/1997-1998

KAPANİ Münci, İnsan Haklarının Uluslar arası Boyutları, Bilgi Yayınevi, 2.Basım, İstanbul 1987

KAPANİ Münci, Kamu Hürriyetleri, Yedinci Basım, Ankara 1993

KAPANİ Münci, Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, 13. Bası, Ankara 2001

KARAKUŞ Hakan, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Ve Karşı Oylarında Türkiye, İstanbul Barosu Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2001

KIRATLI Metin, Alman Federal Anayasa Mahkemesi, AÜSBF y., Ankara 1963

KİLİ Suna-**GÖZÜBÜYÜK** A.Şeref, Senedi İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Kurtuluş Basımevi, Ankara 1985

KOÇAK Mustafa, Siyasal Partiler Ve Türkiye’de Parti Yasakları, Turhan Kitabevi, Ankara 2002 (Siyasal Partiler)

KOÇAK Mustafa, Cumhuriyetin Temel Niteliklerinin Belirlenmesinde Anayasanın Başlangıcında Yer Alan İlkelerin Hukuksal Değeri, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi 25. Yıl Armağanı, Ankara 1998

KOÇAK, 1982 Anayasası’na göre Siyasal Partilerin Hukuki Statüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993

KOÇAK Mustafa, Batıda Ve Türkiye’de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet Ve Egemenlik, 1: Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara 2006

KONGAR Emre, Günümüz Türkiye’sinin Toplumsal Yapısı, Cem Yayınları, İstanbul 1976

KUBALI H. Nail, Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar Ve Siyasal Rejimler, İÜHF y., İstanbul 1971

KUZU Burhan, 1961 Ve 1982 Anayasalarında Ve Bunlara İlişkin Siyasal Partiler Kanunlarında Siyasal Parti Kavramı, Kuruluşu Ve Kapatma Rejimi(Karşılaştırmalı Bir İnceleme), İÜHF, Sulhi Dönmezer’e Armağan, İstanbul 1987

KUZU Burhan, Türk Anayasa Metinleri İle İlgili Mevzuat, Filiz Kitabevi, İstanbul 1999

LEWIS Bernard, Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çeviren:Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu, 8. Baskı, Kasım 2000

LİPSON Leslie, Demokratik Uygarlık, çev.Haldun Gülalp-Türker Alkan, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1984

MANAZ Abdullah, Dünyada Ve Türkiye’de Siyasal İslamcılık, İzmir 1998

MEHTER, Hamdi: Siyasal Partilerin Mali İşlemleri ve Denetimleri, Ankara 1995

MUMCUOĞLU Maksut, 2253 Sayılı Kanunla Siyasal Partilerin Kapatılması Olayına Bir Değişik Yaklaşım, Bahri Savcıya Armağan, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1998

NALBANT Attila, Üniter Devlet:Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul 1997

NEUMANN Sigmund, Modern Political Parties, Approach To Comparative Politics, The University Of Chicago Pres, Second Edition, Illinois 1957

ONAR Erdal, 1982 Anayasasında Milletvekilliğin Düşmesi, Anayasa Yargısı 14, Ankara 1997

ÖDEN, Melih: Türk Anayasa Hukukunda Siyasal Partilerin Anayasaya Aykırı Eylemleri Nedeniyle Kapatılmaları, Yetkin Yayınları, Ankara 2003, s.108.

ÖZAY İl Han, İkinci Bine Kavuşurken Günışığında Yönetim, Filiz Kitabevi, 1. Baskı İstanbul 1992

ÖZBUDUN Ergun, Siyasal Partiler, 2. Bası, Ankara 1977

ÖZBUDUN Ergun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2004

ÖZBUDUN, Atatürk Ve Demokrasi, Atatürkçü Düşünce, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1992

ÖZBUDUN Ergun, Siyasi Partiler Ve Demokrasi, Siyasi Partiler Ve Demokrasi Sempozyumu, Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 1995

ÖZBUDUN, Development Of Democratic Government İn Turkey:Crises, Interruptionns And Reequilibrations, Perspectives On Democracy İn Turkey, Turkish Political Science Association, Ankara 1998

ÖZDEK Yasemin. E., Halkın Emek Partisinin Kapatılmasına İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararı Üzerine Düşünceler, Amme İdare Dergisi, C.26, S.3, Ankara 1993

ÖZEK Çetin, Devletin Korunması, Terörle Mücadele Yasası ve Bilgilenme Hakkı, Değişen Dünyada İnsan, Hukuk ve Devlet, Edip Çelik'e Armağan, Engin Yayıncılık, İstanbul 1995

PERİNÇEK Doğu, Türkiye'de Siyasal Partilerin İç Düzeni Ve Yasaklanması Rejimi, AÜHF Yayını, Ankara 1963

PERİNÇEK Doğu, Anayasa Ve Partiler Rejimi, Kaynak Yayınları, İstanbul 1985

RUMPF C., Türk Anayasa Hukuna Giriş, Çeviren:Burak Oder, Friderick Neumann Vakfı, Ankara 1995

SAĞLAM Fazıl, SPK'da Uluslar Arası Normlara Uygunluk Sağlamak İçin Yapılması Gereken Değişiklikler, AYD, S.17, Ankara 2000

SAĞLAM Fazıl, Anayasa Hukukumuz ve Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları, Anayasa Yargısı 14, Ankara 1997

SAĞLAM Fazıl, Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları, Beta Yayınları, 1. Baskı, Temmuz 1999

SAĞLAM Fazıl, AİHM'nin Türkiye'de Kapatılan Siyasal Partilere İlişkin Kararlarının Partiler Hukukuna Etkisi, Anayasa Yargısı 16, Ankara 1999

SAĞLAM Fazıl, Siyasal Parti Özgürlüğü, İnsan Hakları, Yapı-Kredi Yayınları, Aralık, İstanbul 2000

SANCAR Mithat, Sosyalist Partinin Kapatılması Kararı Üzerine Düşünceler, Amme İdaresi Dergisi, C. 25, S.4, Aralık 1992

SARTORİ Giovanni, Parties And Party Systems, A Framework For Analysis, Cambridge University Pres, Cambridge 1977

SAVAŞ Vural, İrtica Ve Bölücülüğe Karşı Militan Demokrasi, 4.Bası, Bilgi Yayınevi, Ankara 2000.

- SAVCI** Bahri, Siyasi Partiler Kanunu Dolayısıyla Bazı Mütalalar, SBFD, C.19, Ankara 1964
- SAVCI** Bahri, Türkiye'nin Şartları Açısından Siyasal Partiler Rejimine Bir Bakış(1), C.20, No:1, Ankara 1965
- SAVCI** Bahri, Türkiye'de Siyasal Partiler ve Tazyik Grupları, Kanuni Esası'nın 100. Yıl Armağanı, AÜSBF y., Ankara 1978
- SELÇUK** Sami, Atatürkçülük, Yeni Türkiye, Yıl:4, S.23-24, Eylül-Aralık 1998
- SELÇUK** Sami, Laikliğin Tanımlama Denemesi Ve Bu Tanım Işığında Türkiye'nin Durumu, Yeni Türkiye, Yıl:4, S.23-24, Eylül-Aralık 1998
- SELÇUK** Sami, Türkiye'nin Demokratik Dönüşümü, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001
- SENCER** Muzaffer, Hak Ve Özgürlük Kavramı, İnsan Hakları Yıllığı, C.14, 1992
- SOYSAL** Mümtaz, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 1997
- SUNAY** Reyhan, Siyaset-İdeoloji-Yargı Ekseninde Türkiye'deki Parti Özgürlüğü Ve Avrupa Sözleşmesi Uygulaması, Liberal Düşünce Dergisi, S.22, Ankara 2001
- SUNAY** Reyhan, Anayasa Mahkemesi Kararlarında İfade Hürriyeti, Ankara 2003
- ŞİMŞEK**, Oğuz: Federal Alman Anayasa Hukukunda Temel Hakların Düşmesi, DEÜSBED, C.5, S.1, Ocak-Mart 2003
- TANİLLİ** Server, Devlet ve Demokrasi, Say y., İstanbul, 1990
- TANÖR** Bülent, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, Der yayınları, 2.Basım, İstanbul 1995
- TANÖR** Bülent/**YÜZBAŞIOĞLU** Necmi, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 4.Bası, İstanbul 2002
- TANÖR** Bülent, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, BDS yayınları, 3. baskı, İstanbul 1994
- TANÖR** Bülent, Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri, TÜSİAD Yayınları, İstanbul 1997
- TANÖR** Bülent, İki Anayasa 1961-1982, Beta yayınları, İstanbul 1986
- TİMUR** Taner, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İletişim Yayınları, İstanbul 1991
- TEZCAN** Durmuş/**ERDEM** Mustafa Ruhan/ **SANCAKDAR** Oğuz, AİHS ışığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, Ankara 2002
- TEZCAN** Durmuş, Örgütlenme Hakkının Sınırları Açısından Siyasal Partileri Kapatma Kararlarına İlişkin AİHM'in Ortaya Koyduğu Eğilim, Anayasa Yargısı 16, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 1999
- TEZİÇ** Erdoğan, Anayasa Hukuku, Beta Yayınları, 4. Bası, İstanbul 2001
- TEZİÇ** Erdoğan, 100 Soruda Siyasal Partiler, Gerçek y., İstanbul 1976
- TEZİÇ** Erdoğan, Türkiye De Siyasal Düşünce Ve Örgütlenme Özgürlüğü, Anayasa Yargısı 7, Ankara 1990

- TEZİÇ** Erdoğan, Siyasi Partiler, Partilerin Hukuki Rejimi Ve Türkiye’de Partiler, İstanbul 1976
- TEZİÇ** Erdoğan, Seçim Sistemleri, İstanbul 1967
- TUNAYA** Tarık Zafer, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, 4. Bası, İstanbul 1980
- TUNAYA** Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasi Partiler, C.3, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1989
- TUNAYA** Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasi Partiler, C.1, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1988
- TURAN** İlter, Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Siyasal Kültür, Yeni Türkiye, S:23-24, 1998
- TURHAN** Mehmet, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ve Siyasi Parti Kapatma Davaları, Liberal Düşünce Dergisi, S.22, Ankara 2001
- TURHAN** Mehmet, Siyasi Parti Kapatma Davaları, Yeni Türkiye Dergisi, Yıl:3 S.17 Eylül- Ekim 1997
- TURHAN** Mehmet, Anayasamız Ve Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere, Anayasa Yargısı, Ankara 1991
- TOROSLU** Nevzat, Laik Devlet Kavramı, Yılmaz Günel’a Armağan, AÜSBFD, C.49, Ankara 1994
- UYGUN** Oktay, Üniter Ve Federal Devlet Açısından Egemenliğin Bölünmezliği İlkesi, Cumhuriyetin 75. Yıl Armağanı, İÜHF Yayını, İstanbul 1999
- UYGUN** Oktay, 1982 Anayasasında Temel Hak Ve Özgürlüklerin Genel Rejimi, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul 1992
- UYGUN** Oktay, Siyasal Partilerin Kapatılması Rejiminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi, Anayasa Yargısı 17, Ankara 2000
- ÜNAL** Şeref, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, TMBB Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1995
- WALLERSTEİN** Immanuel, Liberalizmden Sonra, çev. Erol Öz, 1. Basım, Metis y., İstanbul 1998
- YANIK** Murat, Parti İçi Demokrasi, Beta Yayınları, İstanbul 2002
- YANIK** Murat, Parti Sistemleri Ve Türkiye Uygulamaları, AÜHFD, C.VII, S.1-2, Haziran 2003
- YAYLA** Atilla, AİHM’nin RP Kararı Üzerine, Liberal Düşünce, Yıl 6, Sayı 23, Yaz 2001
- YILDIZ** Hakkı Dursun, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.2, Çağ Yayınları, İstanbul 1986
- YILDIZ** Mustafa, Federal Almanya’da Siyasal Partiler, Hukuk Araştırmaları Yayını, C.2, S.1., Ocak-Nisan 1987
- YOKUŞ** Sevtap, AİHM ve Anayasa Mahkemesi’nin Siyasal Partilere Yaklaşımı, AÜHFD, C.50,S.4, Ankara 2001
- YÜZBAŞIOĞLU** Necmi, Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku, İÜHFY, İstanbul 1993